

А Л Ь М А Н А Х

НАСТУП

ІДЕОЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНИЙ ЗБІРНИК

II

П Р А Г А

1 9 4 2

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЕМ»

А Л Ь М А Н А Х

НАСТУП

ІДЕОЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНИЙ ЗБІРНИК

II

П Р А Г А

1 9 4 2

У К Р А Ї Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О « П Р О Б О Є М »

Відбитка
з календара-альманаха
«Н А С Т У П»
на рік 1942

Накладом Українського Видавництва «ПРОБОЄМ» в Празі

Друкарня Я. Андреска вд., Прага XII., Білгородська вул. 10

Український Національний Гімн.

Ще не вмерла Україна.

Музика М. Вербицького

Слова П. Чубинського

Шевченко

М а р ш

Українських Націоналістів.

*Зродились ми великої години
З пожеж війни, і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет і гнів на ворогів*

*І, ось, ідем у бою життєвому
Міцні, тверді, незломні мов іраніт.
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ!*

*Не хочемо ні слави, ні заплати;
Заплатою нам радість боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Ніж в пугах жити мов німї раби.*

*Доволі нам руїни і незгоди;
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під жовто-синім прапором свободи
Зєднанем ввесь великий нарід свій.*

*Велику правду для усіх єдину
Наш гординий клич народові несе:
Батьківщині будь вірний до загибелі!
Нам Україна вища понад все!*

*Веде нас в бій борців упавших Слава.
Для нас закон найвищий то приказ:
Соборна Українська Держава —
Міцна й одна від Сяну по Кавказ!*

Український націоналістичний рух.

Український життєвий простір великий і належить до найкращих і найбагатших просторів світу. Український нарід з вигляду, вдачі та природніх здібностей — це один з найкращих народів світу.

Та на українському життєвому просторі була несвоя влада. Москалі й поляки, що над нами панували, намагалися всіми силами вдержати над нами свою владу та ніколи не випустити з своїх рук такого для них життєдавчого джерела, що ним є український край. Вони в тій цілі старалися через своїх платних агентів, української або чужої національності, підсунути нам свої брехливі теорії, видумані умисно на те, щоб нас ними ослабити. а через те могли нас вдержати у своїх руках. Впарі з теоріями вони творили свої організаційні центри (осередки) і втягали наших людей до своїх рядів і на свою службу.

Довгі десятки років удавалось їм нас в той спосіб ошукувати. Говорили вони про «братерство», а показувалось, що з того виростало «братнє» панування над нами. Голосили «вселюдські високі ідеали», а через них доходили до імперіялістичних цілей. Проповідували добробут, «рай», а творили свою капіталістичну систему, побудовану на ганебному визиску найбільшніх народніх мас. Ми приймали віру в рівність і братерство народів, а несподівано для нас самих опинювались ми в нерівних і небратніх кайданах.

Одним словом наші вороги завжди так дали нам свої фальшиві науки, щоб нас ними приспати, ослабити і запрягти в своє «братнє» ярмо.

Та не всі українці давались отуманювати тим ворожим наукам. Зпосеред народніх мас виростає **Тарас Шевченко**, палким голосом просто до національної душі промовляє **Микола Міхновський** і безпощадно в саме серце фальшивих наук б'є **Дмитро Донцов**. Вони стають творцями українського націоналізму, цебто своєї власної української науки, що відчиняє нам очі на чужі, ворожі ошуканства. Націоналізм організує націю на підставі свого власного світогляду, щоб в той спосіб дати нації силу, в тяжкій боротьбі вибороти собі свободу, та збудувати — як каже Шевченко — «сімю вольну, нову», де б не було ні хлопа, ні пана, тільки вільні, свободні члени нації й держави.

Шевченко, Міхновський, Донцов — це творці теорії українського націоналізму, або інакше, вони є його теоретиками.

Той, що перший зачав організувати націю на підставі націоналістичного світогляду, був **Вождь Української Нації, славної пам'яті полк. Євген Коновалець**.

Він перший був тим, що не тільки зрозумів це, що нація зможе здобути свободу тільки тоді, коли її перевиховати в націоналістичному дусі, але й перший зачав її організувати і в тій організації перевиховувати.

Ворог ще раз хотів перешкодити нації у її потужному марші до свободи і вбив нам Вождя.

Та не вбив Ідеї. На місце вбитих приходять сотки й тисячі нових борців і ніякі вже сили не здержать нації у її великому, переможньому поході до мети. Вождь своєю смертю створив у нас нове життя та вляв у нас нового духа, що вже його ніякий ворог не скує в кайдани.

Так через жертви й кров повстав великий, могутній, всеобіймаючий **Український Націоналістичний Рух**. Все, що здорове, чесне та сильне вступає в ряди нового Руху.

Висловом і чинником організованого націоналістичного руху є створена Вождем Євгеном Коновальцем **Організація Українських Націоналістів (ОУН)**. По смерті Вождя сл. пам. Е. Коновальця в 1938. р. Провід ОУН перебирає найближчий його співпрацівник з часів Січового Стрілецтва **полк. Андрій Мельник**.

Це одинока організація, що здійснює ідеї українського націоналізму. Отже одинока йде правильним шляхом до здійснення найвищої Ідеї Українського Народу, Самостійної Соборної Української Держави.

Вона побудована на засадах **всеукраїнства, підпорядкування групових інтересів інтересам цілості на засаді провідництва**.

Шлях боротьби та способи переводження націоналістичних цілей у життя, або так звана **тактика** Організації Українських Націоналістів впливає вже з самої ідеології. Вона — **революційна**.

Вона змагає до перетворення й перетоплення національної душі по думці націоналістичної ідеології та до створення нових шляхів розвитку Української Нації. Тож всі, в ряди ОУН до розбудови Української Держави під Проводом Вождя Українського Народу **Андрія Мельника!**

Націоналістична ідеологія.

Український націоналізм проявляється у двох видах: як світогляд, чи інакше сказано ідеологія, і як політичний рух. Повище говорили ми про **націоналістичний рух**: Тепер будемо про **націоналістичну ідеологію**.

Націоналістична ідеологія — це не є штучно видумана теорія (наука), приготована в кабінеті ученого для якихось означених

Полковник
ЕВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ
† ВОЖДЬ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

цілей і накинена згори до вірування. Націоналістична ідеологія — це цілий ряд тісно з собою пов'язаних правд, зауважених в житті, що разом творять закони природи і що на їх підставі розвивається життя. Тим законам підпорядковане ціле життя на землі, отже також і життя націй.

Правда й закони, що особливо відносяться до життя й розвитку нації, пов'язані в один органічний ланцюг, творять **націоналістичну ідеологію**.

Український націоналізм, — чи то як світогляд, чи то як рух — виходить від поняття **Української Нації** і зроджується на її ґрунті. Іншими словами: **український націоналізм не є наслідуванням ніякого іншого руху**. Зродився він із потреб і для потреб Української Нації та заступає й боронить тільки інтереси Української Нації. Він є з нею нерозривно зв'язаний.

Що таке нація ?

Поки прийти до обговорення ідеології українського націоналізму, треба зрозуміти, що таке нація.

Нація — це духово-кровна спільнота, пов'язана з собою вузлами традиції (спільної історичної долі), мови, релігії, звичаїв і обичаїв, спільного походження; зв'язана з собою територією та оживлена одною волею творити спільне майбутнє.

Нація — це не тільки сума всіх живучих людей, що признаються до приналежності до даної нації. Нація — це ті всі члени якогось народу, що жили колись, живуть тепер, і ті, що будуть жити колись. Це найкраще висказане в Шевченковім посланні: «До живих, мертвих і ненароджених моїх земляків...» Отже боронити інтереси нації — значить дбати не тільки про живих, але й (і то чи не більше) про майбутні покоління.

Що значить духово-кровна спільнота ?

Спільнота — це гурт або якась скількість людей, що мають спільні цілі, чи спільну кров (родина), або люди зв'язані з собою іншими внутрішніми, органічними вузлами, спільними усім членам гуртка. Спільноти можуть бути великі або малі, цебто можуть вони бути вищого або нижчого типу.

Спільнотою найвищого типу — є нація. Це означає, що поза нацією вже нема більших спільнот. Людство зовсім не є спільнотою, бо воно складається з поодиноких націй, що їх інтереси дуже часто собі такі суперечні, що смерть одної нації нераз означає життя й розвиток другої і навпаки.

Нація — це спільнота духово-кровна.

Це означає, що націю лучать з собою вузли духові, як спільна культура, релігія, звичаї й обичаї, мова і т. д., та кровні вузли — отже спільне походження, спільна кров.

Що таке спільна традиція ?

Доля нації буває різнородна. Раз бувають у житті нації світлі моменти, перемоги її зброї й її духа, то знову переживає нація хвилини упадку й програної. Та все одно, чи то з хвилин перемоги й тріумфу, чи з хвилин упадку — такі постаті, як Князь Святослав Завойовник і Володимир Великий з княжих часів, чи Богдан Хмельницький, Іван Богун, Іван Мазепа з козацьких часів, чи то Микола Міхновський, Черник, Симон Петлюра, Євген Коновалець із найновіших часів — всі вони однаково дорогі серцю кожного українця. Всі вони — блискучий приклад до наслідування для нас на майбутнє.

Знищити у нас любов до них значить знищити один вузол, що лучить нас у націю — це значить захитати основами нашої нації, розложити націю та її ослабити. Звідси ясно, чому теорії інтернаціонального марксизму й соціалізму стараються знищити любов до традиції. Подібно мається з такими вузлами, як спільна мова, культура, релігія, звичаї й обичаї.

Впливом їх усіх і впливом спільного походження є народження у нації **сильної волі творити на майбутнє свою власну долю.**

Воля нації.

Воля нації — це хотіння взяти свою долю у власні руки. Буває воно не раз таке велике, що ломить і крушить усі перепони й кайдани. Існування тієї волі у народів підносить їх на вищий щабель, творить з них свідомі своїх цілей та завдань нації. Ця воля — це головна прикмета нації і основна точка у націоналістичній ідеології.

Націоналістична ідеологія твердить, що воля — це головне джерело і двигун усякого діяння одиничного чи спільнотного. Коли вона приспана, то нація не живе повним життям; коли ж вона сильно розбуджена, то сили нації пружаються, стараються поширитись назовні, розростися, зломити усі перешкоди, що зупиняють її ріст. Це намагання рости вширш називається **національною експанзією.**

Ідеалістичний волюнтаризм.

Погляд-твердження, що двигуном усього життя є воля, називається волюнтаризмом. Рішальними спонуками нашого діяння є не матеріальні багатства, тільки ідеальні вартості, так як влада панування. Націоналізм протиставляється твердженням розкладових теорій комунізму й більшевизму, голошених ворогами нації про те, що ціллю людини є заспокоєння потреб жолудка. Ціль тих теорій — це знищити у нас високу ідею могутньої батьківщини, а зосередити наші думки довкола потреб тварини. Націоналістична ідеологія підносить нас на високий ступінь борців за ідеал сильної, рідної нації і всю нашу волю звертає у тому напрямі. Звідси наш світогляд називається **ідеалістично-волюнтаристичний**. Націоналізм вимагає від своїх визнавців сильної (фанатичної) віри у свій ідеал. Націоналіст вважає поодинокі правди свого світогляду **незмінними догмами**; у яких ніколи не сумнівається, бо вони є відбиттям самої правди життя (**догматизм**).

Націоналізм активний.

Воля — це джерело сили й енергії нації, тому обов'язком націоналістів є — розбуджувати у нації цю волю, волю до самостійного життя, волю до влади. Зокрема кожний націоналіст повинен розвивати у себе самого сильну волю й енергію та завжди вище ставити життя, повне буйних переживань, трудів та небезпек, від беззмістового, спокійного життя. Повинен наслідувати своїх великих княжих та козацьких предків, для яких шабля, кінь і небезпека в обороні батьківщини були ціллю і змістом життя. Тому націоналіст мусить бути все чинний, все активний і все стояти чолом до життя. Ніколи не сміє занедбати нагоди, щоб поширити в народні маси свій націоналістичний світогляд.

Виключність (ексклюзивізм) націоналістичної ідеології.

Супроти цього, що поодинокі правди націоналістичної ідеології є відбиттям самого життя і його законів та що вони є незмінні — націоналіст поборює аж до знищення усі інші фальшиві теорії, що їх поширюють серед суспільства різні агенти чужих сил. Ці всі теорії (марксизм, інтернаціональний соціалізм, більшевизм, лібералізм і т. п.) є видумані ворогами нації для тієї цілі, щоб розложити й ослабити націю, а потім віддати на поталу чужих хижаків. Націоналіст знає, що з тими усіми фальшивими науками нема згоди ні угоди. Націоналіст знає, що або переможе націоналізм, а з ним і нація, та знищить своїх ворогів, або переможуть замасковані різними теоріями вороги і змусять розслабле-

ПОЛКОВНИК
АНДРІЙ МЕЛЬНИК
ВОЖДЬ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

ну націю до здачі. Націоналіст не терпить чужих ворожих наук і відповідає їм боротьбу на життя і смерть.

Чи всі люди є собі рівні ? Засада провідництва.

Вже з самого життя знаємо, що неможлива цілковита рівність серед людей. Один сильніший, другий слабший, один мудріший, другий менш мудрий і т. п. Тому націоналізм вибирає людей відповідно до їх прикмет та вартостей і кожен повнить завдання відповідно до своїх сил. Націоналізм не признає ніяких привілеїв та за наложений обов'язок вимагає відповідальности. У праці виявляються вартості самі і твориться **єрархія** (суспільна драбина). Той, що має найбільш здібностей — буде вождем нації. Супроти вождя чи найближчого провідника обов'язує дисципліна. Цього вимагає кожна організація, отже й організація нації. Коли б хтось хотів знищити організованість нації, цебто її розложити, той буде старатися знищити єрархію та дисципліну і буде голосити рівність людей. Це й роблять вороги нації (марксизм, інтернаціональний соціалізм). Та коли націоналізм каже, згідно з правдою життя, що немає в природі й між людьми рівности, та коли по думці тієї правди організує життя на підставі провідництва, відповідальности й дисципліни, — то це не значить, що націоналізм нерівно й несправедливо відноситься до деяких членів спільноти. Завданням націоналізму є створити-викувати таку національну спільноту, що її ніякі удари ззовні ані знутри не змогли б розсадити. Спільнота така можлива тільки тоді, коли в поодиноких членів нема почуття кривди, що впливає з визиску, коли кожен член чує, що він є вільний, повноправний будівничий, а не визискувана жертва. Словом, коли є суспільна справедливість (Шевченкова **«сімя вольна, нова»**). Тому нічого не поборює націоналізм так гостро, як ганебного визиску широких мас в буржуазних суспільних устроях демократично-капіталістичних, або марксистсько-большевицьких. Тільки один націоналізм, зроджений з народньої душі, приносить народові **суспільну справедливість**, а Українській Нації **Українську Самостійну Соборну Державу!**

10 заповідей українця-націоналіста.

(Декалог).

Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопа й поставив на грані двох світів творити нове життя.

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за Неї.

2. Не дозволиш нікому сплямити слави ні чести Твоєї Нації.
3. Памятай про Великі Дні наших змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємець боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімсти смерть Великих Лицарів.
6. Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба.
7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.
8. Ненавистю й безоглядною боротьбою приймаєш ворогів Твоєї Нації.
9. Ані просьби, ані грозьби, ні тортури ні смерть не приневолять Тебе зрадити тайни.
10. Змагатимеш до поширення сили, багатства й простору Української Держави.

12 прикмет характеру українського націоналіста.

Український націоналіст є:

1. **все готовий**, це значить, що він є вояком Української Революційної Армії. Він бореться на великому, всеобіймаючому фронті Української Національної Революції, віддаючи всі свої сили, готовий кожної хвилини віддати й своє життя. Український націоналіст є завжди в повній бойовій готовості.

2. **безкорисний**, це зн., що він Ідею Українського Націоналізму й службу для Неї ставить вище всіх скарбів світа цього. Для Неї промінєє з радістю можливість спокійного та вигідного життя на тверду долю жовніра-борця, теплу хату на окопи чи тюрму. Щастя шукає і знаходить в радості з боротьби й перемоги в почуванні служби Великій, Святій Справі. Лише в щасті Української Нації щастя українського націоналіста. Її воля, слава й могутність — його найбільше бажання.

3. **чесний**, це зн. що він ім'я націоналіста носить гідно й ніколи не сплямить ніяким нечесним вчинком. Він завжди придержується високих вимог націоналістичної моралі. Мораль опортуністичного світу родить і плекає безділля, страх, фарисейство, вигоди й угоди. Мораль націоналістична, це мораль нового світу, світу чину й боротьби. Її засади внесли і тверді. Вона є основою чинного й чистого мов хрусталь характеру націоналіста, Лицаря-Революціонера.

4. **карний**, це зн., що він безоглядно підпорядкований і вір-

ний аж до смерти Ідеї Українського Націоналізму, Організації Українських Націоналістів і провідникам. Кожний приказ для нього святий. Він знає, що карність це основа організації й сили, а анархія це руїна. Тому завжди піддержує авторитет Проводу Української Нації з Вождем Українського Народу на чолі.

5. **активний і підприємчивий**, це зн., що він бореться всіми силами, використовуючи всі можливості, кожную хвилину для добра Великої Справи — Української Національної Революції. Він не знає безділля. В нього за думкою і словом іде чин, мов за блискавкою грім. Бо життя це рух, боротьба, а спокій це застій і холодна смерть. Кожну ідею, організацію чи людину оцінює по ділах, а не словах. Пасивність — це прикмета рабства. Пасивності раба протиставляє творчу ініціативу й напружену активність борця-провідника.

6. **відважний**, це зн., що він завжди відважно й неустрашимо протиставляється всім перешкодам і небезпекам. Він не знає, що то є страх. Заяча вдача боягуза-труса йому чужа й гидка.

7. **рішучий**, це зн., що він кожний приказ і кожную свою постанову виконує рішучо, без вагань. Постановив — зробив.

8. **витревалий**, це зн., що він завжди бореться завзято й витревало. Він знає, що без витревалости, доведеної аж до впертости нема перемоги.

9. **зрівноважений**, це зн., що він у всіх випадках життя задержує повну рівновагу духа. Життя націоналіста повне трудів, перешкод і небезпек. Щоб їх побороти, щоб опанувати положення й зібрати всі сили до удару у відповідне місце — треба насамперед опанувати себе. Тому український націоналіст у підземеллі й в отвертому бою, в окопах і в тюрмі, в тріумфі чи на ступнях шибениці, завжди зрівноважений, завжди однаково спокійний, гордий і усміхнений. Вміє по лицарськи побіджати і вміє по геройськи вмірати.

10. **точний**, це зн., що він завжди придержується точности в житті включно аж до дрібниць.

11. **здоровий**, це зн., що він хоче бути здоровим. Він хоче, щоб ціле молоде українське покоління було здорове. Україна потребує сильних і здорових духом і тілом синів. Тому сам в міру можности вправляє та поширює руханку і спорт, не нищить свого здоровля вживанням отруй (не пє і не курить), ні гулящим життям. В українського націоналіста Велика Ідея в серці, вогонь революційного духа в грудях, міцні й гнучкі мязи, сталеві нерви, бистрий соколинний зір і слух та твердий п'ястук.

12. **обережний**, це зн., що він завжди придержується строго всіх засад конспірації.

Головний Отаман
СИМОН ПЕТЛЮРА
ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ УНР

44. правила життя.

Невміруща владарна воля Української Нації, що казала Твоїм предкам завойовувати світ, водила їх під мури Царгороду, поза Каспій та Вислу, здвинула могутню Українську Державу, мечем і плугом зазначувала границі своєї владарности, в боротьбі проти орд сповняла історичну місію України, що проявлялася в державницьких чинах і творчих задумах Великих Гетьманів і Геніїв, що піднялись з руїни до нового революційного чину й державного будівництва, що посягає тепер владно по нове життя і творить могутню епоху Українського Націоналізму й наказує Тобі: встань і борись! слухай і вір, здобувай і перемагай, щоб Україна була знову могутня, як колись і творила нове життя по своїй владарній волі та могутній ідеї.

1. Сприймай життя як героїчний подвиг і здобувчий чин владарної волі та творчої ідеї.

2. Найбільшим Твоїм законом і Твоєю волею є владарна воля й ідея Нації.

3. Будь гідним виконавцем заповітів великих владарних постанов Твоєї Нації й борись та працюй для великого майбутнього.

4. Твоїм найбільшим добром і Твоєю честю є сила і велич Твоєї Нації.

5. Залізна дисципліна супроти Ідеї та Проводу та обов'язок праці є Твоєю чеснотою.

6. Памятай, що Україна покликана для владарности та творчости і немає меж для її могутности і розвитку.

7. Плекай волю владарности та творчости, неси всюди величню ідею Правди України, її історичну місію закріплюй владно в життя.

8. Твоєю найбільшою любов'ю є Українська Нація і уважай своїми братами членів української національної спільноти.

9. Будь вірний на життя і смерть ідеї Нації і не здайся, хочби проти Тебе був цілий світ.

10. Красу й радість життя вбачай в невинному стремлінні на вершини духа, ідеї й чину.

11. Могутній Бог княгині Ольги й Володимира Великого жадає від Тебе не сліз, ані милосердя, чи пасивного роздумування, але мужности й активного життя.

12. Знай, що найкраще віддаси Богові почесність через Націю і в ім'я Нації чинною любов'ю України, суворою мораллю борця та творця вільного державного життя.

13. Здобувай знання, що допоможе Тобі опанувати світ і життя, піднести Україну й перемогти ворогів.

14. Будь свідомим того, що Ти є співвідповідальний за долю цілої Нації.

15. Памятай, що найбільшим злочином є шкодити Нації.

16. Твоїми ворогами є тільки вороги Твоєї Нації.

17. З ворогами поступай так, як вимагає цього добро і велич Твоєї Нації.

18. Знай, що найкращою ознакою українця є мужній характер і вояцька честь, а охороною України меч.

19. Постійно пізнавай, удосконалюй і твори себе, а здобудеш світ і життя.

20. Знай, що світ і життя це боротьба, а в боротьбі перемагає той, хто має силу.

21. Тоді Ти повна людина, якщо перемагаєш себе і світ і постійно стремиш на вершини.

22. Знай, що в боротьбі перемагає той, що не жахається невдач, але має відвагу піднятися з упадку й завзято змагає до цілі.

23. До перемоги треба витривалости й постійного зусилля в діянні й боротьбі.

24. Кожньючасно будь готов на найбільший чин, але не занедбуй щоденної праці.

25. Будь перший в боротьбі й перемогах життя, щоби здобути для Нації вінець перемоги.

26. Жий ризиком, небезпеками і постійним змагом, а погорджуй всякою вигодою й спокійним життям філістра.

27. Радо й без озву виконуй наложені обов'язки, щоби власною працею й вартістю здобути право на провідництво.

28. Памятай, що провідництво вимагає постійних трудів і великих зусиль.

29. Будь сильний і незломний навіть в обличчі смерті і всяких терпіннях.

30. Став гордо чоло небезпекам, а на удари життя відповідай збільшеним зусиллям праці й боротьби.

31. Памятай, що милостиню приймає тільки немичний прошак, що не може власною працею і вартістю здобути право на життя.

32. Не покладайся на нікого. Будь сам творцем свого життя.

33. Будь скромний і шляхотний, але не знай, що значить слабкість і покірність.

34. Співчуття з велетнями духа Тебе підносить, співчуття з підлими й безхарактерними людьми Тебе ослаблює. Подавай братню руку тим, що як і ти хочуть іти на верхів'я.

35. Не завидуй нікому. Приймай те, що здобудеш власною працею й вартістю.

36. Будь товариський. Зав'язуй побратимство духа, ідеї і зброї в житті, праці й боротьбі.

37. Зв'язуй тісно своє життя з життям Нації. Віддай Україні свою працю, майно, кров.

38. Гидуї всякою лицемірною облудою і хитрим фальшем, але укривай перед ворогом таємниці справи і не дайся заманути в заставлені тенети, і хочби підступом старайся здобути його таємниці.

39. Шануй жінок, що мають стати Тобі товаришками духа, ідеї й чину в житті та гідними матерями, але гидуї рознузданими.

40. Ціни високо материнство як джерело продовження життя. З Твоєї родини створи кивот чистоти Твоєї Раси і Нації.

41. Люби й опікуйся дітворою як молодістю майбутнього Нації.

42. Плекай фізичні сили, щоби тим видатніше працювати для Нації.

43. Будь точний. Вважай за втрачену частину життя кожний момент, що минув без діла.

44. Що робиш — роби совісно й так, якби воно мало остатися вічно й мало бути останнім й найкращим свідоцтвом про Тебе.

На кров і славу пам'ять Великих Лицарів, в ім'я майбутніх поколінь все і всюди досвідчай чином вірність і любов України, носи гордо й непохитно прапор Українського Націоналізму, високо ціни й шануй честь й ім'я Українського Націоналіста.

Постанови

I-го Конгресу Українських Націоналістів (1929).

Загальні означення.

1. **Український націоналізм** — це **духовий і політичний рух**, зроджений з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави й цілі її творчого буття.

2. Українська Нація є вихідне заложення кожньої чинности та метове назначення кожньочасного прямування українського націоналізму.

3. Органічна зв'язаність націоналізму з нацією це факт природнього порядку й на ньому основане ціле розуміння істоти нації.

4. Нація це найвищий тип органічної людської спільноти, що

**ДЕКАЛОГ
МІХНОВСЬКОГО**
або «10 заповідей У-
країнської Націо-
нальної Партії», яку
заснував М. Міхнов-
ський 1902. року.

1. Одна, єдина, не-
подільна від Карпа-
тів аж до Кавказу
самостійна, вільна
Україна — оце на-
ціональний і всеу-
країнський ідеал. Не-
хай кожна україн-
ська дитина тямить,
що вона народила-
ся на світ на те, щоб
здійснити цей ідеал.

2. Усі люди твої
брати, але москалі,
ляхи та жида — це
вороги нашого наро-
ду поки вони пану-
ють над нами і ви-
зискують нас.

3. Україна для українців! Отже вигонь звідусіль з Укра-
їни чужинців-гнобителів!

4. Усюди і завсігди уживай української мови. Хай ані дру-
жина твоя, ані діти твої не поганяють твоєї господи мовою чу-
жинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зне-
важай перевертнів-відступників і добре буде цілому твоєму
народові і тобі.

6. Не вбивай Україну своєю байдужністю до всенародніх
інтересів.

7. Не зробиш ренегатом-відступником.

8. Не окрадай власного народу, працюючи на ворогів Укра-
їни.

9. Допмагай своєму землякові поперед усіх. Держись ку-
пи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть
тобі ворогами; не приятелюй з ворогами нашого народу, бо
ти додаєш їм сили й відваги; не накладай у купі з гнобите-
лями нашими, бо зрадником будеш.

† МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

при найбільшій своїй психологічній та суспільній зріжничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природнього положення, спільного пережиття історичної долі, та неупинного стремління здійснитися в повноті силової натурги.

5. Внутрішня форма нації, це основний чинник її динамічного тревання й разом з тим принцип синтетичного формування, що дає життю нації на протязі її історичного розвитку одну суцільну духову окресленість, виражену в різних її конкретно-індивідуальних виявленнях. У тому означенні внутрішня форма — це ідея нації, що основує та вможлиблює її історичне ставання.

6. Історичне ставання — цей наглядний вираз постійної актуальності національної ідеї — вказує на безоглядний ідеал нації, що полягає в її стремлінні вдержатися в системі світової дійсності в ролі безпосередньо-чинного підмету з як найширшою сферою впливу на оточення.

7. На шляху до власного самоздійснення в формі національної інтензивності історичного значення, нація чисельно збільшує запас своїх біо-фізичних сил на поширеній рівночасно територіальній базі; у цьому відношенні відбувається в ній процес постійного переформлювання різних етнічних первнів в синтезу органічної національної єдності; з погляду цієї своєї чинності нація все знаходиться в стані власного росту.

8. Найвидатнішим силовим засобом росту нації є її духоватугість, узмисловлена у витворених вартостях культури, що з одного боку затісняють внутрішню спійність нації, а з другого простелюють її шлях відосереднього впливу на оточення. Культура не є тільки чинником національної окремішності та її відпорності на зовні, але першим зпоміж чинників безпосереднього зазначення на оточенні духової сили нації, за яким з тим більшим успіхом слідує цивілізаційно-господарсько-політичне його опанування.

9. Умовою, що забезпечує нації тревалу й активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, що нею є суверенна держава.

10. Держава, це зовнішня форма такої взаємочинності всіх діючих сил нації, що відповідає основним її якостям і в той спосіб вможлиблює нормальний її розвиток у всіх можливих виявленнях; держава — це стан кожночасної окресленості нації формою організованого співділання сил, замкнених в органічну цілість — систему відмежовану назверх як самостійна збірна одиниця.

11. Через державу стає нація повним членом світової історії,

бо тільки у державній формі свого життя вона посідає всі внутрішні й зовнішні ознаки історичного підмету.

12. Державна форма життя найвимовніше potwierджує конкретне узмістовлення чинного характеру національної ідеї, а тому першим природним стремлінням нації є прикрити межі своєї державної виконності з цілим краєвидом свого етнічного розпросторення, щоби таким чином державно оформити цілий свій фізичний організм — цю найважливішу живлову підставу своєї будучності.

13. Начальним постулятом українців є створення такої політично-правної організації, що нею є: **Українська Самостійна Соборна Держава.**

14. Для створення, закріплення й розвитку держави необхідна є засаднича умова: щоби держава була висловом національної якості у спосіб найбільш творчої видатності всіх складових органів нації, отже виявляла систему організованої їх взаємочинності на засаді інтегралізму суспільних сил з їх правами й обов'язками відповідно до їх значіння в цілості їх національного життя.

15. Український націоналізм висновує для себе з провідних засад державної організації практичні завдання, підготовчі для здійснення державного ідеалу соборними зусиллями українців-державників, соборників, зорганізованих на прінципах: чинного ідеалізму, моральної своєзаконності та індивідуального почину.

16. Першим завязком та переємником ідей українського націоналізму є покликана до життя **Організація Українських Націоналістів**, побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності й монокраїзму.

II. Великий Збір Українських Націоналістів.

(Серпень 1939. р.).

I. 3 широкіх постанов Збору.

1. Змагання за повне визволення та створення **Самостійної Соборної Української Держави** це питання життя або смерті української нації. Свідома цього і готова і до найбільше безоглядної і зтяжної боротьби мусить бути українська нація зокрема в нинішній переломовій хвилині. ОУН, як єдиний керівник визвольної боротьби української нації, висуває вирішальний постулат єдиного національно-революційного фронту здорового українства **під проводом Вождя Андрія Мельника.**

2. Українські визвольні змагання всеціло підметні в своїй

основі й незалежні від кожночасного укладу міжнародних сил. З теперішнього зудару складних усесвітніх противенств українська нація вийде тільки тоді переможною, коли змагатиметься під одним проводом, який в кожночасній ситуації зможе покермувати визвольним змагом згідно з інтересами нації.

3. Ніколи й у ніякій ситуації не піде український націоналізм на компроміси з займанцями України, вбачаючи можливість спільного діяння тільки з тими народами, що респектуватимуть ідею українського державного і соборного визволення.

II. 3 відозви Президії.

Націоналісти! Українці!

Українським народом після довгих років неволі відновлені та його іменем проголошені державно-правні акти **Самостійности і Соборности України** — існують і зобов'язують нас!

Героїчною смертю тисячей і тисячей борців закріпили ми їх у наших душах і чинах. І хоч хвилю нас переможено, то духово ми знову стали державним народом.

В найглибшій пошані до священної волі Першого Вождя Націоналістичної України, визнаючи довічне значення Його зусиль і трудів для народу — **Великий Збір Українських Націоналістів** однодушно затверджує рішення Євгена Коновальця **призначити своїм наступником колишнього шефа штабу Дієвої Армії й корпусу СС та краєвого команданта УВО — полковника Андрія Мельника.**

Українці!

Щоб досягнути нашої мети, треба органічного зєдинення всього здорового українства навколо одної Ідеї, одної Організації і одної Людини. Єдиний національно-революційний фронт під кермою Вождя Андрія Мельника — це вимога хвилі.

На шляху Національної Революції не може бути приятної стрічі і спільного маршу борців з рабами!

Чинна співпраця всіх верств і станів українського народу в революційній боротьбі — це передумова відбудови нашої держави.

Кожний українець — селянин, робітник і інтелігент — прикладе руку до Великої Будови і боротьби, або він раб і безвартісна людина.

Українець іде до боротьби за Державу не ради лакомства нещасного, а тому, що він уже людина вільна і горда та воліє згинуть героєм, як животіти рабом.

Власна Держава — це тяж праця, земля й хліб.

Без національної революції — немає соціальної.

Націоналістична революція, це революція національна і соціальна!

Україна для Українців!

Не залишити ні грудки Української землі в руках ворогів і чужинців! Бо земля — це джерело внутрішньої сили українського народу і підстава його дужання з зовнішнім світом.

Наш змаг іде:

за національну засаду організації світу,
за націю, а не класу,
за ідеалізм, а не матеріалізм,
за державу праці і соціальної справедливості, а не державу комуністичного чи капіталістичного визиску,
за право власності, здобуте працею,
за сильну владу найкращих з усіх верств народу,
за героїчну культуру і вільну творчість українського духа,
за безоглядне винищення сил руїни і розбрату!

Революціонери!

Від вашої внутрішньої сили залежить перемога. Тільки кров і залізо розсудять нас із ворогами!

Зо шляху Української Національної Революції не сміє завернути Вас ніщо, ні тортури, ні пекло тюрем і таборів, ні смерть!

За соборну Українську Державу проти ворогів іде наш кривавий змаг!

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!

Хай живе Українська Національна Революція!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Слава Першому Вождеві Націоналістичної України Євгенові Коновальцеві!

Слава Вождеві **Андрієві Мельникові!**

Слава Україні!

Президія

II. Великого Збору Українських
Націоналістів.

За новий соціальний лад в Україні.

I.

Невпинно, хоч поволі, наближаємось до Самостійної Української Держави. Стоїмо в обличчі формального завершення двадцятилітніх кривавих революційних зусиль. В звязку з тим актуалізу-

ються ті завдання ОУН, що досі не виходили поза стадію підготовчих праць і менше відомі були широким верствам українського громадянства, скромно скривалися поза гамором і блеском безпосередньої революційної боротьби з наїздником. На чоло висувається боротьба за тривкі підвалини існування української державності, за її належне становище в світі, за розбудову всіх її ділянок життя, за перебудову соціального ладу в Україні, зруйнованого двадцятьлітнім володінням большевиків з їхніми гаслами класової боротьби та рівняння на найнижче.

Як досі, так і на далі на ОУН спадає весь тягар вести перед у цьому змаганні. Свідома своєї відповідальності в історичному моменті ОУН широко розкриває двері та вможливорює участь у цій гігантській праці всім творчим, конструктивним одиницям, що в розумінні ваги справи готові стати поруч з нею. Голова Проводу Українських Націоналістів полк. Андрій Мельник зробив перший крок у цьому напрямі, закликаючи весь український загаль закинути все, що досі нас ділило і наказуючи членству ОУН спрямувати енергію на творення нових, позитивних цінностей.

II.

Незалежно від того, які форми дістане остаточно українська державність, одно певне, що гарантією тривкого її існування та правильного всебічного розвитку буде здоровий соціально-громадський лад в Україні. Політична програма ОУН, що є впливом історичного досвіду української нації та бере під увагу дальші умовини її існування, передбачає будову державно-громадського ладу на засадах націократії, цебто організованій та солідарній співпраці всіх соціально корисних верств, об'єднаних у представницьких органах державного кермування. З основних засад націократії: національної солідарності, надкласовості й протипартійності виводиться потреба організувати громадський загаль у професійно-станових організаціях, де об'єднуватимуться — відповідно до родів праці, професій і господарських функцій — всі верстви нації.

Вийшовши з заложення, що тільки соціально-творчі складники української нації будуть мати право й гідність брати участь у кермі державою, зазначаємо, що органи законодавчої влади держави творитимуться на засаді представництва всіх, об'єднаних у професійно-станових організаціях суспільних верств нації.

Дотеперішня організація соціального життя в Україні ішла по лінії чужій українському духові, ворожій інтересам української нації комуністичної ідеології. Одним з її завдань було закріпити нерозривну звязь України з Москвою.

Згинули за волю України.

Сотник

О. СЕНИК-ГРИБІВСЬКИЙ

Підполковник

ІНЖ. МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ

Дня 30. серпня 1941. року о годині 19.30 у Житомирі, на порозі золотоверхого Київа, згинули з братовбивчої руки на стійці служби Україні два члени Проводу Українських Націоналістів: сот. Омелян Сеник-Грибівський і пполк. інж. Микола Сціборський — члени основоположники Української Військової Організації (УВО) та Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Цього злочинного діла доконала тим разом диверсія, що її викликала в найбільш рафінований спосіб Москва для розбиття українського визвольного фронту.

Обидва провідні українські націоналісти є черговою жертвою тогож ворога, що від смерти Симона Петлюри і Євгена Коновальця безпереривно намагається нищити провідний актив українського націоналістичного руху.

Омелян Сеник і інж. Микола Сціборський згинули. Проте живе ідея Самостійної Української Держави, якій вони вірно служили до смерти. Ця ідея мобілізує нових борців на шляху до своєї скорієї остаточної перемоги.

Перед нами велетенське завдання: знищити наслідки большевицької соціальної політики, скерувати громадське українське життя в бажаному нам напрямі, ставлення перших основ під новий український соціальний лад, як найпевнішу, найтривкішу підпору української державности.

Це завдання, що вимагає не тільки напруги всіх творчих українських сил, але не дозволяє тратити ні хвилини часу, кличе до праці вже від зараз, без хвилі проволоки.

III.

Для керми цією працею покличеться до життя соціальна референтура в Проводі Українських Націоналістів.

Завданням її:

1) дбати за розбудову соціального українського ладу, що виходив би з націократичних заłoженъ національної солідарности,

2) зорганізувати українські суспільні верстви в станово-професійних організаціях,

3) притягати до тієї праці всі творчі одиниці з поміж українців, що визнають авторитет і керівну роль ОУН,

4) координувати працю існуючих громадських, господарських і фахово професійних організацій в бажаному для нас напрямі.

Для облегчення й кращої організації праці соціальної референтури приступлено до творення завязків майбутніх професійно-станових організацій покищо для таких професій:

а) культурних працівників (педагоги, музики, журналісти, практики й науковці ітд.),

б) правників і адміністраторів (суд, адвокатура, державна адміністрація ітд.),

в) господарників (промисловці, купці-торговельники, книговоди, організатори, урядники ітд.),

г) ремісників і фахових робітників,

д) сільсько-господарських працівників (агрономи, інструктори, організатори, науковці по сільському господарстві),

е) технічних працівників (інженери, техніки-рисівники, науковці всіх інженерних галузей з виїмком господарства),

з) працівників звязку (залізничники, поштовці, радіо-працівники, трамваєвики, шофери, плавбові працівники),

ж) працівників кредитових і фінансових (банковці, урядовці, фінансові, митні, ітд.),

і) здоровельних працівників (лікарі, аптикарі, санітарі, ветеринарі ітд.).

Справа організації селянського стану, як найбільшого та найважливішого в соціальній структурі України буде трактовано окремо.

Організація церковних служителів наступить у порозумінні з обидвома українськими Церквами.

Відповідно до свого призначення завязки майбутніх професійно-станових організацій носитимуть назву професійно-станових клітин при ОУН. (П-С клітини при ОУН).

Завданням їх буде вести теоретично-студійну та організаційно-підготовчу працю здійснення цілей соціальної референтури, пригтовляючись до того, щоб у близький пригожий мент можна було відразу в усю ширінь приступити до практично-організаційної акції на широко-громадську скалю.

Працею П-С клітин кермує її Провід, що складається з керівника, заступника й секретаря. Провід відповідає за свою працю перед соціальним референтом ПУН.

До праці в П-С клітинах притягати можна всіх українців по вище 18. літ, що визнають себе українцями націоналістами.

Участь в П-С клітині нікого не кваліфікує автоматично ні як члена, ні як кандидата ОУН. Але бездоганна праця в ній може заступити період кандидатства, та дати змогу вступити в члени ОУН без окремої потреби переходити ступінь кандидата.

В майбутньому клітини П-С переродяться в державні Професійно-станові організації, що злучені в Верховну Раду національної праці стануть законопроектним тілом Української Держави.

Зовнішня політика українського націоналізму.

Зовнішня політика українського націоналізму, що її переводить ОУН із Вождем Андрієм Мельником на чолі, це не окрема, відірвана ділянка, це наш світогляд, примінюваний у зовнішньому світі.

Як у всіх інших ділянках, так і в цій, наші основні позиції спираються на тих самих основах: вона мусить бути згармонізована з цілістю.

Націоналістична зовнішня політика виходить із заложення, що лише український нарід є підметом свого існування, і що лише він збудує державу та забезпечить свій дальший ріст.

Наша зовнішня політика мусить бути серед чужого світу виразником вищезгаданих заложень та змагати до здобуття найкращих умовин для їх здійснення.

Інше націоналістична зовнішня політика є справді **українською національною політикою**. Всі інші «також українські» політики різних груп, «урядів», партій і тд., що не виходять із основних перспектив нації — є кон'юктуральні й опортуністичні, а через те й не національні.

Націоналізм змагає до того, щоб стати підметом не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці. Сила націоналістичного руху на землях дає широкі можливості здійснення його завдань у зовнішній політиці, і навпаки — великі перспективи, завдання та успіхи у зовнішній політиці, дають розгонову силу для руху на землях.

Трудність і скомплікованість самої української проблеми створює складну зовнішню ситуацію для України й наших визвольних змагань. Визвольна боротьба українського народу за власну державність провадиться роками у найбільш несприятливих зовнішніх обставинах. Основним завданням нашої зовнішньої політики є включити Україну, як самостійну державу, в міждержавну європейську систему.

Міждержавними відносинами світу, що не раз роками виглядають усталеними, потрясають час від часу різні події й війни, що змінюють на десятиліття, а то й на століття карти континентів. Такій саме момент переживаємо ми й тепер, в часі війни Великої Британії з Німеччиною, що бореться за своє місце в світі. Конфлікт, що набирає світового значення та притягає увагу більшості народів, уможливить і українській нації відновити свою державу.

Гряде новий лад у Європі. В інтересі України є, щоб у цю перебудову, яку принесуть із собою наслідки війни, був включений також і Схід Європи. Україна мусить змагати за таке місце в тому укладі, щоб створити собі незалежне місце у новій системі сил. Розвиток подій дає їй найбільші перспективи, хоч для цього й доведеться зложити багато жертв. В прискіненні цих перспектив лежить головне сучасне завдання нашої зовнішньої політики.

Дійсність кличе нас до активного наставлення й дії проти Москви. Ця боротьба для нас стала змагом за бути, чи не бути; для нас Москва — це могильний камінь, що валиться нам на голову й скинути та розторощити його **мусимо**, коли хочемо жити! Тому, перед ОУН стоїть історичне завдання змобілізувати енергії наших національних сил для тотальної боротьби з Москвою.

Перший із елементів цього завдання — це наша власна озброєність для рішального змагу — психологічна й організаційна.

Є наказом хвилі розбурхати серед українського загалу психологічні стимули боротьби з Москвою, т. зн. боротьби за життя

Української Нації. Наша освідомлююча акція про жорстоку дійсність на землях і наше слово пламенної ненависти та розоблачування руїнницької суті большевизму, його лжепропаганди та роботи його агентів у світі — мусять також стати в центрі нашої зовнішньо-політичної й пропагандивної діяльності. Для всіх цих завдань треба труду, і ще раз труду над самими собою й над скріпленням ударної спроможности ОУН у тому напрямі.

Тож зеднано, з запалом і волею до праці, боротьби й перемоги на фронт проти Москви! Перше завдання для ОУН — посилення внутрішньої роботи. Друге завдання — скріплена пропаганда й передумані акції на зовнішньо-політичному полі.

Одне й друге завдання мусимо здійснювати ми під високо піднятими націоналістичними прапорами труду, розбудови позицій і змагання за Самостійну Соборну Українську Державу під проводом Вождя!

Д. КИРИЛЬЧУК:

„Українське Національне Обєднання“ (УНО).

Від року 1933. діє на терені Німеччини «Українське Національне Обєднання». Його історію треба розділити на два періоди: до кінця 1938. року і по 1938. році.

Перший період характерний тим, що ця організація не мала виразної ідеологічної платформи і тому не мала того імпульсу, який би її гнав до життя й росту. Відсутність провідної ідеї найліпше доказує факт, що до 1938. року число членів УНО було... 41 !

Основником і першим головою УНО був міністеріяльний директор Федір Королів, а по його смерті в 1934. році аж до року 1938., Іван Драбатий. В листопаді 1938. року Загальні Збори УНО вибрали нову Управу, в склад якої увійшли: пполк. Тиміш Омельченко, як Голова, радник посольства Олександр Семенів, як заступник Голови, інж. Юрій Артюшенко, як організаційний Референт, Василь Чайковський, як секретар, та Іван Скрипка, як скарбник. Нова Управа, на чолі з енергійним і невтомним Головою, пполк. Т. Омельченком, приступила до реорганізації Товариства. Треба було дати душу, ідею й провідну думку Організації. І «Українському Національному Обєднанні» були дані ідеологічні основи, які в останніх десятиліттях полонили серця й душі всіх українців — основи Українського Націоналізму. Надання органі-

зації ідеологічних основ дало скоро очікувані висліди. Вже в січні 1939. року в її рядах було 520 членів. Наступні Збори, в січні 1939. р., обрали слідуючу Управу: Голова — пполк. Т. Омельченко, І. заступник — інж. Ю. Артюшенко, ІІ. заступник — І. Скрипка, секретар — пор. Микола Дорожинський, скарбник — Андрій Луців. На цих самих Зборах було ухвалено перехід УНО на засади Українського Націоналізму й організації дано провідницький принцип. Це все найшло вислів у новозатвердженому статуті.

На підставі статуту, членом УНО може стати кожний чесний, свідомий українець, що стоїть на засадах Українського Націоналізму. Метою УНО стало об'єднання всіх українських сил у Німеччині та заступництво українських національних інтересів на чужині.

Зріст УНО йшов швидким темпом уперед. До січня 1940. р. УНО уже начисляло 2872 члени. Рівночасно було поставлено підвалини під видавання органу УНО — «Українського Вісника».

Збори організації в січні 1940. р. поручають провід і надалі пполк. Т. Омельченкові, а секретарем стає інж. М. Селешко.

Круг діяння УНО поширюється ще більше. УНО звертає на себе щораз більшу увагу так українських кол, як і німецьких офіційних чинників, що поступенно признають організації право формального заступництва українців у Німеччині. Зосібно велику роль відіграло УНО в справі втікачів Карпатської України, опікуючись карпатоукраїнською еміграцією. Далі УНО звернуло свою пильну увагу на соціально правну допомогу українській еміграції й у цій ділянці зробило дуже багато в співпраці з Українською Установою Довіря в Німеччині — урядовою інституцією для заступництва українців у Німеччині. В цей час поставлено основи під розбудову культурно-освітньої ділянки, а зосібно розбудовано «Український Вісник», який як півмісячник, виходить накладом 10.000 примірників.

До листопада 1940. року УНО начислює вже 10.412 членів; одержало 10.100 листів і дало 7001 відповідей. Цих кілька чисел ілюструє надзвичайний зріст цієї організації впродовж одного року.

Та найсильніший розріст організації припадає на 1941. рік. По деяких змінах, Головна Управа УНО усталилася на 1941. рік у такому складі: Голова — пполк. Тиміш Омельченко, І. заступник і організаційний референт — Д-р Никифор Гірняк, ІІ. заступник і фінансовий референт — Юрій Коваленко, культурно-освітній референт — Володимир Маруняк, секретар — Д-р Володимир Левицький.

Вже на першу половину 1941. року припадає надзвичайний

розріст організації. Організаційний референт, Д-р Никифор Гіряк, енергійною і вмілою рукою поширює сітку УНО, що працює сьогодні точно й успішно. Цього року УНО розширило свій авторитет та повагу так, що під теперішню хвилину являється на терені Німеччини офіційно признаним представником цілого організованого українства.

Головна Управа УНО в Берліні

Організаційна сітка УНО обіймає (з днем 30. жовтня 1941. р.): Обласних Управ — 6, Центральних Філій — 3, Філій — 60, Гуртків — 864. З днем 30. X. УНО числило в своїх рядах 33.640 членів. Передбачується ще більший наплив зогляду на події на Сході Європи. На цьому місці треба зазначити, що до останніх місяців УНО займалося й суспільною опікою багатотисячного українського робітництва в Німеччині, аж доки не запроваджено при Німецькім Фронті Праці українських суспільних опікунів, які перебрали на себе суспільну опіку над українським робітництвом.

Надзвичайно важну роль почала відігравати в 1941. році Культурно-освітня Референтура під керуванням п. Володимира Маруняка. Доривочна дотепер праця поплила систематичним і добре обдуманним шляхом. Звернено увагу в першій мірі на ідео-

логічне виховання членства в дусі Українського Націоналізму й на поширення його знання в царині українознавства. Надзвичайну плідну працю Культурно-освітньої Референтури узасаднюють такі факти: З днем 31. липня 1941. р. находилося в користуванні низових клітин 50 мандрівних бібліотек (І. комплект — 60 книжок, ІІ. комплект — 35 книжок) й 5 діточих бібліотек. Для розповсюдження книжки зорганізовано при Культурно-освітній Референтурі й книжковий склад. В дні 31. липня цей склад представлявся так: назв книжок, брошур, листівок і т. п. — 160, примірників — 34.377. Від 1. січня до 31. липня ц. р. розповсюджено 18.393 примірників!

Крім цього, Культурно-освітня Референтура дає правильно щомісячно по 4 реферати на такі теми: українознавство, загально-освітні, ідеологічні відзначення історичних дат та принагідні. За перших сім місяців 1941. року було видруковано 30 рефератів, у 60.000 примірниках, на 400.000 друкованих сторінок.

Для вжитку низових клітих ця референтура викінчує працю над комплектними курсами українознавства. Опрацьовуються теж матеріали для ідеологічних курсів.

З другого боку, щоб піти назустріч бажанню організованих у УНО фахових сил, Головна Управа створила фахові секції: Інженерів та Техніків, що видає свій орган «Технічно-Господарський Вісник»; Лікарів, Фармацевтів та Ветеринарів, що видали в двох накладах «Санітарний Курс»; Комбатантів; Молоді; Жінок; Педагогів; Мистців, Письменників та Журналістів, і т. п. Всі секції мають свою історію та провадять плідно діяльність. *)

В звязку з подіями на Сході Європи, Головна Управа УНО покликала до життя «Українське Інформаційне Бюро» з метою інформувати німецьке громадянство й закордон про українську справу. Це Бюро в короткому часі випустило кілька добре опрацьованих обширніших статей та пропагандивну брошуру про Україну в німецькій мові «Україна» для масової пропаганди. Крім цього, приступило до видання періодичного інформаційного листка в німецькій мові, уділяє інформації представникам чужої преси та навіязує особисті контакти з чужоземними журналістами.

Осібне місце займає орган УНО «Український Вісник», який виходить на правах рукопису. З днем 1. липня 1941. р. перейшов

*) При цій нагоді треба згадати, що великою опорою в придбанні членства і в розширенні сіток УНО був український тижневик «НАСТУП», орган Української Націоналістичної Думки і українське видавництво «ПРОБОЄМ» в Празі. Тому, повинністю кожного члена УНО є в першій черзі поширювати тижневик «Наступ», журнал «Пробоем» та книжкові видання й випуски Видавництва «Пробоем» в Празі.

він на тижневик і появляється в накладі 12 тисяч примірників. Є надія, що «Український Вісник» стане одним з кращих українських часописів у Великонімеччині. В дальшій тягу своєї діяльності, УНО веде цілу серію вишкільних курсів. З рамени місцевих організаційних клітин відбуваються для членства такі курси, як: шоферський, санітарний, першої помочі й другі. Секція комбатантів, що має свої відділи майже при всіх низових клітинах, успішно провадить свою роботу.

Надзвичайно потішаючим явищем є факт, що вся величезна організаційна праця УНО є підперта власною фінансовою базою. Коли уявимо собі той широкий круг діяння й видатки, получені з цим, то матимемо образ тої великої жертвенности й розуміння ваги власної організації українського громадянства. Цим тяжко запрацьованим на чужині грошем, який є даний щирим серцем на загально-національні цілі, Управа УНО розпоряджає дуже обережно й відповідально. При удержанні найбільш необхідного адміністраційного апарату, Управа УНО повертає зібраний гріш на всеукраїнські цілі. Для прикладу, наводимо дещо з видатків УНО за час від 1. січня до 30. червня 1941. р.: «Український Вісник» та «Інформаційне Бюро» — 19.703 РМ; допомога українським студентам — 64.454 РМ; допомога інвалідам — 1349 РМ; полоненим — 1495 РМ; закупно книжок — 17.440 РМ; бібліотека — 3020 РМ; мандрівні бібліотеки — 9850 РМ; друк рефератів — 2915 РМ; організаційні подорожі — 3842 РМ; імпрези — 1157 РМ; майно — 10.084 РМ. Фінансову Референтуру провадить інж. Юрій Коваленко.

З вибухом протибольшевицької війни діяльність УНО подвоюється. Членство організації росте з надзвичайним темпом — а організація стає представником організованого українства в Великонімеччині. Віримо, що покладені на УНО завдання будуть виконані з тою енергією й тою послідовністю, з якою була ведена праця дотепер. Під досвідченим веденням свого Голови та невтомного секретаря Д-ра Володимира Левицького, що розумінням ваги великої хвилини та великою працівною пожертвою є потрібним помічником пполк. Т. Омельченкові, — «Українське Національне Обєднання» прямує до найбільшого розвитку. Вірне своїй меті: «осягнення української національної й державної самостійности Соборної України», УНО реагує чинно на всі потреби українського національно-державницького життя і своєю непоказною, але все-національної ваги, працею, записується на найсвітлішу сторінку історії української еміграції.

Українські державницькі змагання.

Український Народ утворив ще на протязі IX-того сторіччя зо всіх українських племен, розселених по обох боках Дніпра, здовж Дністра, на берегах Чорного Моря й аж по Кавказ одну **Українську Державу** з столицею в Києві. Цим самим Український Нарід став свідомою **нацією**, що скупчила волю всіх, дотепер розрізнених українських племен, навколо спільного ідеалу — одної (соборної) Державности.

Загартована походами Святослава Завойовника, за його сина Володимира Великого (979—1015) Українська Держава осягає найбільшої могутности, бо об'єднує вже тоді всі українські етнографічні землі й панує над чужими доколичними землями та являється найсильнішою державою Європи. Освячена кровю в Княжій Добі, українська національна ідея, ідея самостійности й соборности, знаходить своїх дальших носіїв у Козацькій Добі. Козаки теж зуміли поширити цю ідею на весь простір української території, не дивлячися на штучні кордони, що тоді теж краяли Україну, завдяки чому козаки й здобули симпатії всього українського народу. Цим власне й треба пояснити, що зудар у половині XVII. сторіччя України з Польщею прибрав характер всенароднього руху й набрав справжніх форм Національної Революції, якої відгук дійшов тоді навіть до найдальшого закутку Української Землі — Закарпаття й втягнув його в орбіту загально-національного життя.

Та найяскравіше відчулася життєвість цієї ідеї серед українських широких народніх прошарів у визвольній боротьбі наших часів, зокрема в селянській русі «Вільного Козацтва», що на зїзді 3. жовтня 1917. року в Чигирині піднесло визвольно-національні гасла. Між ухвалами цього зїзду перша на приклад така: **«Змагатися до получения всіх українських земель в одній незалежній Українській державі».**

Власне лише завдяки живучості ідеї самостійности й соборности серед Українського Народу ми мали **Два Великих Січні**, із загравн яких усе плинуть нові й нові крицеві лави твердих загартованих людей осяяних запальними проміннями енергії та завзяття, людей, що в них уосіблена встає **Соборна Україна** зустріти день своєї Державности.

Від дат 22-го й 29-го січня 1918. року й 22-го січня 1919. року понад Українськими Землями вітає воскресний міт української Державности. І перший з двох великих Січнів, коли то в пожежах

війни вставала з ярма неволі Україна, державна сила перемогла всі відосередні сили й на кін історичного буття 22-го січня 1918. р. Україна поставила акт суверенності — **IV. Універсал Центральної Ради**. Українська Нація здала іспит національної зрілості. І

Великий Український Князь Святий Володимир Великий (979—1015).

в знак признання цього акту почав світ заключати договори з Українською Державою. І так 9-го лютого 1918. року в Бересті Литовському чотири держави — Німеччина, Австрія, Болгарія й Туреччина — підписують мир з Україною. Друга велика дата першого з цих двох січнів це 29-го січня — **бій під Крутами**, коли то на захист проголошеної державності станула горстка завзятців, що заставила своїми грудьми дорогу московським ордам до сто-

лиці **Української Держави** — Києва. Їх було 300! Й вони своєю смертю перемогли й своєю безсмертністю Українську Націю воскресили, а своїм чином уплели в вінець слави нашої промінистої слави українську світлосяйну Провідну Зорю. Цю зорю здобули вони в боротьбі за першенство на грані двох світів у нерівній боротьбі проти оскаженілої большевицької Москви.

Тоді то вперше зрошений був кровю палких сердець проголошений перед тижнем **Акт** Самостійности. Тоді то вперше запалав у всім своїм блиску негасимий уже по вік огонь національно-державного ідеалу в серцях цілого Українського Народу.

Чергувалися події. Українська Нація кувалася в моноліт. Під Києвом, Полтавою, Харковом, під Перекопом, на полях Чернігівщини та й усюди в Україні схрещували новітні Запорожці свої шаблі з ворогами. Українська національно-державна ідея охоплювала собою всю українську етнографічну територію та опанувала весь Український нарід непереможним прямуюванням до національно-державної єдності. І так Кубань на весні 1918. р. через кубанську делегацію в Києві устами голови Кубанської Ради, М. Рябовола, висловлює своє бажання до всеукраїнського об'єднання. Галичина й Буковина зустрічають радісними маніфестаціями акт Самостійности й через збори українського студентства 13-го жовтня 1918. року у Львові проголошують думку об'єднання всіх українських земель. Закарпаття через конгрес у Хусті заявляється за об'єднання в одну цілість із Українською Державою. Гомоном знялася Україна. І в цьому гомоні відчувалася стара славна й нова прийдешня могутня Україна.

Й тому не диво, що якраз у цей час українська державно-творча ідея найшла свій вислів в акті 22. січня 1919. року: «Віднині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західньо-Українська Народня Республіка й Українська Народня Республіка. Здійснилися віковічні мрії, якими жили й за які вмирали кращі сини України.

Віднині є **Єдина Незалежна Українська Народня Республіка!**

Понеслася в світ вістка про одну з найбільших перемог українського духа із цілого тисячеріччя нашої історії, перемогу, що за неї Український Нарід боровся ще за Володимира Великого й Богдана Хмельницького. Світ довідався, що Українська Нація своєю силою й волею записала між скрижалі свого «Вірую» поруч першого Акту Самостійности, другий Акт — Соборности!

Ці два великі Січні стали доказом живучости Українського Народу, його права й волі до суверенного життя та безсмертності Української Національної Ідеї. Вони оформлюються в державно-соборницькі традиції, що тягнуться через цілу українську історію. Вони здобуті тисячами могил великих Українських Героїв з над

Дніпра, Дністра, Кубані, Черемоша й Тиси. Воскресла була Україна, чином освятила заповіт минулого й Київ став знову столицею всіх Українських Земель. Нісся у світ голос дзвонів київського Софійського Собору разом із голосом Крутянського Чину та з словами актів Самостійности й Соборности, проголошуваними на Софійській Площі. Українська національно-державна Ідея в ці два великі Січні святкувала свою повну Перемогу. І від тоді вже ні відступ ні поразка Армії ні розшматування займанцями Українських Земель, ні навіть тимчасова втрата державности не зупини-

Українські гроші в 1918 р.

ли й не зможуть ніколи зупинити її походу. А доказом цього є спільний похід обох частин — наддніпрянської й галицької — одної Української Армії в 1919. році на Київ, Зимовий Похід. Базар, Карпатська Україна і **кров останніх — сьогоднішніх найкращих синів цілої Української Нації**, кров що безперестанно скроплює Ідею Самостійности й Соборности!

Сьогодні — в **Двадцятичотирохріччя Першого Великого Січня** — ми є свідками того, що на Українських Землях продовжуються героїчні змагання всіх верств Українського Народу, увінчаного метою великих двох Січнів.

Й ми тут, зустрічаючи новий 1942. рік, у тісному звязку з цілим всенациональним життям підпорядкуймо тяж усі ділянки нашого життя **наказові національного визволення**, включім у підставові засади **активність** для України та виявім назверх **свідомість завдань у прийдешність** і розуміння напрямку **історичної волі Української Нації**.

Українське військо і воєнні походи в 1917. і 1918. році.

З відновленням на Великій Україні української державности в 1917. р. почала творитися й новітня українська армія. Вже в березні 1917. р. повстав у Києві, за почином щирого народного діяча Миколи Міхновського «Український Військовий Клуб ім. Павла Полуботка», а в квітні зорганізувався під проводом Клубу 1. український козацький полк ім. Богдана Хмельницького (3000 люда). Згодом, після утворення «Українського Генерального Військового Комітету» при Українській Центральній Раді почали самочинно творитися далші українські військові частини. В червні 1917. р. утворився в Києві полк ім. П. Полуботка, а в Звенигородщині почало організуватися «Вільне Козацтво». Ці частини в липні 1917. р. захопили були Київ, але на домагання Тимчасового Російського Уряду українські полки мусіли скоро відійти на фронт, (бо Україна признавала тоді ще зверхність Росії).

Одначе українські частини творилися далі, (м. і. Сердюцька дивізія) і їм удалося в листопаді 1917. р. здушити большевицьке повстання в Києві. У. Ц. Рада мала тоді около 16.000 війська, та на жаль мало дбала, щоб військо побільшити.

А тим часом 7. листопада 1917. р. зробили в Москві большевики переворот і на початку 1918. р. без ніякого виповідження війни рушили на Україну, (утворивши в здобутому Харкові нібито «український радянський уряд»). У. Ц. Рада була майже безборонна, ціловито залишена на добру волю нечисленних узброєних відділів, що з власного почину творилися й боролися з московськими відділами в різних сторонах України. Тоді то 29. січня 1918. р. був зведений і той памятний бій під Крутами, де згинуло 300 молодих студентів. Боронили тоді Україну такі сили: Гайдамацький Кіш Слобідської України під проводом Симона Петлюри, Вільне Козацтво під проводом Михайла Ковенка та 1. сотня Січових Стрільців (зложена головно з галичан, б. полонених) під проводом Романа Сушка. Та ці частини мусіли скоро з Лівобережжя відступити, бо в Києві вибухло друге большевицьке повстання і треба було спінити на оборону У. Ц. Ради. По кривавих боях, що тривали від 30. січня до 9. лютого, У. Ц. Рада, уряд і військові частини мусіли покинути Київ, до якого ввійшли большевики під проводом Муравйова і вчинили страшну різню.

Але того самого дня, 9. лютого 1918. р., Україна заключила в Бересті мир з осередніми державами і німецькі війська рушили Україні на допомогу. Дня 1. березня 1918. р. большевики покину-

ли Київ і в столицю ввійшли українські частини під проводом Симона Петлюри, ген. Присовського і полк. Е. Коновальця. До кінця квітня вся Україна звільнилась від большевицького наїзду. Уряд У. Ц. Ради почав організувати постійну армію. Однак добре зорганізованої армії, що могла б боронити Україну від большевиків і в майбутньому, не вдалося створити. Були часи, коли уряд України мав понад сто тисяч війська, як напр. Директорія під час повстання проти гетьмана, але це були здебільша добровольці, що скоро розходилися додів, як тільки здавалося, що небезпека минула.

Софійський Собор в Києві.

Директорії вдалося в грудні 1918. р. перемогти війська гетьмана і дня 14. XII. здобула вона Київ. (Пам'ятний бій під Мотовилівкою б. Києва, дня 15. XI. 1918., де згинув м. і. сотник С. С-ів Федір Черник). В тому часі німецькі й австрійські війська — що супроти боротьби Директорії з гетьманом були нейтральні — залишили Україну, бо Австрія розпалася, а в Німеччині вибухла революція. Україна знову залишилася майже безборонна, бо українські частини правильного війська, що по героїськи вели безперервно боротьбу з москалями, були за слабкі, щоб устоятися перед навалою большевиків, які на початку 1919. р. знов рушили на Україну.

Начальні вожді Армії Української Республіки в 1917—18. роках: від червня 1917. р. генеральним секретарем, а від 20. XI. 1917. міністром військових справ був Симон Петлюра. Від 22. I. 1918. р. С. Петлюра був начальним вождем військ УНР, а міністрами були Порш, потім Жуківський. За гетьманської влади (29. IV.—14. XII.) міністром військових справ був. ген. Лігнау, а потім ген. Рогоза. За Директорії (від 14. XII.) С. Петлюра був головним отаманом, а міністром ген. Греків, потім ген. Всеволод Петрів, а в кінці ген. Сальський. Операціями армії керував ген. Осецький (наказний, отаман). Командантом Січових Стрільців був полк. Євген Коновалець.

Коли в Великій Україні творилася рідна армія вже від березня 1917. р., і до кінця 1918. р. мала вже за собою криваву історію, то в Галичині почалося те щойно після 1. листопаду 1918., хоча українським військом були вже й Українські Січові Стрільці, що зформувалися в 1914. р., але в складі австрійської армії.

На початку вересня 1918. р. утворився тайний Центральний Військовий Комітет і він, у порозумінні з Українською Національною Радою, яка вже 19. жовтня 1918. р. проголосила на українських землях під Австрією українську державу, підготовляв серед галицьких полків українську військову силу. Її ядром мали стати УСС, які стояли тоді на Буковині. Цей комітет під проводом сотника УСС Дм. Вітовського розпоряджав при кінці жовтня силою 1400 вояків і 60 старшин. З цією силою в ночі з 31. жовтня на 1. листопада українці зайняли Львів. З цією горсткою та ще з частинами УСС-ів, що дня 3. XI. прибули з Буковини, оборонявся Львів до дня 22. листопада. Того дня вночі українські частини залишили місто і почалася облога Львова та фронтово-позиційна українсько-польська війна. На упадок і кінець облоги Львова вплинуло м. і. і те, що українські частини, які 4. XI. захопили Перемишль, не змогли встоятися в ньому і відступивши не знищили навіть залізничного мосту на Сяні.

При кінці грудня 1918. р. оперувала довкола Львова група «Схід», що підлягала Начальній Команді (в Бережанах, а потім у Бібрці). — на південь від залізниці Львів—Перемишль група «Південь» (Команда в Стрию), а на північ від тієї лінії група «Північ» (команда в Камінці Струмилівій). Фронт тягнувся від Карпат через Хирів, на північ довкола Львова від сходу і далі на північ через Любачів, Раву Руську, Угнів, Варяж на Володимир Волинський. Здовж залізниці Львів—Перемишль починалися українські становища в кільканадцяти кілометрах від Перемишля і йшли здовж залізниці у віддалі 3 до 8 кілометрів. Цілий листопад і грудень українські війська вели живу бойову діяльність, зробили багато успішних наступів і протинаступів, особливо підо

Львовом, Хировом і Равою Руською. 5. грудня прорвали польський фронт під Хировом, а 17. XII. закріпилися під Фельштиним. 9. XII. по тяжких боях мусіли залишити Любачів і Чесанів, але успішно держалися під Довгобичевом-Варяжем. Під Львовом намірений на день 27. XII. наступ випередив противник; за те дня 11. I. 1919. р. почався новий український наступ, що досяг свого вершка в першій половині березня 1919., коли то українським частинам удалося на короткий час відтяти Львів від Перемишля.

З кінцем 1918. року складалася вся Українська Галицька Армія з трьох груп: Схід, Південь, Північ. Кожна група мала з до 5 куренів піхоти. Разом було тоді в У. Г. Армії около 15.000 бойових вояків. Переорганізація на корпуси й бригади почалася в 1919. р. Літом 1919. сила У. Г. А. доходила до 100.000.

Начальними командантами УГА в 1918. р. були: 1. XI. полк. Д. Вітовський, від 5. XI. полк. Гр. Косак, від 9. XI. полк. Стефанів, від 10. XII. (вже аж до червня 1919.) ген. Омелянович Павленко. Державним секретарем військових справ був полк. Д. Вітовський.

Українські Січові Стрільці.

Рік 1918.

У тяжких боях підчас наступу Керенського літом 1917. р. багато Українських Січових Стрільців (Усусусів) упало, багато було ранених, а ще більше попало під Конюхами в полон. Під Конюхами боронили УСС-и окремого відтинку. Противник примусив інші австрійські частини на правім і лівім крилі до поспішного відвороту, зрештою мадари і чеські полки уступили майже без бою і навіть не повідомили команду УСС-ів про відворот, московські ударні баталіони зайшли УСС-ів ззаду і цілком окружили, так, що не було виходу.

Зо Стрілецького Легіону — з польових формацій не дісталися в полон і залишилися цілі тільки деякі частини: гуцульська сотня, технічна сотня, більшість скорострільної сотні, будівельна сотня та інші малі відділи, що тоді були в перших лініях.

Від того часу цих частин уживала австрійська команда до латання всяких дір на фронті і перекидала їх із відтинка на відтинки. УСС-и брали потім участь у боях біля Козови і Козівки, коло Бурканова і Білокерниці над Стрипою, звели бій під Тереввлею і останній бій у Галичині над Збручем під Бурдяківцями за мостовий причілок, що його боронив російський 4. гвардійський

полк. За цей бій дістала гуцульська сотня признання 1. серпня 1917. р. від команд: 25. корпусу, 54. дивізії, 130. бригади і 19. полку стрільців.

На тому власне й закінчилася австрійсько-російська війна. Збільшеvizоване московське військо відступало і розлазилася, ніякого фронту не було, бо й українські відділи почали кидати фронт, зачуваючи, що молодій Українській Державі грозить ворог у нутрі... Та ні німецькі ні австрійські війська покищо на територію України не вступали, спинилися над Збручем. УСС-и стояли від половини вересня до кінця листопада 1917. р. у Заліссі, де прибуло й доповнення з Коша УСС, що стояв тоді в Пісочній, Розвадові і Миколаєві (Вишкіл). Прийшли чотири сотні (курінь). Командантом УСС-ів у полі став знов отаман Мирон Тарнавський. А дня 7. січня 1918., на саме Різдво перебрав команду новий командант, присланий з австрійського війська. сотн. О. Микитка.

Так простояли УСС-и над Збручем довший час і мріяли про те, щоб якнайскоріше дістатися за Збруч в Україну, допомогти молодій Українській Державі у боротьбі з Московськими і доморослими большевиками. Дня 9. лютого підписала Україна в Бересті мир з Австрією та Німеччиною і німецька армія рушила в Україну виганяти большевиків. 26. лютого рушили за Збруч з австрійською армією і стрілецькі частини. Через окопи і Жванець прибули УСС-и до Кам'янця Подільського. Тут сот. Д. Вітовський дістав від австрійської команди приказ вибрати з легіону сотню найліпших стрільців, прилучитися з ними до групи полк. Іца та переконувати місцеве українське населення, що, мовляв австрійська армія прийшла в Україну в добрих намірах. Сотня складалася з чотирьох чет (команданти — хорунжі: Біляч, Верхомий, Калина, Романюк), а окрема чета під командою пхор. Д. Палієва була приділена полк. Тарнавському, що при 54-ій дивізії став референтом українських справ. Ці чети поділилися на стежі і розійшлися по Україні та робили своє добре діло. Вони не ширили австрофільства, тільки національну і державницьку свідомість між українським народом по той бік Збруча, а тої свідомости було там тоді дуже мало. Агітували в користь Центральної Ради, хоча приходилося це не легко, бо народ, особливо в призбручанській полосі і взагалі на Поділлі за Збручем був малосвідомий і збільшевичений.

Та тривала та праця не довго, бо австрійська команда рішила раптом піти скоро вперед та заки прийдуть німці, захопити Миколаїв та Одесу, щоб і до голодної Австрії вивезти трохи українського добра. Стрілецькі відділи поприділювано до етапних команд для охорони захопленого майна. Та стрільці берегли того майна

так, щоб воно по змозі залишилось в Україні, тому зчаста попадали в суперечку і за це скоро відіслали стрільців до легіону.

А стрілецький легіон тим часом прибув до Жмеринки, а далі в околиці Вапнярки і Тульчина. Легіон був придільний разом з двома австрійськими курінями (баталіонами) піхоти до групи австрійського архикнязя Вільгельма, т. зв. Василя Вишиваного. В половині березня відправили УСС-ів до Одеси. Свій побут у цім місті використали стрільці також на ширення національної свідомости між земляками, служили місцевим українським організаціям поміччю і порадою.

Австрійська армія йшла майже без бою скоро вперед, бо тільки де-не-де зводила дрібні сутички з большевиками. Австрійці реквірували всяке добро, головно збіжжя. Австрія й Німеччина поділили простір України поміж себе: Австрія мала подільську, херсонську і катеринославську губернію, а німці решту України. Аж під Херсоном на початку квітня прийшло до більшого бою і туди перекинули з Одеси УСС-ів. УСС-и прибули до Херсону вже по битві і побувши тут два дні, всіли на кораблі й поплили горі Дніпром до Олександрівська, що його треба було від большевиків відбити. В селі Біленьке під Олександрівськом радісно привитало УСС-ів місцеве українське населення. Дня 13. квітня рішився сот. Микитка здобути Олександрівськ силами самого стрілецького куріня. Тут прилучився до УСС-ів і малий відділ «Вільних Козаків», що організувалися тоді скрізь по Україні. Того дня добули УСС-и стацію, але на другий день, не діставши помочи, що стояла не далеко на острові Хортиця, мусіли перед перевагою большевиків уступити. Був це перший бій УСС-ів з большевиками і останній у складі австрійської армії.

В два дні потім німці здобули Олександрівськ і тоді й УСС-и ввійшли до міста. Тут зустрілися вони вперше з українським військом. Це була Запорозька Дивізія, що йшла на Мелітопіль і на Крим. Відразу заприятнілися ці дві українські частини і на другий день разом дефілювали вже перед командантом Запорожців, полк. Болбочаном.

Група архикнязя Вільгельма задержалася в Олександрівську. отже залишилися тут і УСС-и. Австрійська команда нарочно приділила УСС-ів до групи архикнязя, щоб завдяки УСС-ам будити в українським населенні прихильність і до архикнязя, бо його думали зробити королем України. І може було б так і сталося, бо УСС-и і архикнязь скоро прихилили до себе українське населення, тільки спротивилися тому німці. Вони воліли, щоб Україна мала свого родового гетьмана. Треба признати, що і Вільгельм-Василь Вишиваний своєю особистою вдачею і людяною поведінкою

здобував собі всюди прихильність. Адютантом арх. Вільгельма був сотник Остап Луцький. На думку зробити Вільгельма зверхником України погодилися і Запорожці, що небаром вернулися з Криму до Олександрівська. Січові Стрільці (СС-и), що розброєні з Києві по виборі гетьмана прибували до Олександрівська, радили повалити гетьмана і повернути владу Центральній Раді, а УСС-и були тої думки, що Центральна Рада не здійснила покладаних на неї надій, то їй не треба її повертати. Згодом сам архикнязь утратив надію на захоплення влади.

Завдяки УСС-ам і Запорожцям Олександрівськ небажком прибрав українське обличчя і навіть переіменували його на «Запорожжя», бо тут у сусідстві була колись славна Запорозька Січ. Разом з Запорожцями уладжували прогульки на острів Хортицю, місце давньої Січі, і тут поставили пам'ятковий залізний хрест. УСС-и залюбили тут і повстанню проти гетьмана. Повстання готували «Вільні Козаки». Хоча УСС-и не були прихильниками гетьмана, але відрадили «Вільним Козакам» виступати. Тут перейшло багато УСС-ів до Запорожців.

В тім часі почато повертати по селах дідичів (які повтікали осінню 1917. р. і взимі 1918. р.). Селяни боронилися, збиралися в загони і билися. На успокоєння висилано теж УСС-ів. Та такі походи УСС-ів кінчалися тим, що стрільці браталися з селянами і з повстанцями, брали про око трохи старої зброї і верталися. Ніде не доходило до кровопролиття, бо селяни зараз пізнавали стрільців-галичан і знали, що ті не вчинять їм кривди, тільки послужать доброю радою. Нікого не арештували, бо хоч діставали списки осіб, яких треба арештувати, то знали, і на місці переконувалися, що ті списки зроблені на основі доносів дідичів, москалів і жидів. отже в списки попадали звичайно найсвідоміші українці.

В червні вислала австрійська команда цілу групу Вільгельма з УСС-ами в Херсонщину коло Єлисавету, де було дуже неспокійно, в надії, що тій групі вдасться добрим утихомирить селян. В тім часі прибув туди з Галичини Кіш і Вишкіл УСС, понад 1000 люда. Вишкіл примістили в селі Грузькому, кіш у Карлівці й Іванівці, а в Єлисаветі і Масляниківці стояли польові частини УСС-ів. З тих частин, що прибули з Галичини, утворено другий Курінь, але його небаром розв'язали і приділили стрільців до І. Куреня.

Прихильність населення до УСС-ів і до Вільгельма росла, а гут робилося щораз гарячіше. Проти гетьмана готувалося повстання. Австрійська команда забрала з України його і цілу групу з УСС-ами. Це сталося на початку жовтня, і тоді група перенеслася на Буковину. Польові сотні і Вишкіл примістилися в Чернівцях.

а Кіш у Вижниці. Дві сотні УСС-ів приділено до прикордонної жандармерії на буковинсько-басарабській границі. Командантом Вишколу (по от. Гр. Коссакові) став от. Букшований.

На Буковині пройшли УСС-ам три тижні, здавалось би, цілком спокійно, та так не було. Тут звернули УСС-и увагу на свою рідну Галичину і на те, на що там заноситься. У Львові заснувався таємний гурток старшин і підстаршин (до якого входив і представник УСС-ів), і цей гурт почав уже в половині вересня думати про перебрання влади в українські руки. Політичний український провід старався спровадити УСС-ів до Львова, та це не вдалося. Були впливові темні сили, що тому спротивилися... Та це не стримало таємного «Українського Військового Комітету», навязати звязки з військовими відділами на провінції і позасновувати тайні Окружні Команди. А коли пішла чутка, що у перебранні влади хоче випередити українців Польська Ліквідаційна Комісія з Кракова, приїхав до Львова сотник Д. Вітовський (30. жовтня 1918) і дав знак до виступу. Наказ виконано в ночі з 31. жовтня на 1. листопада 1918. Львів опинився в руках українських військ. В три дні потім прибули з Буковини УСС-и і вже як ядро молодії української армії почали героїську боротьбу на рідному фронті...

(На основі «Історії Легіону УСС»).

Листопадовий Зрив.

В кривавій заграві вогню, в шаленому вирі вибухів гарматніх стрілен і в хижому торохкотінні кулеметів — валилася Європа, щоб дати місце новим силам. Сили ті, віддавна здушені в душних підземеллях, клекотіли віками накопичуваною енергією і грізно потрясали основами старих державних будов. Горіли бажанням, крок за кроком здобувати право самим творити своє нове життя, класти фундаменти під нові державні будови.

В лаві тих нових сил пружним кроком ішла українська нація. Під напором її енергії, під ударом її синів — вояків Волинського полку захиталась будівля царської Росії і з тріском повалилась в порошок. Поломінною хвилею розкотився по степах України грім революції. На цих хвилях повстав акт 22. січня 1918. р., — що утвердив Українську Державу на Східніх Українських Землях.

Галичина з захопленням в горіючих очах дивилась, як над Дніпром, над Золотоверхою Столицею постать Архистратига високо підносила щит з Державним Тризубом на ньому. Скований

Галицький Лев люто потрясав гривною і пружив свої мязи. Та «премудрий» уряд Австро-Угорщини легковажив напруженість цих мязів, як українська політична влада не вірила в їх силу. Для них замало було фактів Маківки й Лисоні, замало доказів відваги даних у фронтовому вогні синами Галицької волости — і замалою для них була жертва крові зложена Стрілецтвом в бо-

Катедраль св. Юра у Львові.

євих роках, щоб одні домагались, а другі дали владу українцям в Східній Галичині. Австрійські міністри кокетували поляків і їм лишали владу в Галичині. Українські політики кокетували міністрів. Так ішов безсоромний торг над могилами тих, що право на цю владу здобули своєю кровю і своїм життям.

У Києві — столиці розсівся зрадливий чоловік, що й не думав на швидкість розв'язання тієї для українців образливої ситуації. Хто знає, як довго тягнулися б торги. Але українські вояки в боєвих чинах не вміли торгуватись, ані чекати кінця безконечних торгів, чи сторонньої допомоги. Тому вояцтво вже від давна планувало заложення тайної військової організації, що вирішила б справу збройним зривом.

Організація така з різних причин не повстала відразу, але свідомість її потреби щораз то поширювалася. Аж врешті всі мали забагато безконечних торгів і з кінцем вересня 1918. р. повстав у Львові військовий Комітет під назвою Український Генеральний Військовий Комісаріят. Це був перший залізний крок вперед не лише в розвитку подій, але що найважливіше в розвитку зрозумін-

Сот. Дмитро Вітовський творець листопадового чину.

ня потреби організації конкретних військових сил, готових до збройного виступу, готових до перебрання силою того, що нам належалося по праву.

Для всіх було ясне, що владу, а з тим і силу можна здобути лише силою, збройним виступом. Але прожерті параграфами душі наших політиків ще вагались, ще відтягали, ще радили зачекати на якийсь речинець, ще спробувати покликатись на якийсь параграф чи обіцянку. Боевики-жовніри вже мали того чекання досить, тимбільше, що польський ворог готувавсь до виступу зо свого боку. Вояки завжди карні своєму політичному проводові, своєму урядові — тому нічого не зроблено на свою руку. Але ко-

мандант сотн. Дмитро Вітовський, найліпше зорієтований в ситуації, вимусив в уряді згоду приступити до акції негайно.

Українські руки стиснули зброю, востаннє виструнчилися по статі вояків — на наказ команданта Вітовського — роззброєно неукраїнські руки. Над ратушем міста замаяв жовто-блакитний прапор, знак Української Держави на Галицькій землі. Його утвердила там озброєна рука українського жовніра. Факт був доконаний. Українська зброя в руці нації, що зірвалась до чину перемогла й на Західніх Землях. І це був дальший залізний крок на шляху до остаточної перемоги. Перед зброєю постелились покірною всі параграфи та формальності. Австрійський намісник гр. **Гуйн** передав владу в руки українців. Але це була лише формальність. Влада і так вже була в українських руках, українці самі стали сувереном на своїй землі.

Зрив охопив цілий край. По містах, містечках і селах понісся короткий наказ команданта: «Перебрати владу».

Карти кинено — велика гра за панування на Українських Західних Землях знов почалася. Зброя вирішила її побідний початок. Львів став знову українським, на землях Галичини повсталала по довгих віках бездержавности знов українська держава. Гордо маяв над Львовом український прапор, як символ самостійности й перемоги над відвічним польським ворогом, засвідчуючи, що українська нація є єдиним правним і фактичним господарем цієї землі.

Це вперше по довгих віках заговорила українська зброя в обороні права й панування української нації і перемогла. Боротьба не закінчилась. Продовжувалась вона в цілій епопеї Української Галицької Армії. Продовжувалась в чинах УВО, в героїчних виступах бовииків ОУН, в цілому націоналістичному русі — в ньому триває і сьогодні.

Зрив 1. листопада не вирішив змагань, не закінчився ще перемогою над ворогом, не увінчався ще державною незалежністю. Але був він доказом, як українські руки вміють вхопити за зброю, як вміють перемогти. Листопадовий Зрив це зірвання духових кайданів, це переродження нації плебея в націю героя. Це відродження свідомости власної вартости, власних завдань і доказів уміння боротьбу виграти.

Сьогодні, коли знов земля дріжить в основах від гromу воєнної хуртовини — ми задивлені в героїчний Зрив 1. листопада готові кожної хвилини вхопити за зброю проти кожного ворога, бо над українськими землями має маяти український прапор, як символ Української Держави. Перед нами постаті борців, що перемогли своєю відвагою. Перед нами могили поляглих як наказ: закінчити побідно те, що вони побідно почали. Піднести прапор української державности і в руках його втримати!

Українська флота в 1918. році.

З відродженням Української Держави в 1917. році подумала українська влада також про Чорне Море і Чорноморську торговельну та війсьну флоту. Бувша російська війська флота на Чорному Морі творила поважну силу, і як до революції боронила вона південні границі царської держави, так тепер мала боронити Українську Народню Республіку. Важність Чорного Моря для України очевидна. Без нього Україна ніколи не могла б стати сильною світовою державою. Отже не диво, що вже перший уряд відродженої України звернув пильну увагу на Чорне Море і на чорноморські кораблі.

Українське море.

Вже дня 22. грудня 1917. року повстав при Центральній Раді «Український Генеральний Морський Секретаріят», що пізніше, дня 1. березня 1918., дістав нову назву: «Українське Морське Міністерство». Відтоді вже ніякий український уряд не перестав дбати про зукраїнізування та організування чорноморської флоти.

Та не була це така легка справа. Хоча в чорноморській флоті служив значний відсоток моряків та старшин — українців, а на деяких кораблях українці становили навіть більшість, то все ж значна частина тих українців ще не була досить національно свідомою, а зате більшість московських матросів стала відразу на большевицькій «платформі» і постаралася про те, що зараз таки по революції майже вся флота повивішувала червоні та чисто

большевицькі прапори. Лише на деяких кораблях встигли українські свідомі моряки зазначити рішучо свою прихильність до української держави і вивісили український прапор на знак, що корабель стає на службу Україні. До таких належав, наприклад, корабель-міноносець «Заздрий», що вже в липні 1917. р. вивісив український прапор, і великий військовий корабель «Воля», що дня 24. грудня 1917. р. підніс український прапор.

Дня 14. січня 1918. р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, що Українська Держава перебирає всю чорноморську флоту. Одночасно вийшов наказ, щоб усі торговельні і військові кораблі на Чорному Морі піднесли український прапор. Та саме в тому часі зайняли Україну більшовики і більшовицькою стала майже вся чорноморська флота. Щойно, коли по берестейському мирі в Україну прийшли німці та допомогли звільнити край від більшовиків, свідомі моряки виконали цей наказ.

Було це дня 29. квітня 1918. року. Гарний погідний день. Майже вся флота зібрана в Севастополі. Були тут величезні і горді лінійні кораблі, кружляки, міноносці, торпедовці, підводні човни та інші. Аж о год. 4-ій зполудня залунав з корабля «Юрія Побідоносця», де урядовував головний адмірал флоти, наказ:

«Флоті підняти український прапор!»

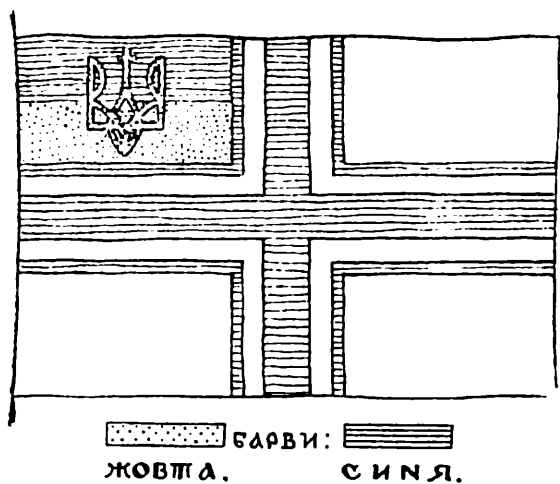
І тоді поспадали вниз червоні прапори, а в гору підлетіли і замаяли весело на щоглах українські жовто-сині прапори. Озвалися сурми-труби, свиставки, команда. Весело забилися серця свідомих українців, свідків цієї важкої історичної події. Це ж Україна звиталася зо своїм рідним морем, звиталася по довгій неволі. І море втішилося, побачивши рідні прапори, яких не бачило від княжих і козацьких часів.

Треба признати, що український уряд дуже дбав про українську флоту, встановили окремий прапор для флоти. Бачимо його далі на образку, а барви його такі. Хрест прапору, обвідка хреста і горішня частина поля з ліва — сині. Долішня частина лівої горішньої чвертки — жовта. Тризуб з хрестиком золотий. Інші три чвертки (ліва — долішня й обидві праві) — білі.

В хвилині піднесення на кораблях українських прапорів був близько Севастополя Запорозький Корпус, поважна українська сила. Та згодом приближилися німці і на підставі умови мали зайняти на якийсь час Крим і кораблі. Тоді то частина флоти відійшла до Новоросійська і там стрінула її небавком незavidна доля. Більшовики одні кораблі потопили, інші забрали і поперемінювавши їх назви, уживають їх і до нині на Чорному та Каспійському морі. А на тих, що осталися в Севастополі, німці повивішували скоро свої прапори, але небавком на підставі умови з уря-

дом передали частину флоту в повне розпорядження української влади.

Всіх військових кораблів мала Україна в 1918. році біля сто. Між ними 12 великанських панцирників, 27 міненосців, 17 підводних човнів та інші. Деякі з них зараз поперемінювали свої назви на українські. Були наприклад: «Запорожець», «Воля», «Гетьман Богдан Хмельницький», «Гетьман Іван Мазепа», «Заздрий», «Кубанець», «Гайдамака», «Соборна Україна», «Дніпро» та інші.

Прапор Української Чорноморської флоти в 1918 р.

На жаль далішні історичні події не дозволили Україні скористати со своєї флоти. Скоро на Чорному Морі опинилися війська Антанти (англійці і французи), що частину флоти забрали собі, а частину дали Денікінові. Деякі кораблі потопили большевики, деякі забрали. Та частина, що попала в руки Денікіна, стоїть ще й до нині в Бізерті (у північній Африці, що належить до Франції) і жде, коли прийде її правий власник... Бо потім хотіли забрати її большевики, але Франція послухала протесту українських емігрантських організацій і не віддала її. Правний власник чорноморської флоти вже скоро зголоситься і тоді знову замають на Чорному Морі українські прапори.

Морськими міністрами України в 1917—23. рр. були м. і. ген. Греків, ген. Рогоза, і ст. лейт. флоти М. І. Білинський. Найбільше енергії та хисту присвятив розвиткові морських сил України М. І. Білинський, одна з найсвітліших постатей в історії визвольних змагань (згинув у бою з большевиками в с. Малі Миньки на Київщині 17. XI. 1921.). Як історик української флоти тих часів найбільш заслужений лейт. флоти С. О. Шрамченко, що в один час кермував справами міністерства.

Бій під Крутами.

(29. січня 1918.).

Дня 22. січня 1918. р. проголосила Українська Центральна Рада в Києві Четвертий Універсал про повну самостійність Української Держави. У відповідь на це московські більшовики і їх українські яничари утворили в Харкові більшовицький уряд нібито окремої «Радянської України» і цей уряд — а властиво сама Москва — почав війну з Україною. На Україну посунули від сходу численні московські орди під проводом бувшого царського полковника жандармерії (!) Муравйова. Одна армія під проводом Єгорова йшла здовж залізниці Харків—Полтава—Київ, друга під проводом Ремньова йшла шляхом Курськ—Бахмач—Крути—Київ. Та й з боку Жмеринки почав загрожувати Києву московський корпус гвардії.

А тим часом Центральна Рада була безборонна. Члени тодішнього уряду України легковажили собі військову справу. Будучи в більшості лівих марксистичних переконань, співпрацювали ще донедавна з московськими соціялістами-революціонерами («ес-ерами») і наслухавшись їх фраз про «рівноправність народів» думали, що московські «ліві» не підуть воювати Україну... Забули, що Москва, яка би там вона не була, завжди буде посягати по Україну, бо без України не буде великою державою. Українські війська Рада розпустила домів і думала, що коли Україна не сягає по чуже, то й ніхто не напастуватиме її. І тому тепер опинилася молода держава в найбільшій небезпеці. Невеличкі частини ідейних борців, що з власного почину обороняли рідний край, не могли встоятися перед величезною ордою більшовиків і відступали поспішно назад. А очевидці оповідають: ... В той грізний час сформувався у Києві курінь, зложений зо студентів і молодих гімназистів, майже ще дітей, що не то пороху не нюхали, але й кріса не мали в руках. У Студентський Курінь крім студентів університету записалося багато учнів гімназії ім. Кирило-Методіївського Братства, наприклад, записалися всі учні 7. і 8. класи і дехто з молодших клас. Були між ними й галичани. І цих необзнайомих з воєнним ремеслом хлопців висилають дня 27. січня на фронт...

Було їх до 300. Командантом був студент Омельченко. Вибралися в похід бадьорі і веселі. Може й прочували свою трагедію, але бачили й трагедію України. Їх серця били в один такт любов'ю до батьківщини, такою любов'ю, яка перемагає все: і страх і муки і смерть.

Дня 28. січня, в 4. год. ранком, зупинилися на стації Крути.

яких 120 кілометрів від Києва на схід. З ними був і відділ юнаків, учнів старшинської школи, 250 люда. Тут прилучилася до них і горстка гайдамаків, що відступали перед большевицькою перевагою, около 40 люда. Цілий день приготувлялися до зустрічі з ворогом. Копали окопи, висилали стежі. Старшина Лощенко в жовто-блакитному кашкеті приспособив локомотиву і вагон як «панцирний пбїзд» і відважно пускався на нім кілька разів у большевицький бік з одним козаком, маленькою гарматкою і скорострілом. Дався він досить того дня ворогам у знаки і підбадьорив наших молоденьких вояків.

. Ніч з 28. на 29. січня переночували всі в мокрих окопах у строгім поготівлі. І так застав їх холодний понурий ранок, вівторок 29. січня 1918. року... Минали години, був спокій. Аж у 9. годині ранком донесли стежі, що большевики наступають. Засурмили тривогу. Впала команда: «Висипай в лінію!» і молоді герої стиснули міцніше кріси в своїх невірних долонях. Юнаки усталися праворуч, а студенти ліворуч залізниці, два кілометри на схід від стації Крути. Минала година, і борці побачили першу ворожу лаву. Розгорівся лютий бій. Наступали матроси «Балтійського Флота», майже всі п'яні. Було їх шість тисяч старих вояків-горлорізів, ще до того озвірілих через алкоголь, а тут по наших боці не цілих шістьсот, між ними триста молоденьких хлспців. Та не так легко вдалося червоним катам поконати горстку героїв. Наступали не раз і не два, і завжди натрапляли на несподіваний відпір. Молоді хлопці, що досі тільки пером писали по папері, боролися як льви. Неодин матрос поляг головою. Досить сказати, що бій тривав до полудня. Молоді воїни доказували чудес хоробрости. Вкінці юнаки, побачивши безвиглядність дальшої боротьби, почали відступати. «Відступати!» — подав приказ командант юнацького курія і ця команда пішла розстрільною від стрільця до стрільця. Але поки дійшло це слово з лівого боку залізничного шляху, де билися юнаки, на правий бік, де боролися студенти, хтось недочувши перемінив його на «Наступати» — і коли юнаки відступили назад, то студенти кинулися вперед, на певну смерть. Пішли на ворога з баґнетом — бо і набоїв вже не стало — і попадали в нерівній боротьбі. Коли запала ніч, лежало на крутянських полях за дворцем і на самім дворці около триста трупів. Двадцять і сім здорових та вісім ранених студентів попало в полон і їх большевики по звірськи замучили, заборонивши місцевим селянам ховати мерців. Тільки сімох помилково повезли до Харкова і їм удалося потім втікти. З імен героїв, що полягли під Крутами, відомі лише деякі: Володимир Шульгин, Кольченко, Микола Лизогуб, Пипський (галичанин), Омельченко, Андрій Соколовський...

По програному бою під Крутами не було вже для Києва обо-

рони. Небавком уряд України мусів утікати. Щойно в березні, коли при помочи німців прочищено Україну від большевиків, відбулися величаві похорони героїв зпід Крут у Києві, на державний кошт. Відкопали їх і привезли у вагонах до Києва, тяжко покалічених, понівечених. Не всіх привезли, тільки 28 героїв, бо декого поховали селяни невідомо, де, інших порозстрілювали большевики і покидали денебудь далеко від місця битви.

Похоронили їх дня 19. березня. Сповнився Київ плачем мамів, риданням сестер. Та це не матері і не сестри плакали. Плакала вся Україна за своїми найкращими дітьми, що життя своє віддали за її свободу і спочили на вічний сон на горі над Дніпром біля Аскольдової Могили, звідки видно чернигівські поля і далекі Крути.

Кров, пролита під Крутами, не пропаде марно. З неї, наче з здорового зерна, зійде квіт безсмертної ідеї, квіт волі. Чейже росте нове покоління, що бачить свій святий ідеал у героях зпід Крут. І розуміє, що найкращим ушануванням буде сповнення заповіту тих безсмертних героїв. А той заповіт: Все віддати за кращу долю Рідного Краю!

Склонім перед ними голову у двадцятьчотириліття їх великого подвигу!

Слава і Вічна Память Героям зпід Крут!

Л. КИСЕЛИЦЯ:

Українська збройна сила в обороні Європи.

I.

Україна через своє географічне положення впродовж довгих століть була тим авангардом Європи, якому приходилося ставити спротив різним ордам, що насувалися масою, одні за другими, з азійських просторів. Українським князям приходилося боротися із половцями, печенігами, тюрками, хозарами, татарами, ітд. Одні орди, побиті українською збройною силою, розпорошувалися й цілком зникали. Другі, хоч і пробивалися на захід, зазнавали в українських степах такого ослаблення, що вже не були здатними закріпити свого посідання. Київ зазнав дві руїни — в 1169. р., коли його знищив московський князь Андрій Боголюбський, і в 1240. р. — при наступі татарської орди Батия; але й цей останній від удару з українцями був так ослабленим, що його експанзія

вичерпалася. Татари, дійшовши до Польщі та Семигороду, не пішли далі на захід, а повернулися й осіли над Волгою та Чорним морем. Пізніше, доводилося українським козакам вести безнастанні війни з татарами, яких попирала Туреччина.

Коли Україна виснажувалася й слабла в цій боротьбі, то Московщина й Польща, хоронені якраз українською силою, мали змогу внутрішньо скріплюватися. Згодом вони стали потужними державами, при чому ступінь їхньої сили завжди обумовлявся тим, хто з них панував над Україною. Цей факт підтверджують самі москалі й поляки. Ось заяви їх представників:

— «Основне імперіялістичне ядро московської імперії, велика російська (русская) національна єдність — повстала через злиття Московії й України... Український нарід, входячи в Московію або Польщу, міг дати цій або другій достаточну могутність для збудування імперії. Питання — велика Росія, або велика Польща — рішалося тим, кому вдасться осягнути злиття з Україною; воно рішалося у XVI-ім столітті й, головним чином, в 70 роках XVII-ого століття»... ¹⁾

Або: «Що було суттю історичної боротьби між Польщею й Росією? Від XVI-ого до XIX-ого століття, веде Польща з Москвою 16 великих війн. Через п'ять століть термін «война московська» не сходить із карт польської історії. Кожний «вічний мир», який Польща заключувала з Москвою, виказувався крихким; кожна спроба зближення й погодження інтересів Польщі й Росії, після укладу Польщі, ломиться й обертається в ніщо... Характер історичного антагонізму між Польщею та Росією є маркантно політичний, — його підкладом є реальна суперечність інтересів. Є це боротьба за державний терен поширення, боротьба за Україну». ²⁾

В чому ж властиво полягало це значення України в розвитку політичної сили Москви й Польщі? Безперечно, грало тут ролю щасливе географічне положення України, доступ до Чорного моря й до Європи, безмірні багатства нашої землі, можливості економічного розвитку, і т. д. і т. д. Але велике значення для наших історичних ворогів мала й — ще досі недоцінена історією — українська збройна сила. Та сила, що за княжих часів протиставляла себе азійським ордам, обороняючи Україну, а водночас Москву й Польщу; та сила, що за козацьких часів рятувала їх, Європу й християнський світ перед могутнім у ту епоху ворогом європейської цивілізації — Туреччиною.

¹⁾ Петр Савицкий: Борьба за империю — „Русская Мисль“, 1915., 11. стор. 68—9; журнал редагований П Струве.

²⁾ Antoni Choloniewski: Istota walki polsko-rosyjskiej. Kraków, 1916.

Під прикриттям України — Москва поросла в силу, але стала імперією аж тоді, коли їй вдалося опанувати Україну, головню після битви під Полтавою й по знищенні Запорозької Січі. Доки Україна була самостійною державою, або перебувала в звязку з Польщею — Московщина залишалася другорядною державою без ширших імперіялістичних можливостей і аспірацій.

Також і Польща ставала тоді великою державою європейського значення, як їй щастило опанувати Україну й використовувати для власних цілей українське козацьке військо. При допомозі військового генія Конашевича-Сагайдачного, Польщі вдалося в 1618. р. приборкати Московщину. Успіхи Сагайдачного під Москвою, з його 20.000 армією козаків, які довели до деулінського миру, спричинилися до посилення позицій Польщі в цілій Європі. Забезпечившись на певний час із боку Московщини завдяки українському війську, Польща змогла тільки при його вирішальній участі перемогти й Туреччину — після чого вона стала на деякий час одною з найсильніших європейських держав.

Страховище тодішнього християнського світу — Туреччина в XVII. в. постановила завоювати цілу Європу. Небезпека турецького наступу гротила в першу чергу Києву, Кракову, Відневі й Венеції. Безпосереднім тереном боротьби стала в першу чергу Україна, де турецько-татарські війська зударилися з нашим козацтвом. Ще перед цим великим турецьким наступом, український вояк гартувався в XVI. столітті в боротьбі з татарами й створив ряд лицарів, як Острожський, Дашкевич, Бернард Претвич, Сецигинівський, Пронський, Федір Сангушко, і багато інших. Ці лицарі були предтечами великих українських кошових і гетьманів, що вславилися в цілій Європі своєю воєнною штукою й відвагою в боротьбі з поляками, москалями, татарами й турками.

В 1594. р. два козацькі полководці Лобода й Наливайко, на заклик німецького цісаря Рудольфа II. і папи Кліма VIII. повели козацьке військо в наддунайські краї проти турків. Северій Наливайко погромив і приневолив молдавського воеводу Арона стати в боротьбі проти Туреччини, ведучи бойові операції в Семигороді поруч із цісарськими військами. Козацька бойова штука вславилася тоді в цілій Європі.

Найбільші турецькі походи на здобуття Європи припали на XVII. століття. Туреччина повела наступ на східньо-європейські держави. Навчена гірким досвідом, вона вже не відважувалася йти походом через Україну, де козацький відпір змусив її до дефензиви. Турки вибрали кращий і більш безпечний шлях через Молдаву — що була їхнім васалом — беручи напрям на Польщу до Кракова. Ворожі армії стрінулися під Хотиним.

Ось що пише цитований історик про ці події:

«Це було в 1621. році. Молодий імператор Осман тільки що зайняв трон свого вуйка Мустафи. Осман рушив у похід, ведучи за собою 300.000 вояків. Цілий християнський світ заворушився. Почали збігатися добровольці з Німеччини й Франції; навіть Велика Британія надіслала поміч. Наслідник Жолкевського, старий капітан Хоткевич, разом гетьман польського королівства й Литви, перебрав команду над армією, маючи під своєю рукою королевича Володислава. Зогляду на воєнну невправленість королевича й на старість самого капітана, польський сойм вибрав спеціальну комісію, зложену з найвизначніших горожан Польщі, і наділив цю комісію повноваженнями для ведення війни й для заключення миру. Ця комісія мала за провідника першу особу республіки — краківського каштеляна й разом першого сенатора Польщі — Якова Собеського. Армія числила около 40.000 людей різних націй».³⁾

Султан Осман із своєю численною армією (під Хотин прибуло 150.000 турків і татар) оточив Хоткевича з його 40.000 військом. Коронному польському гетьманові мав прийти такий самий кінець, який стрів його попередника Жолкевського, що відважився в 1620. р. виступити проти турків без козацької помочи й був розгромлений у битві під Цецорою, де й сам наложив головою. Петро Конашевич-Сагайдачний зо 41.500 козаків і 22 гарматами пробився з тяжкими боями через турецькі війська й отаборився побіч військ Хоткевича, які були вже готові до капітуляції. Треба зазначити, що польські війська отаборилися на правім березі Дністра, в хотинському замку й на довколишніх горбах в той час, як Сагайдачний став на лівому березі Дністра, проти замку в чистому полі (там, де тепер знаходиться село Брага).

З прибуттям козацького війська, Осман змінив одразу свою тактику. Небезпека фланкового удару козаків — змусила його спинити атаки на польське військо й сконцентрувати наступ на Сагайдачного. Турки сильно обстрілювали козацький табор і кілька разів його атакували, але прорватися не змогли. Козаки в свою чергу переходили в контратаку, проривалися аж до турецьких шатер, нищили ворожі склади зброї й верталися до табору зо здобичею й бранцями. Затяжна боротьба тривала впродовж 39 днів. Нарешті козацьке військо змусило Османа до капітуляції.

Козаки визначилися в хотинській кампанії такою відвагою й погордою смертю, що поляки не могли цьому всьому надивувати-

³⁾ N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

ся. Один із учасників описуючи боротьбу малого відділу запорожців із турками, каже: «Ці люди значно перевищили славою спартан, тамтих було триста під Тернопілями, козаки ж числили тільки шістьдесят і в чистому полі стримали військо, силою рівне Ксерксовому». ⁴⁾

Ще перед походом Осман пропонував козакам надзвичайно вигідні умови, щоб вони лише не допомагали Польщі. Після бою під Хотиним, він був приневолений заключити для себе некорисний мир. Згідно з договором, Молдава, яка була бар'єрою між Туреччиною й Польщею, набула право мати за своїх провідників лише християн. Таким чином впливи Туреччини на цьому терені були значно послаблені. Цікаво, що Осман у заключеному договорі особливо домагався гарантій, щоб українське козацьке військо не робило більше походів на Чорне море й в Туреччину.

«Республіка приняла цей договір із великою радістю та признанням; Європа аплодувала! Ця героїчна боротьба, цей щасливий хотинський мир, викликали великий розголос». ⁵⁾

Отже по успішнім деулінським договорі з Московщиною, українське військо принесло Польщі хотинський мир, який високо підніс її авторитет ув Європі, а zarazом відсунув на деякий час турецьку небезпеку для європейських держав.

Проте Польща, забезпечившись корисними для себе договорами з Москвою й Туреччиною, «забула», що ці перемоги вона здобула козацькою кров'ю, і повернулася війною проти України. Та цим разом їй не пощастило. По куруківській війні з 1625. р., по війнах із козаками з 1630—36. років, появився на чолі українського війська геній і стратег Богдан Хмельницький, який розгромив польські армії в цілому ряді великих битв і довів Польщу до упадку.

Ось що пише про це закордонний історик:

«Зарозумілий із себе польський сойм оголосив війну; ухвалив податки, зібрав гроші й скликав тричі Посполиту; він умів лише грозити руським землям і Україні пімстою. Минув рік часу серед подібних криків. Поляки говорили про нищення (України — Л. К.), але не мали армії. В тому самому часі, коли вони приневолювали старого Богдана йти війною на них, вони були примушені звертатися з криком розпуки аж до ратисбонської дієти з надією, що отримають поміч, і в офіційальній ноті, в якій ждали помочі, вони декларувалися пропашими; вони дійшли аж до про-

⁴⁾ Історія Українського війська, Львів, 1936.

⁵⁾ N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

рочого обчислення наслідків знищення Польщі її, ждучи на цей катастрофальний для себе кінець, змагали доказати, що сама Німеччина буде в скорому часі залита козаками під кличем повстання й свободи. В дійсності ж, вони вже не мали більше сили боротися з ордами (? — Л. К.), що наступали з України. Унадок Польщі в очах світової opinio дійшов до того ступня, що татарський хан, з яким Іван Казимир торгував спілку, уважав за зовсім звичайну річ домагатися від поляків, щоб вони згодилися, побіч інших умов, на пограбування двох провінцій (розуміється українських — Л. К.).»⁶⁾

II.

Туреччина — зазнавши невдач у своєму намірі здобути Європу через східні країни та стрівши там відсіч із боку найнебезпечнішого для неї українського війська — проте не відмовилася від своїх імперіялістичних планів. Вона тільки їх змінила стратегічно, постановивши розгромити Європу через центральні держави, маючи безперечно на увазі й те, що тут уже не стрінеться з запорізькими військами.

На чолі нової турецької інвазії став енергійний і амбітний везір Кара Мустафа, який уважався за того, що під кермою Маго-

⁶⁾ N. A. de Salvandi de l'Académie Française. Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

(Праця цього автора писана на користь Польщі до тої міри, що він навіть критикує негативне відношення Людовика XIV-го до Івана Собеського. Тим самим, автор освітлює тенденційно й українське питання. Проте, тим більше значення мають для нас цитовані тут уступи, в яких він не міг об'єктивно не підкреслити значення української військової сили в історії Польщі. — Л. К.).

З польської ноти до імператора Німеччини:

V. Praetextus ipse libertatio augeret potentiam Cosacorum. Multos enim invenerunt in Silesia et Germania, qui causa libertatio, partes illorum sequerentur.

(В перекладі, текст звучить так: „Під кличем свободи, збільшилася б сила козаків: вони знайшли б у Німеччині й на Шлеську багато прихильників, які пристали б до них із любови до свободи“ — Л. К.).

VII. Quamdiu adhuc extat Poloniae regnum, jam fessum et conquassatum, posset Caesarea majestas et imperium mediocri auxilio obviare impendentibus malis, pacique et securitati Germaniae consulere. Quod, si regnum Poloniae concideret, et ab hostibus, qui ad illud hoc anno delendum omnes vires suas exerunt, occupabitur, amisso hoc regno, difficile jam esset Caesareae majestati et imperio, inundationem hanc barbarorum et victores eorum exercitus comprimere.

(Переклад тексту: „Так довго, як довго польське королівство буде ще існувати, хоч як воно пригнічене й ослаблене, Його величність Імператор і імперія зможуть при малій допомозі відвернути зло, яке їм загрожує й задержати Німеччину в мирі й безпеці. В протилежному випадку, коли б польське королівство впало жертвою здецилованих ворогів у його знищенні, це королівство (було б) знищене раз назавжди, і Його Величності та імперії було б тяжко задержати навалу побідоносних варварів“ (себто українців... — Л. К.).

мета IV. зможе довершити завдання. Він пішов дорогою свого попередника, який, доручив був переказати маркізові Сен-Андре Монтренові, що «везір не спочине до того часу, доки не перемінить базиліку св. Петра на стайні для султанових коней». ⁷⁾

Підготовка Мустафи до війни була грандіозною й переводилася впродовж сімох років:

«Приготування сповіщали здобуття окциденту, з постановою, щоб не було потрібно на нього йти два рази. Найдальші провінції доставили вояків. Прибули вони з берегів Евфрату й із над джерел Ніля. Всі арабські племена, курди, мамелюки, альбанці, татари, навіть греки, йшли під тим самим прапором, і всі передбачення виказувалися по стороні сили. Капітан-паша зїздив усі побережжя Архіпелягу ліквідуючи то тут, то там повстання, спричинені Пелопонезом, Кандією, островами. Він утискав ці багаті народи в невільництві, щоб вирвати від них племена й війська. В турецьких пристанях були сконфісковані кораблі всіх націй, крім французьких, на те, щоб перетранспортувати муніцію до Смирни, Аляпу, Александрії, Тесалонік і Бізанцу. 2000 верблюдів були вжиті впродовж цілих років для перенесення зброї з портів Егейського моря аж до устя Дунаю; 10.000 возів доставляли ці запаси до укріплених осередків у провінціях Текелі. Війська посувалися впродовж цілої зими з Адріанополю на Білгород і Будапешт; Мадяричина почулася відразу здавленою під тягаром цієї необчислимої армії». ⁸⁾

Подорозі прилучилися до турецької армії волохи, молдавани й семигородці. Магомет IV. провів свого везіра аж до місцевости Есек, між Білгородом і Будапештом, і з великими урочистостями передав там Карі Мустафі золотом вишите убрання та порошницю з діамантами, як залогу своєї суверенности речника ісламу. Тодішня європейська преса обчисляла силу Мустафи в 700.000 людей, 100.000 коней, 20.000 верблюдів і т. д....

Європу обняв правдивий страх! Всі держави, крім Московщини, скермували свої сили в напрямку Відня, куди підходила турецька армія. Першим прибув на оборону Відня войовничий князь Тотаринський Карло, який спробував поставити спротив Мустафі на передвіденських форпостах. Однак, під натиском необчислимої маси турецьких військ, приневолений був відійти з великими втратами на острів Шут, щоб пізніше через Братиславу, Ваграм і Еслінг, опинитися аж в Леопольдштаті — залишивши на полі бою своїх найкращих командантів: лицаря з Савої, брата гра-

⁷⁾ N. A. de Salvandi de l'Académie Française : Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

⁸⁾ Idem.

фа з Суасону, молодого принца Томаса з Арембургу, графа Меліні і т. д. Випертий і із Леопольдштату, він відтягнувся зо своїм військом і отаборився по лівім березі Дунаю, напроти містечка Туль, чекаючи на збройні сили інших європейських держав.

Аларми лунали по цілій Європі! Імператор Леопольд зробив усі зусилля, щоб змобілізувати своїх принців з їхніми військами. Спішили з допомогою баварці й саксонці. Фредерік Гвійом обіцяв наспіти з військом зараз по закінченні переговорів із Людовиком XIV. Савоя сповістила допомогу військом і грішми. Еспанський король продав у цілях фінансової допомоги одно зо своїх великих дібр. За його прикладом пішло багато інших, ангажуючися великими грошовими вкладами. У Португалії регент Дон Педро оподаткувався величезними сумами. Центром усієї акції був Рим. В Італії, листи добровільних оподаткувань кружляли по всіх містах. Члени св. колегії продали на цю ціль все своє дорогоцінне начиння. Лише один кардинал Барберіні віддав своїх 20.000 флоренів. Папа Інокентій XI. сконцентрував усю свою дипломатію й всі свої фінансові сили на боротьбу проти турків. Він пішов так далеко, що дозволив конфіскацію еклезіястичних дібр в Італії й Імперії. Богослуження відправлялися по всіх церквах. Віра Христа збудила войовниче піднесення в цілій Європі. Добровольці спішили з усіх сторін під прапор Лотаринського князя. Людовик XIV., який зачав війну з Австрією, зашахований турецькою загрозою в Європі, спинив свої війська над Реном.

Турки прибули передовою сторожею під Відень 14. липня 1683. року. Отаборилися величезним півколом коло фортифікацій міста з півдня й окупували на другий день з півночі Леопольдштат. Відень, замкнений із усіх сторін, мав для оборони на укріпленнях малочисельну залогу під проводом князя Штаремберга. Одначе Кара Мустафа, оточивши Відень, не зачав одразу наступу, виконання якого не представляло для нього труднощів, але отаборився навколо та почав підміновувати місто з заходу. Цю тактику турецького везіра можна пояснити тим, що він чекав, щоб Відень скапітулював самий і багата здобич у місті попала б до його рук ненарушеною; або побоювався, щоб його війська не здеморалізувалися грабіжем до часу, поки не зударяться з ворожими силами. Так облога тривала два місяці — з 14. липня до 12. вересня.

Отже сталося так, що війська європейської коаліції мали час зорганізуватися й сконцентруватися під Віднем. Наспіваючі сили зупинилися на лівому березі Дунаю, коло табору князя Лотаринського. Але й союзні війська не спішилися розпочинати рішачих боїв із турками, чекаючи на прибуття Собеського. Цю нерішучість

можна пояснити тим, що союзні війська справді відчували страх перед силою Кари Мустафи:

«Вірі Отоманів (в перемогу — Л. К.) могло рівнятися лише глибоке занепокоєння союзників. Страх перед великим озброєнням Порти був такий сильний, що на перший почутий крик — Аллах! — наступив безлад і втеча в рядах союзників». ⁹⁾

Собеський у своїх приготуваннях перед походом, старався забезпечити себе з усіх сторін:

«Його старання сягали аж на північ, де він заключив ближчий союз із Швецією, і аж ув Україну, де він старався одержати поміч у войовничих запорожців». ¹⁰⁾

Остаточно Собеський прибув під Відень. Одначе так, як нетерпеливо чекали на прибуття Собеського союзні війська, так і він нетерпеливо чекав на когось іншого: ще не прибули козаки. Ще з Брна король писав до королевої:

«Що там чути про козаків? Повідоміть мене та підженіть їх за мною, зробивши догану полк. Менжинському, що ані разу не відізався». ¹¹⁾

31. серпня Собеський пише знов:

«Злий чоловік полк. Менжинський, був у Львові, але не пише ні слова про козаків та про те, що зробив ув Україні. А я так про нікого не думаю, як тільки про козаків, про яких по кілька разів денно зідхаю. Єдине, що прошу: козаків! Коли прибудуть, дайте їм підводи, а без інших людей ми можемо обійтися». ¹²⁾

А вже під самим Віднем:

«Його найбільшим занепокоєнням було те, що не наспіли ще козаки, яких обіцяв привести Менжинський. Це були надзвичайні розвідчики. Татари знаходили в них небезпечних противників. Вони мали свій старий звичай вести війну з турками. Ніяке інше військо не було таким зручним у виловленні стеж для того, щоб довідатися від них про ворожі плани й заразом використати їх, як провідників у наступі на ворога. Це було те, що називалося «тягнути за язик». Позбавлений цієї помочи, король був примушений менше оперувати своєю кіннотою в небезпечних маневрах, в яких вона мала ангажуватися по переході горбистих теренів, що знаходилися перед ними. Його жаль був великий; чужинці, які не розуміли його пошани до цього війська, слухали зо здивованням, як він викрикував безпереривно: О, Менжинський, Менжинський!» ¹³⁾

⁹⁾ Idem.

¹⁰⁾ Idem.

¹¹⁾ Т. Стариков : „Вільне Козацтво“, ч. 136.

¹²⁾ Там же.

¹³⁾ Там же.

9. вересня Собеський, описуючи королеві, як повільно підходять до нього війська, при кінці говорить: ...але що мені по них усіх, коли козаки з Менжинським уже на час не прибудуть, а вони (козаки) тут найпотрібніші люди. Але нехай буде над усім воля Божа». Далі король пише: «Ворона й Менжинський вже тут. Козаки Семена Палія нехай ідуть звичайним шляхом (не через Угорщину). Скільки у вас є козаків, нехай всі йдуть сюди».

Союзні війська перейшли Дунай вище Відня, під охороною лісових горбів Калянберґа й околиць. Армія появилася по другій стороні горбистих теренів, перед лівим крилом турецьких військ аж 12. вересня. Лівим крилом армії (три дивізії австрійців і саксонців), яке доходило й до Дунаю, кермував князь Карло Лотаринський. Під його рукою знаходилися зо своїми військами принц Людовик із Баду, князь де Круа, принц Максиміліян, Людовик Найбурський, граф де Леслі, граф де Фонтен, граф Капрара й Любомирський. Центром, що складався з двох дивізій піхоти баварців, франковців та інших, кермував принц Вальдек. Він мав під своєю командою війська трьох принців із Ангальту, трьох принців із Віртемберґу, двох принців із ГанOVERу, двох принців із Гольштайну, одного принца з Айзенаху, принца Гогенцолернів, принца з Чес-Каселю, маркіза де Бово, барона з Мінстеру, князя Гондолю, барона де Барейта й графа Карафу. Правим крилом, що складалося з польської кінноти, до якої пізніше підійшли козацькі війська — командував Собеський із гетьманом Яблонським і пол. Менжинським.

Вирішальний бій під Віднем почався 8. год. вранці й тривав десять годин (до 6. год. веч.). Завзяті бої завязалися спочатку на лівому крилі Карла Лотаринського. Одначе скоро головний бій перенісся на праве крило й правий відтинок центру, де наступали козаки. Зорієнтувавшись, що найбільша небезпека грозить турецьким військам там, де атакують козаки — підперті польською кіннотою — Кара Мустафа сконцентрував туди свої найкращі сили під власною командою.

«Зудари противників були надзвичайно жорстокі й сильні». ¹⁴⁾

В саму рішучу хвилину король пускає пробойову частину — Запорожців. Він пише про ділання запорозьких козаків так: «Козаки пішли так швидко, сміливо й відважно, що окутані в диму не тільки передмістя, сараї, але й перший палісад опанували, брамою заволоділи й свої стяги з хрестами водрузили на них. Благослови на радість ксензові нунцієві переказати любов мою, козаки врятували, славу заслужили велику».

«Козаки виконали наказ із такою відвагою й швидкістю, що

¹⁴⁾ Т. Стариков: „Вільне Козацтво“ ч. 136.

в короткому часі вони були панами не лише передмість, але й турецьких палісад, на яких вони виставили свої прапори з хрестами». ¹⁶⁾

«Ввечері, коли розбиті війська Мустафи зачали відворот, а Собеський із страху перед можливими несподіванками з боку турків дав гострий наказ заховати всюди бойовий порядок і здержати військо перед здобуттям здобичі — козаки самотні мали право продовжувати дальший наступ і поширювати паніку серед відступаючих турецьких військ. Вже вночі прорвалися козаки до самої середини турецького табору, висадили великі склади муніції й захопили найкращу частину здобичі». ¹⁶⁾

А на другий день, коли союзні війська тріумфально вступили до Відня: «Козаків носили на руках; вони були героями дня, дістали здобич і універсал із привілеями». ¹⁷⁾

Віденська перемога була перемогою християнства над ісламом, Європи над Азією, а з боку військового — перемогою якості над кількістю. І цю якість творило в першу чергу українське козацьке військо. Треба узгляднити самотверність Туреччини в знищенні християнської Європи, як також колосальну армію Кара Мустафи, щоб зрозуміти, яке політичне й стратегічне значення мала участь козацького війська під Віднем. Другого дня по перемозі, Європа саовідно віддихнула.

В сучасності вона знову «на вулькані»... І найбільш болюча проблема всеєвропейського значення міститься знову на терені, де відбувалися в старовину найтяжчі змагання Окциденту з Орієнтом — в Україні.

Великі українські гетьмани й воєнні генії — Конашевич-Сагайдачний, що перемиг Москву й посилив своєю перемогою Польщу, та Богдан Хмельницький, який розгромив Польщу й спричинився, самотй того не хотючи, до розбудови московської імперії —

¹⁶⁾ Там же.

¹⁶⁾ Воєнна здобич уважалася в тих часах за законну річ. Ворожа нам дипломатія й публіцистика зводила козацькі ввійни до значайних бунтів і бандитизму, спираючись у найбільшій мірі на те, що козаки забирали здобич. Коли виходити з такого критерія, то тоді треба зачислити до „грабіжницьких банд“ тогочасні війська всіх європейських націй, бо всі вони побирали здобич, як була лише нагода. Під Віднем, наприклад, всі військові частини одержали більшу або меншу здобич. Вийнятком із цього не були навіть короновані особи... Так Собеський писав до королеви: „Щодо моєї здобичі, то неможливо всього описати; ось головні річі: ремінь із діамантами, два годинники з діамантами, чотири чи п'ять дорогих ножів; п'ять порошниць; сафіри, дорогі перли, покривала, скорци й тисячі інших багатьель; футра з зібеліну, найкращі в світі. Отже, Ви, мов серце, не скажете мені, як кажуть татарські жінки своїм мужам, як вони вертаються без здобичі. — Ти не войовничий, бо мені нічого не привіз; лише людя, які йдуть на самотім переді, можуть щось захопити“.

¹⁷⁾ Лист до королеви. Гл. Т. Стариков: „Вільне Козацтво“. Ч. 136.

залишили перед своєю смертю українській нації каяття. Один, — що йшов із зрадливою Польщею; другий — що зєднався з підступною Московщиною. Ці каяття є для нас непорушними заповітами: **вже ні краплі української крові для цих двох ворожих нам сил!**

Нове українське покоління вже розуміє ці заповіді! Воно вже знає, куди й до чого прямує...

Е. ОНАЦЬКИЙ:

Україна й східні границі Європи.

I.

На конгресі «Волта», що відбувся в 1932. р. в Римі, з ініціативи Королівської Італійської Академії, було поставлено проблему границь Європи. Невіджалуваний академик Бонфанти, в своїй доповіді «Європа й цивілізація», цілковито відкинув загально прийняту географічну концепцію Європи, відмовляючись **признати Росію за європейську країну:**

«Європа, — писав він, — це зовсім не географічний суходіл, а тільки історичний витвір. Вона обіймає перш за все ті країни, на які панування Риму поширило греко-римську або середньоземноморську цивілізацію; потім захоплює ідеальні здобутки римського світу, цебто ті території, на які в середні віки — цілком мирним шляхом і без політичного опанування — поширилася ця сама греко-римська цивілізація, цебто головним чином німецькі території. Петро I. задумав і намагався перевести в життя ідею уведення Росії в рямці європейської цивілізації. Але його намір нині поховано, — Росія робиться знову Азією...»

Таксамо й др. Сеса, глибокий знавець російських справ, у своїй доповіді «Большевицька Росія у відношенні до Європи», представленій на конгрес «Вольта» писав:

«Якщо вже царська Росія відзначалася рисами, що відрізняли її від Європи, то большевицька Росія не має вже нічого спільного з західньо-європейською цивілізацією. Єдність європейської цивілізації походить з Риму. — Росія ніколи не бачила римських легіонів і ніколи не знала римського права, римської цивілізації. Вона бачила замість того орди Чингіс Хана і Тамерляна і зносила їх ярмо впродовж чотирьох століть, — від татар же вона отримала підстави своєї державности. Вона не знала ніколи навіть християнського Риму, бо християнство прийшло до неї через Схід, за

посередництвом Візантії. І тому, якщо стара Росія була відмінна від Європи, то теперішня большевицька Росія, з своїм советським режимом, має функції яскраво антиєвропейські...»

Нам видається потрібним зафіксувати ці авторитетні осуди про **антиєвропейський характер Росії**, виголошені в такому високому осідку, як Академія Італії, щоби підкреслити **європейський характер української історії і цивілізації**. Видається нам це потрібним тому, що ще досі не вмерла стара звичка розглядати під іменем «Росії» увесь той величезний простір, що до Революції називався Російською Імперією, а тепер Союзом Советських Соціалістичних Республік.

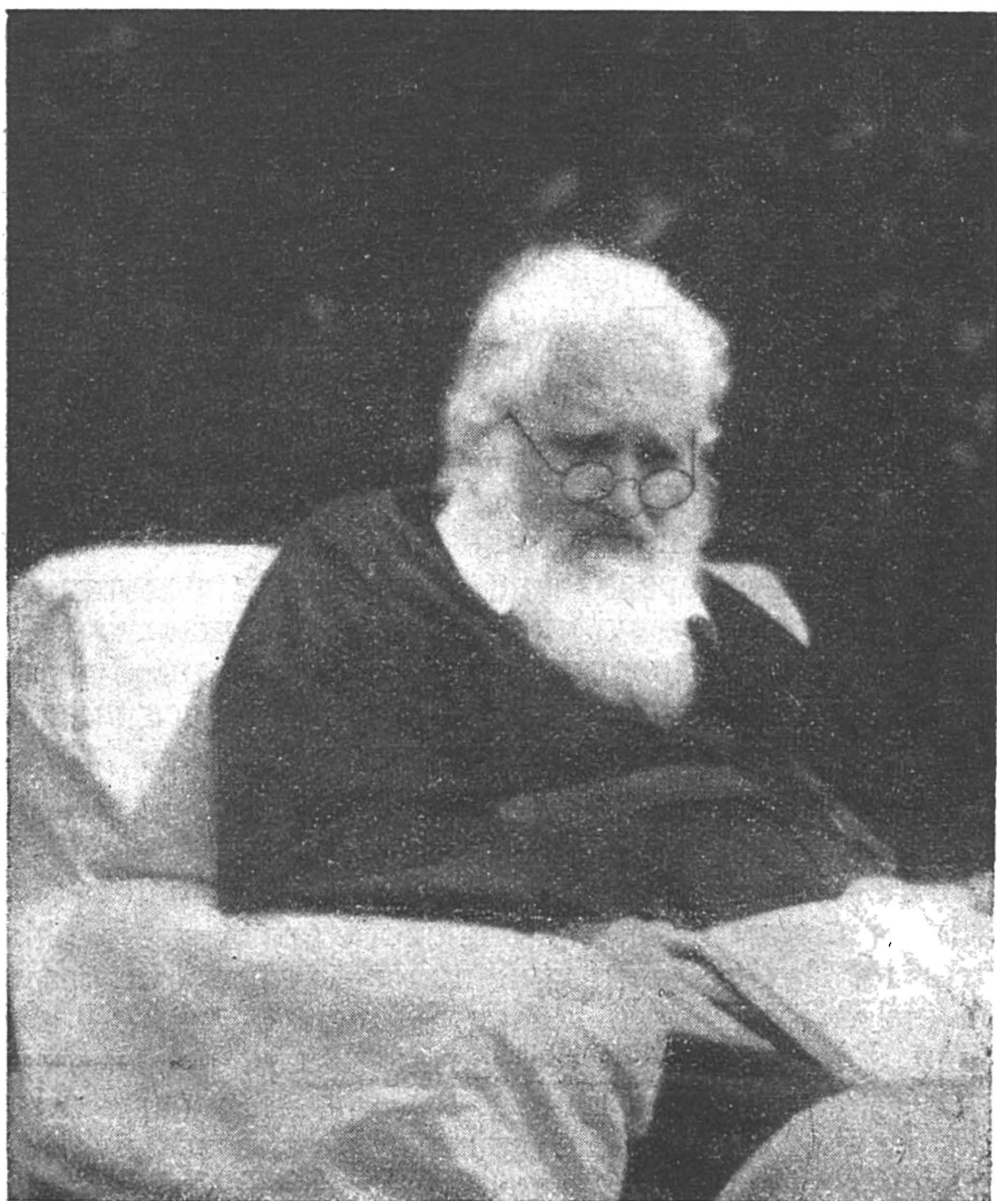
Осуди, допіру нами цитовані, про антиєвропейський характер «російської» цивілізації не мають ніякого відношення до українського народу, який завжди мав найтісніші зв'язки з європейською цивілізацією і був навіть її найвірнішим палядином (охоронцем), приймаючи на свої широкі груди всі напади азійських орд і приносячи на вівтар її охорони своїх найкращих синів.

Досить подивитися на географічну мапу, щоб зрозуміти, що московська Росія дуже тісно зв'язана з численними допливами Волги і тому належить до водозбору Каспійського моря, цебто моря азійського — тимчасом як Україна не виходить з меж водозбору Чорного моря. — моря європейського, моря середземноморського.

Цей факт фізичної географії мав величезне значення в житті двох народів і вплинув на них в цілком відмінний — сказав би навіть протилежний спосіб. Один з них був невідхильно скерований в бік Азії, другий в бік — Європи. **І цього одного факту вистачає, щоб зруйнувати міт євразійської єдності.**

Але перейдімо до інших фактів, характеру історичного й культурного.

В своїй експанзії на південь і на захід, **перша Українська Держава** Князівства Київського, вже в X. столітті за князя Святослава, завоювала всю Болгарію, за князя Володимира осягла Вислу й західні схили Карпатів. Але вершка своєї слави й сили. Русь-Україна осягла за князя Ярослава Мудрого, коли князівська київська династія споріднилася майже з всіма видатними династіями Європи. Самий князь Ярослав був одружений з королівною шведською Іриною, донькою славного короля Оляфа; донька Ярослава Анна вийшла заміж за французького короля Генрика I.; друга донька Елисавета, за королевича Геральда Сміливого, що пізніше зробився королем норвезьким; третя Настя — пішла за короля угорського Андрія I.; один син Ярослава, Всеволод, одружився з візантійською царівною з роду Мономахів; другий син Володимир — також з одною з княжною, а третій син Святослав — з сестрою Бурхардта, єпископа трирського.

Граф АНДРІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
Гр.-кат. Митрополит всієї України.

Смерть Ярослава Мудрого (1054) визначила початок упадку Київської Держави, бо її територія, згідно з принципами феодалізму, визнавалася власністю династії й тому була поділена між численними спадкоємцями. І хоч пізніше великий князь Володимир Мономах, зять англійського короля Гаральда, об'єднав знову під своїм берлом майже $\frac{3}{4}$ національної території, занепад Київської Держави був неминучий, бо Мономах пішов слідами Ярослава й поділив свої володіння. Таким чином, поволі Русь-Україна ділилася на все менші князівства, що номінально залежали, по праву старшинства, від Києва, аж поки в 1204. році татарські орди Батія не спустошили всю Україну й не зруйнували Київ. Проте, вже й раніше, перед татарською навалою, політичний і культурний осередок українського життя перенісся був далі на захід — до Галичини й Волині, де виникла друга велика Українська Держава.

Переємники Ярослава Мудрого продовжували підтримувати якнайтісніші зв'язки з монаршими дворами західної Європи, навіязуючи нерідко нові шлюбні зв'язки. Не будемо входити тут у нудні й педантичні перерахування різних родинних зв'язків, що встановлювалися знову між київською династією і різними династіями західної Європи. Згадаємо тут тільки деякі факти, що мали відгомін навіть в Італії, — і перш за все шлюб Євпраксії, доньки великого князя Всеволода, що втративши свого першого чоловіка, маркграфа Саксонського, віддалася вдруге за Генриха IV., цісаря німецького (в 1089).

Цікаво теж відзначити, що коли великий князь Ізяслав мусів поступитися княжим столом на користь брата свого Святослава, то він втік на Захід і там шукав допомоги проти брата, перше при дворі ще молодого тоді цісаря Генриха IV. (1075), а потім також у папи. Генрик IV. післав був до Києва посольство на чолі з Бурхардтом, єпископом трирським (що мав загрозити війною проти Святослава, якщо він не поверне князівства братові цісаря) з такими дорогоцінними дарунками в золоті й тканинах, що, як посвідчує тогочасний німецький літописець, «ніхто не пригадував собі, щоби хтось привозив до Німеччини стільки багатства». Український літописець, оповідаючи про посольство Бурхардта, стверджує, що Святослав дійсно хвалився своїм багатством перед Бурхардтом, але наводить також його слова, що, мовляв «добре військо ще краще за ці багатства. бо з ним можна здобути ще більше».

Не мавши успіху в цісаря, Ізяслав післав одного зі своїх синів у Рим, де цей ніби просив у папи «королівства руського», залежного від папи. Маємо з тих часів дві папські буллі (з 17. і 20.

квітня 1075.), які трактують про цю справу, але, очевидно, без жадного успіху.

Ми вважали потрібним спинитися на цих епізодах, бо вони ілюструють якнайкраще ті тісні зв'язки, що існували в тих часах між Україною й західньою Європою.

Саме життя в Україні також не відрізнялося від життя всієї Європи, тимчасом як багатства країни викликали, як ми бачили, вже і в тих часах подив чужинців.

II.

Друга Українська Держава, що розцвіла підчас і після занепаду Києва, якого зробилася законною спадкоємницею в XIII в., — було Князівство Галицько-Володимирське. Воно досягло найбільшого свого розвитку за князя Ярослава Осмомисла, якого влада сягала — на заході до ріки Вислока, на південь до Дунаю і Чорного моря, а на схід — до Дніпра й Києва. Другим великим галицьким князем був князь Роман (1199—1205), який зєднав був під своєю владою майже всю територію українську. Його передчасна смерть в бою під Завихостом спричинила нові поділи української території. Але син Романа, Данило, якого Роман покинув малим хлопцем, зумів зібрати знову до купи всі українські землі і в своїй боротьбі проти татар здобув в Європі такої слави, що папа прислав йому корону. Але Данило шукав не корони, але більш реальної допомоги в важкій боротьбі з татарами. Допомога не прийшла, і нова татарська навала зломила український спротив та поруйнувала всі оті фортеці, що їх побудував був Данило в охорону своїх земель. Данило помер з болю, що вразив його серце. Його сини й внуки продовжували боротьбу проти наступаючої Азії, і тимчасом, як Москва приняла татарське ярмо, український нарід знесилювався в героїчній обороні Європи від монгольської небезпеки. Князі Андрій I. й Лев II., продовжуючи політику свого діда Данила, згинули обидва під мурами Києва, намагаючись видобути славне місто з татарських рук. Їх смерть визначила занепад української державної ідеї. Їхній переємник, Юрій II, був убитий внаслідок придворних інтриг, і сусіди поспішили використати становище, щоб поділити землі українські: Литва заняла Поділля й Волинь, Польща заняла Галичину. Після того, ще впродовж багатьох років, йшли війни й точилися переговори про український спадок, аж поки при кінці XV. ст. не встановився такий поділ: Литва володіла Волинню, східнім Поділлям, Київщиною й південною Чернигівщиною; Польща тримала Галичину й західне Поділля; Москва — північну Чернигівщину, а Угорщина — Закарпаття.

Український нарід втратив свою незалежність, але вона відбудовувалася в думках і чинах українських козаків, завзятців, що, покидаючи землі, опановані чужинцями, переховувались у вільних стенах, де, в постійній боротьбі з татарами, здобували — шаблею і плугом — незайману ще дику землю для європейської цивілізації. Нарешті, після цілої низки кривавих війн із Польщею (яка тимчасом зєдналася з Литвою — в 1386. р. — і придбала собі всі українські землі) вони зуміли розбудувати, за Гетьмана Богдана Хмельницького — третю велику Державу Українську, що охопила майже всю національну територію.

Вище зазначений період, з точки погляду проблеми, яка нас тут цікавить, має величезне значення, бо, поставивши українців лицем проти татарів, а пізніше й турків, надає українському народові незвичайно важливу функцію **оборони Європи від Азії**, — функцію тим більше важливу й помітну, що українці виконували її в умовах вельми несприятливих, не маючи навіть справжнього організованого державного життя. Нащадки, ідучи за світочами чужинецької історіографії, рідко безсторонньої, призабули роллю, що її відіграли українці в цій обороні Європи, але сучасники оцінювали її в найвищій мірі, і ймення українських козаків було славним у літописах тої доби.

В дійсності вже на початку XVI. ст. французький посол у Константинополі, Де Сесі, постійно звертав увагу французького уряду на діяльність українських козаків, які, — тимчасом, як уся Європа схилилася перед переможною Туреччиною, — незважаючись перед самими брамами Константинополя. Рішелле, думаючи про збудування східного забору проти австрійської експансії, дуже уважав на українських козаків і запрошував їх навіть до Франції, де вони в кількості 2400 чоловіків, під командою будучого гетьмана Богдана Хмельницького, брали участь в облозі Дюнкерка (1645. р.).

Щодо кардинала Мазаріні, то він був дуже стурбований, коли довідався про приєднання України до Москви. І тому, коли гетьман Богдан Хмельницький, покочувавши московської приязні, вирішив шукати союзу з Швецією, кардинал Мазаріні підпер його дипломатичні заходи з усією силою, намагаючись вивести Україну з під московських впливів. І пізніше французька політика все була сприятлива для кожного революційного руху українських козаків, допомагала українським емігрантам після поразки Мазепи й Карла XII., і всіляко сприяла українському претендентові Орликові, в його боротьбі проти Росії, даючи йому навіть можливість зорганізувати ядро національної армії.

Але ми пішли надто наперед і мусимо поговорити про італійсько-українські відносини, перші українсько-італійські відно-

сини, якщо не приймати на увагу походів римських легіонів імператора Траяна, що зробився героєм і мітичною особою українського фольклору. Більш глибокі сліди полишили італійські колонії на берегах Чорного моря. Першим італійським містом, що знайшло можливість використовувати натуральні багатства території теперішньої України, була Венеція, що в 1102 році придбала право — по договору з Візантією, — вести торгівлю на Чорному морі. Торговля приносила величезні зиски і почала так приваблювати венеціянців, що після розриву зносин між Візантією і Венецією в самому Царгороді заарештовано аж 10.000 венеціянців.

Після Венеції Піза й Генуя також приймають участь в цьому мирному здобуванні ринків, — але вони по всіх усядах знаходять венеціянську конкуренцію і тому бачать себе примушеними шукати виходу на північ, в Криму та на Азовському морі.

Пізніше, коли, з падінням римської імперії, генузці допомогли Михайлові Палеологові знову засісти на візантійському троні, вони дістали від нього монополію торгівлі на Чорному морі. Згідно з трактатом з 1261. р. Михайло Палеолог зобов'язався допустити через Босфор тільки генуїські та пізанські корабля. Цей трактат був явно скерований проти Венеції і виказує красномовно, якою вигідною генуїці вважали чорноморську торгівлю. Внаслідок цього трактату перевага генуїців у чорноморській торгівлі дуже швидко зросла, і навіть самі греки побачили себе примушеними поступатися перед ними, і до генуїців перейшло навіть право постачати до Царгороду припаси. Нема чого й казати, що ці припаси походили з плодючих степів України.

Головним осередком генуїської торгівлі була Кафа, вибудована на руїнах давньої Теодозії. Значення цього порту для торгівлі було дуже велике, бо крім торгівлі морем Кафа вела торгівлю також суходолом з усією Азією.

Осередком венеціянців була Судея (чи Солдая), але це місто дуже терпіло від татарів, і його торгівля не могла як слід розвиватися.

Коло середини XV. в. осередком італійської торгівлі зробилася Тана або Асак на Азовському морі. Тут генуїці й венеціянці працювали разом, і Тана набрала значення першокласного торговельного міста, бо звідси йшли шляхи також до Каспія на Персію, Туркестан і Китай. Можна уявити собі важливість цього міста для Італії з того самого факту, що коли турки зачинили Босфор для італійської торгівлі, ціни на шовк і різний екзотичний крам піднеслися в Італії вдвоє.

В Тані була зосереджена торгівля з Царгородом рибою й пшеницею, і з того порту італійці могли добувати свої припаси. В

1343. р. татари зруйнували Гану, а потім поруйнували і знищили всі італійські колонії, за винятком Кафи, що зуміла відборонитися. Генуйці взагалі виявили дуже багато сміливості й сили духу в своїх зносинах з європейським сходом, і тимчасом, як венеціянці втратили там усі свої колонії й впливи, генуйці зуміли видобути від татар все південне побережжя Криму й потім міцно його тримати.

Але в 1453. р. турки взяли Царгород і таким чином Босфор знайшовся в їх руках. В 1475. році турки взяли Кафу і вирізали чи полонили всіх її мешканців. Інші колонії, що їх генуйці були відбудували, були таксамо понищені, і таким чином італійська колонізація берегів Чорного моря закінчилася, залишивши проте в українській мові деякі вирази з матеріальної культури.

За браком документів великої політичної та дипломатичної ваги, що могли би свідчити про італійсько-українські зв'язки тих часів, ці італійські вирази в українській мові, незнані мові московській, набирають значення цінних досвідчень. Ось деякі з них: італійське слово «скриньо» знане в усій Україні, як «скриня»; «бариле» як «барило»; «каламайо», як «каламар»; «чабати», як «чоботи» (хоч в українській мові це слово прикладається до взуття, що визначається в італійській мові словом «стівале»); «чіполля» як «цибуля» і т. д.

Не вважаючи на відсутність власної національної держави, а може бути саме з огляду на її відсутність, — бо тогочасні держави не дбали про освіту своїх громадян, український нарід тих часів жадібно шукає освіти, і тимчасом як Московія саме в тих часах оточує себе муром ксенофобії та забобонної ненависти супроти «єретичної» Європи, українці намагаються перенести в свою країну всі здобутки західньо-європейської культури та науки й не бояться навіть далеких подорожей до осередків цієї вищої європейської цивілізації. Треба тільки подумати про величезні віддалі й засоби сполучення в тих днях! Так отже поміж **студентами Сорбони українці нерідкі**; в 1389. році ми знаходимо там якогось Теобала Гибербу з Києва, в 1353. — Германа Вілевича «рутенської нації» з Києва; в 1353. р. магістра Петра Кордована «з його товаришем з Рутенії»; в 1463. — поміж студентами стипендістами Сорбони бачимо «Бенедикта Сервинуса Рутенської Нації» і Івана Тинкевича «Рутенської Нації з Києва». Один із цих студентів — Іван Усевич — склав навіть по латинському граматику української мови в 1643. році, — вона переховується тепер у Національній Бібліотеці в Парижі.

В 1713. році Петро I. відвідав Сорбону, і один сучасник, якийсь Брис, відзначив тоді в своєму щоденнику (також у Національній Бібліотеці в Парижі), що цар висловив свій жаль з то-

го приводу, що досі ніхто з московитів («ле московіт») не приїздив студіювати до Сорбони... «І дійсно — додає автор, — цей варварський нарід ніколи не мав своїх синів поміж нами, хоча сусідні нації, як Угорщина, Молдавія, Україна посилали нам своїх студентів».

III.

Щоби закінчити з цими цікавими посвідченнями про тогочасні культурні звязки між Україною й західньою Європою, згадаємо, що й славний митрополит київський, Петро Могила, фундатор Київської Академії й декількох колегій в інших містах України, також студіював у Сорбоні. Київська Академія відкрита в 1632. р. як колегія була справжнім осередком європейської культури для всієї східної Європи, — більш того... вона була останнім осередком цієї культури на європейському сході, і значно прислужилася всій європейській цивілізації. Майже всі видатні українські письменники — і не тільки українські — перейшли поміж мурами цієї академії, вислухуючи лекції в латинській мові й студіюючи Петрарку, Таса, Дунса Скота, Кардана, Джордано Бруно і т. д. Деякі зі студентів цієї академії виїздили також за кордон і студіювали в Італії — в Падуї (між іншими славнозвісний перекладач Біблії на тогочасну українську мову, др. медицини Скорина), в Римі і в Болонії.

З поділом церков в 1054. році Україна, як виказують наведені вище приклади князів Ізяслава й Данила, ніколи не запереставала дивитися в напрямку Риму. На євкуменічному соборі в Флоренції, скликаному в 1445. р. папою Євгеном IV. для об'єднання церков східної й західної, Ісидор, Митрополит київський, підтримав необхідність унії з Римом і підписав урочисту декларацію, складену в цьому дусі. Папа вшанував його кардинальським титулом і вислав як свого делегата до великого князя московського Василя II., щоб він поповнив там справу єднання церков. Але Василь II., засліплений ненавистю до «єретичного» латинства й мріючи про утворення в Москві «Третього Риму», що мав би лишитися вірним букві християнства, вкинув папського делегата до в'язниці. Митрополит Григорій Цамблак (1458. р.) переемник Ісидора, був потверджений папою Пієм II., але виклятий в 1459. р. православним собором в Москві. Митрополит Михайло вислав у 1476. році до римського папи листа, підписаного всіма українськими єпископами, з проханням протекції від папи Сикста IV.; митрополит Йосиф Солтан вислав у 1496. році до Святого Престолу урочисте ствердження своєї вірності. Всі українські єпископи вислали свої побажання й заяви про вірність Святому

Престолові в 1595. році, і папа Климентій VIII. відбив з цього приводу медалью з написом «Рутеніс рецептис» («Наверненим русинам»). В 1596. р. брест-литовський собор проголосив урочисто унію з Римом.

І хоч більшість населення не прийняла цієї унії, і вона викликала сильну реакцію особливо з боку українського козацтва, що в бачало в ній польські інтриги й стало в охорону православної церкви, тим не менш релігійна боротьба, що виникла з того, мала свій добрий вплив на поширення загальної освіти в народі: Обидві сторони намагалися навчити нарід, відповідно до доктрин, визнаваних за єдино вірні, щоб озброювати його духовно проти супротивника. Самі православні, боронячи свою церкву проти католиків, мусіли звертатися в своїй релігії до наукової й релігійної літератури західньої Європи, черпаючи натурально головню з протестанських творів. Перший полемічний трактат православного анонімного автора з 1582. року носить, з цієї точки погляду вельми характерну назву: «Послання латинянам, взятє з їх власних книг».

Україна вкривається тоді сіткою шкіл і приватних друкарень, і грек Павло Алепський, секретар патріярха антиохійського, переїздячи через Україну, написав таке в своєму щоденнику (1654—1656):

«В усій землі русинів чи козаків ми помітили факт дивний й гарний: вони майже всі, і навіть більшість жінок і дівчат, вміють читати і знають порядок Служби Божої та релігійні співи. Священники навчають сиріт і не дозволяють їм вештатися по вулицях без всякої науки».

Перша друкарня з'явилася в Україні при кінці XV. ст., тимчасом, як перші московські друкарні, Іван Федорович і Петро Мстиславець, відкривши в 1565. р. першу друкарню в Москві, були примушені втікати в Литву від забобонної люті московської черні, що дивилася на друкарню як «на чортівські виграшки» і її цілковито зруйнувала. Пізніше Іван Федорович перейшов в Україну, де видрукував славну Острожську Біблію (1581. р.), себто перше видання всіх книг Святого Письма тодішньою церковною мовою.

Коли Москва переконалася в необхідності скінчити зо своєю культурною ізоляцією і наблизитися до Європи, вона вирішила використати тих українців, що мали перевагу бути бодай тої самої православної віри. Таким чином **першими, що понесли світло європейської культури до Москви, були українці**. Досить пригадати тут імена Епифанія Славинецького, Стефана Яворського, Стефана Полацького, Данила Туптала, Теофана Прокоповича і багатьох інших, що їх імена знаходяться в кожному підручнику

історії московської літератури, як імена перших «європеїзаторів» Москви.

З приєднанням України до Росії ця європеїзаційна праця українців натурально ще посилилася і то не тільки в царині думки та нових літературних форм, але також у формах пластичного мистецтва. Коли войовничий Рим підбив собі Грецію, знесилену внутрішніми війнами, єдиною потіхою переможених було те, що грецька культура — наука, мистецтво й література — в свою чергу перемогла Рим. Те саме, хоч і в значно меншій мірі, можна було б сказати і про Україну, підбиту Москвою.

Вже згаданий вище грецький діякон Павло Алепський написав у своєму щоденнику, що «українські артисти взяли своє мистецтво від французьких і польських артистів і малюють тепер свої ікони як справжні майстри. Вони визначаються вмінням малювати портрети з рідкою свіжістю виразу, як це ми могли ствердити на портретах патріярха Теофана й інших». Одним з найкращих мистців тих часів був Федушко з Самбора, що його славне «Благовіщення», яке переховується в одному волинському музею, посвідчує про італійські — або ще точніше сказати — про тосканські впливи Верокія. Не дивно отже, що коли це мистецтво зявилося в Москві, москвини, замкнені в рутині візантійського мистецтва, безособового й символічного, були ним вражені не менше, як першою друкарнею. «Вірному — проголосив тоді славнозвісний протопін Авакум, — не тільки не пристойно молитися перед такими іконами, але навіть і дивитися на них!» Настільки ці витвори українського мистецтва, повні життя й **радості** життя, відбивалися від тогочасних московських ікон.

Під українським впливом народжується в Москві й мистецтво різьби, що раніше визнавалося в Москві за рештки поганського ідолопоклонства, і тому не було дозволене.

Українські малярі Лосенко, Левицький, Боровиковський, різбарі Мартос і Козловський, композитор Бортнянський і сотки менших поклали справжні підвалини європеїзації московського мистецтва. Проте треба зазначити, що це мистецтво, в своїх нових європейських формах, не пасувало духові московського народу і залишилося виключно здобутком вищих клас. Ніякий нарід західньої Європи не зазнав такої величезної, впрост незмірної культурної різниці, що існувала в царській Росії між народними масами й вищими класами, які мусіли підлягати, починаючи з часів Петра I., політиці штучної «європеїзації». Тимчасом як в Україні мистецькі впливи західньої Європи знаходили зрозуміння й пристосування в широких масах народу, в Росії вони залишилися цілковито поверховні. Західне **бароко**, перенесене в Україну, не залишилося формою чужого мистецтва, але послужило добірним

матеріалом для оригінальної творчості, що дала в мистецтві місце так зв. «українському (або «козацькому») бароку» і розвинулася особливо за гетьманів Самойловича та Мазепи. Росіяни імітували тільки **зовнішню театральність** барока, українці зрозуміли його **внутрішній патос** і пристосували його до архітектуральних локальних форм, що існували раніше. Вся ота частина України, що тягнеться здовж Дніпра, прикрасилася тоді прегарними мурованими церквами та світськими будинками в стилі козацького барока. До цієї доби відноситься переяславський та козелецький собор, монастирі прилуцький, дубенський, чернігівський, харківський, львівський, а також велика частина церков і монастирів у Києві, палати гетьманів у Чигирині та в Батурині, палата Академії в Києві й інші.

Український геній пристосував бароко навіть до деревляних будинків. Гармонізуючи його зі старими формами, улюбленими в Україні, він зрештою витворив незвичайно оригінальний тип деревляних церков, в стилі козацького барока, що панував в Україні до часів імператора Павла I., який так глибоко відчув історичну різницю між імітованим і не відчутим бароковим стилем московських церков і оригінальним стилем українських церков, що заборонив в 1800. будувати церкви в українському стилі, і особливо національний тип церков з трьома банями, вибудуваними в одну лінію. Цей тип церкви з трьома банями в одну лінію був дійсним виразом національної творчості і про нього згадують вже дуже старі колядки (назва, що походить від римського «коленде»). Найдавніший приклад церкви на три бані ми можемо бачити в Братській Львівській Церкві й особливо в її каплиці незрівняної краси. Тут ми зустрічаємо, — як у конструкції склепіння, так і в пропорціях та в розподілі архітектонічної маси, — впливи цього Італійського Ринашмента (Відродження). Три українські бані тут так гармонійно пристосовані до цілості будинку, до загального характеру Ринашмента, що треба думати, що українські майстри були вже мистцями в цьому стилі перше, ніж взялися за будову цієї церкви.

IV.

Українське мистецтво пробувало розвиватися і тоді, як на зміну багатого барока прийшло елегантне рококо. Церква св. Андрія в Києві, вибудована італійцем Растреллі, та церква св. Петра й Павла в Межигірі, вибудована на кошт кошового Кальнишевського, можуть служити чудовими зразками українських будівель в стилі рококо.

В перших двох переважають риси, характеристичні для за-

хідньо-європейського рококо, в другій — відчувається далеко сильніше пристосування універсального стилю до місцевих національних форм.

І навіть такий штучний стиль, як «імперський» («анпір»), що панував у будинках української аристократії XVIII. ст. знайшов зрозуміння і пристосування в артистичній душі українського народу. Урочисті портики з трьохкутними архитравами, що спираються на солідні кам'яні чи муровані колумни, були перенесені, зі зміною у відповідних пропорціях, в скромні дерев'яні будинки, де вони зробилися типовими українськими «ганками», прегарними зо своїми дерев'яними стовпцями й малим трикутним піддашком. Нічого подібного в Росії! Московський нарід залишився завжди байдужим до аристократичних і інтелектуальних мод своєї аристократії, і замкнутий в традиціоналізм своїх сіл, відносився з недовірям до смаку міста, що було московським тільки з імени, а насправді представляло — з національної точки погляду — справжню мішанину нестраних елементів, принесених хто зна звідки. Вистарчало, щоби революція зняла цю горішню штучну плівку культури, і перед очима світу з'явилося не підмальоване обличчя справжньої Азії. Спенґлер мав рацію, коли писав у своїх «Вирішальних роках»: «Перемога большевизму має своє історичне значіння, цілком відмінне від значіння соціал-політичного чи теоретично-господарського. Азія відбирає назад Росію від Європи, що її був приченив Петро I.» і українці — додамо ми.

Торкнувшись питання большевизму ми не можемо не спинитися над підкресленням величезної різниці, що її виказали український і московський селянин у відношенні до теорії й практики московського **комунізму**. Бо і ця різниця знаходить своє глибоке коріння в ріжній ментальності — європейській першого. азійській — другого.

Український селянин — і саме в цьому виявляється його головна духовна відмінність від московського селянина — надає величезне значення вартості особи, її індивідуальним зусиллям, її творчій ініціативі; він воліє жити десь по далі від інших і радо будує хату поза селом, бодай на самому полі. Тому ми бачимо в Україні стільки «хуторів» (які відповідають більш-менш італійським «факторіям», американським «фармам», еспанським «фацієндам»), вибудованих у степу й оточених вишневими садками, оспіваними українськими поетами, починаючи з великого Шевченка і кінчаючи... на комуністі Хвильовому, який писав у своїх «етюдах»: «Я, знаєте, належу до того мистецького напрямку, який сьогодні не в моді... Я, пробачте за вольтеріянство, — я... романтик... Я до безумства люблю небо, траву, зорі, задумливі вечорі, ніжні осінні ранки, коли десь летять огненнопері слуки, все те,

чим пахне сумовитий край нашого строкатого життя... І ще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати»).

Ці слова Хвильового, одного з найбільших талантів української советської літератури, що зустрів большевицьку революцію ентузіазмом і скінчив самогубством, перейшовши в міжчасі характеристичну кризу, що знайшла свій вираз у гаслі киненім українській молоді: «геть від московської літератури, студіюйте літератури західньо-європейські» — ці слова відкривають нам безодню, що ділить український нарід від народу московського. Московські селяни не знали хуторів, вони не знали насолод, що можуть дати «вишневі садки», вони жили по селах. вузьких і брудних. і час від часу ділилися між собою всією сільською землею, пищачи в той спосіб принцип приватної власности, дорогий українському селянинові, як і всякому іншому європейському селянинові. «Справжній москаль — каже Спенґлер у вище цитованій книзі, — залишився **номадом** в своїх найінтимніших почуваннях, таксамо як північний китаєць, манджурець або туркмен. Батьківщиною йому служить не рідне село, але безконечна рівнина. Душа цього необмеженого краєвиду штовхає його блукати вічно без цілі».

Що таким людям любов до власного шматка землі, до власного «хутора», до маленького «вишневого садочка»?! Український же селянин звик від самих початків своєї історії — любити свою землю і боронити її мечем і рушницею від хияких номадів. Вся його історія, як ми це ледви закреслили, була повна боротьби з номадами, — проти татар, проти Азії. Спогади про кров, пролиту пращурами, про небезпеки, що вони зустрічали в культивуванні цієї багатой української землі, виховали на протязі століть в українському селянинові дуже сильне почуття приватної власности. До того ж ще й другий важний фактор, цілковито незнаний москалям, відіграв свою роль в розвитку цього почуття в українців, — а саме вплив римського права, відбитого в так званих муніципальних правах, що були прийняті в Україні, починаючи від XIII. ст., і протрималися до XVIII. ст.

Оця психологічно-соціальна різниця була одною з причин, чому комунізм прищипився й поширився з такою легкістю в Росії, тоді, як в Україні зустрів завзятий спротив. Протиставляючись зі зброєю в руках московському комунізмові український нарід боронив не тільки свою національну незалежність, але й свою західньо-європейську психіку, свою європейську цивілізацію. Залишений Європою на власні сили, як і в часах татарської навали, він був знову принесений в жертву. бо Європа втомлена великою

європейською війною, знесилена різними своїми економічними і духовими кризами, не хотіла бачити, ані розуміти. Але були люди, що розуміли.

6. вересня 1919. р. в маленькій і бідній кімнатці одного, ледви народженого щоденника («Іл Пополо д'Італія»), великий італієць зі світлим розумом і високими ідеалами (Б. Муссоліні) так коментував події московсько-української війни, захоплюючись європейським духом українського народу:

«Ніколи ще нарід не боровся з більшою вірою в свою свободу: ніколи ще нарід не боронив свого права на життя і незалежність в трудніших умовах. Загрожений польською й румунською зажерливістю, цькований єдиноділками, без зброї, без засобів, самотній, під недовірливими або байдужими поглядами цілої Європи, український нарід звільняє свою територію від большевицької чуми і здобуває назад свою столицю. Вільні народи зворушені видовищем такої величі, навіть якщо їх уряди не хочуть того бачити. Українці боронять не тільки самих себе, але й Європу».

Так було і — так вічно буде!

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО:

Галичина й Східня Україна.

Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини.

(Короткий історичний огляд).

В історії культурного й громадського життя галицьких і взагалі бувших австрійських українців відіграла наддніпрянська Україна велику всесторонню й многоважну роль. Щоб там не говорили різні галицькі патріоти, як би не величалися розумом і виробленістю Галичан, як би не наплюжили Наддніпрянців, але правди ніде діти: Галичина жила і живе тільки тому, що все при життю держала її Велика Україна. Не будь України — малу Галичину, цю правдиву історичну «Малоросію» давно чорти взяли б і кісточок від неї не зосталося б. Але в найгірших хвилях згадка за Україну гнала зневіру: там за Збручем наша Мати, звідти приїде наш ратунок. Київ — ось куди були звернені очі Львова, ось хто держав Льва при життю, хочби в яку клітку не був він замкнений.

Очевидно і Галичина і Галичане велику грали і грають ролю у всеукраїнському життю, але не таку ідеальну. Тут від часу до часу знаходив український рух свій притулок, мав тут свій резервуар, але що значилаб нагромаджена тут енергія, як би не було широких українських степів? Не дивно, що й всі наші славні діячі галицького роду, від Конашевича й Плетенецького почавши, котрими так нероза пишаються місцеві «істинно-галицькі» українці, слави собі й розголосу набували лише в Україні — тут тільки могли вони в увесь шир розгорнути свої крила, тут тільки могли мати відповідний розмах для своєї енергії. Не будь України — не вибилисяб вони в люди. Україна все була й буде пробним каменем талантів і всі ті галицькі великості, великі в своїм закуточку, що таку нероза кирпу гнуть, аж не приступайся, якіж би були вони маленькі на нашій широкій Україні!

Словом, віддаючи всю належну честь наддністрянській заслугі, можна сміло сказати: Україна була і буде, хоч би Галичини не було, але Галичини без України очевидно годі подумати.

В усякім разі без Великої України Галичина в найліпшій випадку булаби чимсь в роді Словінців, маленьким племенем без усякого значіння в світовім життю й культурі.

Ціла історія найновішого відродження Галицької «Малої» України стверджує це понад усякий сумнів, тай кожний щирий Галичанин носить це в своїм серці й признає це своїм розумом. І хоч які складні причини були і є в відродженню й дальшому розвитку зах. України, всеж вплив із-за Збруча, всеж свідомість приналежности до великого багатомільйонного українського народу за кордоном була великою, рішальною підмогою й цього відродження й цього розвитку. Але крім цього, так мовити ідеального моменту, велико заважили в розвитку Галичини й безпосередні впливи, безпосередня участь Наддніпрянців у її життю. Спочатку іде ідеальний вплив самого велико-українського відродження, вплив книжки, виданої в Україні, вплив пєси принесеної звідти: далі наступає переписка місцевих діячів із великоукраїнськими. нарешті починається взаємне відвідування, аж поки завдяки переслідуванням російського уряду не переносять Українці своєї роботи й не переходять почасті й самі до Галичини, котра стає відтоді свого роду українським Пємонтом. Але не забуваймо, що в значній, коли не переважаючій, мірі робиться вона таким Пємонтом не сама по собі, а завдяки таки діяльності самих Наддніпрянців.

Шукаючи, деб знайти захист для своєї роботи підчас лютих російських переслідувань, зовсім природно звернули Наддніпрянці свої очі на будь-що-будь конституційну Галичину. І от на якийсь час займає Галичина в українському життю особливе, ви-

їмкове становище, стає свого роду акумулятором всеукраїнської енергії, але тільки до тої пори, коли ся нагромаджена енергія не дістає змоги вийти на широкі простори Великої України, цебто головню до 1905—6. рр. Від того часу вага українського життя переноситься до свого природного центру — старого Києва, а Галичина поволі робиться провінцією Великої України.

Життя її глухне в порівнянню з розвитком головного осередка, метрополії.

Так це мимовільне перенесення центру знад Дніпра над Полтву відіграло величезну ролю і в життю самої Галичини, самих галицьких Українців.

Не будь цього, Галичина безперечно розвивалася б повільніше. Зробившись ж несподівано для себе самої захистом для великоукраїнської роботи, стає вона одночасно на цілі десятиліття і ґрунтом для цієї роботи. Тут не тільки друкуються твори Наддніпрянців, як десь по інших закордонах, тут іде й жива практична робота при їх участі. І ось ця робота й поставила Галичину на ноги, вивела її в люди. Без цієї роботи була б вона ще довго відсталою австрійською провінцією з застінковим повітовим життям. На широкий європейський шлях вивела Галичину, а разом з нею й Буковину енергійна діяльність саме Наддніпрянців — головню Павлина Свенціцького, Пантелеймона Куліша, Олександра Кониського і Михайла Грушевського.

Шлях, яким йшли наддніпрянські впливи й робота до Галичини, можна поділити на кілька неоднакових етапів. Перший початковий тягнеться від початку ХІХ. ст. до оживлення українського руху в Росії, по кримській війні й смерті великого гнобителя Миколи І. Далі — наступають коротші, які укладаються більше-менше в рамки десятиліть: 60 і 70-ті роки (діяльність головню Куліша), 80—90 роки (діяльність інших) й від 1900-их років аж до світової війни (діяльність Грушевського й політичної еміграції). Пізніші етапи всім нам знані. Це світова війна (діяльність «Союзу визволення України»), далі революція в Росії й Австрії до упадку У. Н. Р., коли близше зійшлися представники обох частин української землі, нарешті останні часи — часи великої еміграції з Наддніпрянщини.

Зносини Галичан із Українцями розпочалися ще в 30-их роках мин. ст. Були це головню зносини через листування. Галицькі діячі (Д. Зубрицький, Я. Головацький, І. Вагилевич та ін.) зверталися до українських учених (М. Максимовича, П. Лукашевича, О. Бодяньського) в різних наукових справах та з просьбами про висилку тих чи інших книжок. Особливо великий попит серед Галичан був на всякі новини з української літератури й взагалі українського видавничого руху. Безпосередніх зносин поки що

так, якби й не було, коли не рахувати відвіданя Львова і тамошніх Українців спочатку П. Лукашевичем (в 1839. р.), а опісля (в 1842. р.) великим у тім часі ентузіястом українства І. Срезневським. *)

Збирався ще побувати в Галичині О. Бодянський, але йому так і не вдалося ніколи цього зробити. Але й ці доривочні — і переписка і особисте відвідування всеж таки робили своє велике діло. Піддержували єдність між розділеними частками української землі й підбадьорювали та заохочували галицьких патріотів до праці для розвитку української національності в себе дома. Безперечно й діяльність гуртка Шашкевича й однодушна заява галицької «Руської Ради» 1848. р. що до одностайности українського народу по обидва боки кордону — повстали на ґрунті знайомости з українським рухом у Росії й під впливом діячів цього руху.

Не треба забувати, що всі вичислені вище українські діячі гаряче заохочували своїх галицьких земляків до праці над рідним народом, до розвитку рідного слова.

Максимович, напр., виразно вказував у листі до Зубрицького (з 22. квітня 1840. р.), що «для Русинів австрійської імперії жива мова — це українська». **)

І цим шляхом довший час і йшли наші Галицькі земляки. Правда, згодом дехто з діячів українського відродження в Галичині схибив з цього шляху, та почав шукати ратунку для свого народу в Московщині, але оживлення українського руху в Росії по смерті Миколи І-го, що викликало живий відрух і в Галичині, на якийсь момент вплинуло й на їх.

З кінцем 50-тих років і початком 60-тих рр. взаємини російських Українців із австрійськими стають чим раз частійшими й живійшими. ***)

В 1858. р. завітав уперше до Львова П. Куліш і зав'язав знайомости з місцевими діячами, чим відновив і оживив зв'язок Галичан із велико-українським рухом. Слідом Куліша, котрий потім не раз і в 60 і 70 і в 80 рр. — був у Галичині й стояв у дуже близьких відносинах із Галичанами, пішли й інші Наддніпрянці. Дорогу їм проторило те зацікавлення українським рухом, яке проки-

*) Плодом знайомости Срезневського з галицько-українськими відносинами й діячами була між іншим стаття його про Галичину та її життя, уміщена в «Журналі Мин. Нар. Просв.» 1843 р.

**) До речі, той етимологічний правопис, котрого так довго уживали Галичане, прийняли вони за намовою, Максимовича, що його придумав.

***) Докладніше про ці зносини див. у статті М. Возняка «Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій половині ХІХ в. в «Записках Українського Наукового Т-ва в Києві» (тт. 13 і 14.).

нулося в Галичині в 60-тих рр. Як відомо, тоді запанувала в Галичині серед молодшого покоління правдива мода на все українське, починаючи з одєжі, а кінчаючи правописом і мовою.

Піддержувалося це захоплення петербурзькою «Основою» й особливо «Кобзарем» Шевченка. Молоді народовці всі були тоді романтичними козакофілами. Це, як уже згадано, відбилося навіть на старших діячах і Я. Головацький надрукував у петербурзькій «Оснoві» ентузіастичного листа, який закінчив словами: «Ще не вмерла козацька мати!» В органах молодих народовців — «Вечерниці» (1862. р.), «Мета» (1863. р.), «Нива» (1865. р.) повно вже творів письменників із Великої України — спочатку головню передруків із «Основи», а згодом і оригінальних.

Навіть у видавництвах старшого покоління, що належало до «твердих» Русинів, здибаємо писання наддніпрянських Українців — Куліша, Кониського и ін.

Кониський був одним із перших Наддніпрянців, що почав брати сталу систематичну участь у галицьких видавництвах з самого початку 60-их років і писав там аж до смерти, так що його зовсім справедливо можна назвати більше письменником галицьким, ніж наддніпрянським. (В 60-их рр. твори його друкувалися як у видавництвах старої партії москвофілів: «Львовянин» 1861—62. р., «Галичанин» 1862—63. р., «Слові» 1862—65. рр., так і в згаданих вище народовецьких). — По упадку петербурзької «Основи», а особливо по знаменитім обіжнику гр. Валуєва з його «никакого украинскаго языка не было, нѣтъ и не будет» наддніпрянські Українці звернули найпильнішу увагу на Галичину й почали допомагати матеріяльно й інтелектуально видавництва молодих патріотів — так зв. народовців.

Ця участь у місцевому літературному життю мала велике значіння. Вона не тільки обєднувала розірвані кордоном українські землі, не тільки причинялася до поглиблення української ідеї в Галичині, а й впливала на духовий розвиток місцевої публїки, поширювала її горизонт і виробляла літературний смак.

Але на самих літературних взаєминах справа не кінчилася. Швидко вже починають Наддніпрянці брати й безпосередню участь у галицькій життю. В споминах старого галицького діяча Ол. Барвінського є напр. згадка за молодого Українця Вол. Бернатовича, що не тільки писав у народовецьких часописах, але й організував серед галицько-української молодіжи громади на взір наддніпрянських (1863. р.). В тім самім часі по невдачі польського повстання осідає в Галичині й такий видатний чоловік, як Павлин Свенціцький, хлопомаи із Київщини.

Свенціцький почував себе Українцем і положив великі заслуги коло українізації Галичини на різнім полі; і як артист укра-

їнського театру, і як письменник-поет і публіцист і нарешті як учитель української мови й літератури в львівській українській так зв. академічній гімназії. Це був перший емігрант Українець, що посвятив усі свої сили Галичині, стараючися її зблизити з Наддніпряниною. Бачимо тоді ще одного повстанця 1863. р. — Леона Сирочинського, що містив статейки в народовецьких журналах під псевдонімом Левко Гончаренко, але він скоро позбувся своїх українських симпатій, подібно як і деякі інші українські Поляки, чи може краще Українці польської культури, що втекли сюди по повстанню 1863. р.

З кінцем 60-их років повстає у Львові журнал «Правда», ведений з перервами від 1867. р. до 1898-го (1867—70., 1884., 1888—1897.). Отже це був на половину наддніпрянський орган. Не маючи змоги видавати український часопис у себе, заклали Наддніпрянці його за межами досягнення російської цензури. Пересилалася «Правда» на Україну часом вільно, часом у ковертах, часом перевозилася різними тайними шляхами. Українці давали на неї гроші й допомагали дописами, статтями та белетристичними творами. Спочатку опікувався журналом головно Куліш (60-роки), а пізніше, з кінцем 80-их років відновив його Кониський і вів якийсь час, поки журнал не перейшов цілком у руки Галичан (О. Барвінського), ставши на послуги так зв. «нової ери», цебто політики згоди з Поляками.

«Правда» перших років повна Кулішевих робіт, що в цім часі найбільше з усіх Наддніпрянців цікавився Галичиною та розумів її значіння. В листі до Хильчевського писав напр. Куліш про Галичину таке: «У нас в Києві не розуміють, що тепер там вся суть руського питання». Те саме казав він і в «Зазивному листі» до української інтелігенції, друкованому в «Хуторній поезії».

І Куліш ревно зноситься з Галичанами, підпомагає їх видання матеріально й морально, ніколи не відмовляючи своєї помочи, поради та заохоти, відводячи їх від гидкого москвофільства та застінковости. Мало хто знає напр., що перша порядна шкільна українська читанка, яку зладив О. Барвінський, — є в великій мірі заслугою саме Куліша. В укладі її Барвінський ішов за Кулішевими вказівками й порадами. В своїй роботі на галицькому ґрунті за провідну ідею мав Куліш як найтісніше зближення Галичини з Україною. Дуже цікавий з цього погляду оцей уступ із одної його статті про відносини Галичан до Українців: «Колиж ви стоїте за свої особини — каже він до Галичан, — то цим виявляєте узькість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також і Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком; а ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ, яко нива неписьменного слова — від Есмані по Карпати, а ваш тіль-

ко від границі по Карпати. Читати нас у Галичині будуть і мусять, хочби ми не прийняли нічогосінько з вашого смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової Галичанщини... Ваша словесність буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в єдине тіло». (Див. О. Маковей: П. Куліш, ст. 133—134).

Крім Куліша в першій періоді «Правди» брали участь Кониський, Нечуй-Левицький, що зачав тут свою письменницьку кар'єру, М. Старицький та інші наддніпрянські письменники.

Рівночасно цілий ряд Українців заїздить до Львова, переїздяючи через Галичину за границю, або вертаючи з заграниччя додому: Кониський (1865. р.), М. Лисенко (1867), М. Олександрович (Митро Омелькович) (1868), П. Куліш (1869., 1870. рр.) та ін.

Взаємини з Галичиною стають нарешті такі тісні, що російські Українці рішають заснувати у Львові ціле товариство для розвитку рідного слова й літератури. За ініціативою головно Кониського й Д. Пильчикова збираються гроші на цю ціль, обговорюється з видатними галицькими діячами статут такого Товариства і в 1873. р. воно входить в життя під іменем «Товариства ім. Шевченка». На зібрані ініціаторами в Україні гроші, купується друкарня для цього Товариства, що мало метою своєю «спомогати розвиток української словесности» в широкому значінню цього слова. Товариство це пізніше перетворилося в «Наукове Товариство ім. Шевченка» й стало свого роду Українською Академією Наук.

З України-ж ішла й матеріальна поміч на видавання галицьких часописів. Велику заслугу на сім полі поклав покійний Микола Ковалевський.

Крім усього іншого заслужили наддніпрянці для просвіти австрійської України ще ширенням книжок і закладанням бібліотек. Крім того багато різних книжок поширено по цілій австро-українській території.

Велико-українські діячі багато заслужилися перед Галичиною. З них передовсім визначився на цім полі, як уже ми вище згадували, Кониський. Багато значив також і В. Антонович, до голосу котрого уважно прислухалися в Галичині. Взагалі, в міру того, як більшала в Росії реакція, а з нею й цензурні утиски на українське слово, очі Наддніпрянців що раз більше зверталися до Галичини. Від початку 80-их років галицько-українські взаємини ширшають. Частійше показуються і Українці в Галичині і Галичане в Україні. Українські письменники тепер можуть друкувати свої твори тільки в Галичині. І тут у 80 і 90-их рр. виходять уже два журнали — «Зоря» (1880—1897) й оновлена «Правда», де поруч імен старших велико-українських діячів бачимо й

нові — М. Грушевського, Грінченка, Зіньківського, Карпенка-Карого, Коцюбинського, Кримського, Вороного, Лесю Українку й багато інших.

Очевидно обидва ці органи й багато інших видавництв дістають і грошеву допомогу з України. Між іншим при матеріальній допомозі й співробітництві Киян зміг видавати О. Барвінський свою велику «Історичну бібліотеку», де містилися праці з історії України (1883—1893. рр.; від 1894. р. перейняло видавання цієї бібліотеки Наукове Т-во ім. Шевченка й вело її до 1904. р.).

В початку 80-их років київська українська громада (так зв. «Стара Громада»), щорічно відпускає певні кошти на поїздки до Галичини кількох своїх молодших членів. В 1885. р. були тут Арабажин, Доброграєва, Мельниківна, (пізніше жінка Антоновича), в 1888. р. Вол. Самійленко, ще пізніше Дегени, Б. Кістяківський (1889. р.) і т. д.

Наддніпрянські гості не обмежувалися тільки пробутком у Львові, а бували й на провінції, щоб докладніше пізнати місцеве життя й відносини. Часто брали вони участь у популярних тоді в Галичині мандрівках молоді по краю. (Про це все див. докладніше в споминах Вол. Самійленка в кн. 1—2 «Нової України» з 1923. р., а також у поміщених в «Дніпрі» 1924. р. А. Маршинського).

Крім таких самоосвітніх, сказатиб, подорожей, їздять до Галичини різні люди і в справах ділових, або спеціально, або зупиняючися тут у дорозі до Європи чи назад. Такі подорожі очевидно не могли не сприяти зближенню Галичан із Наддніпрянцями, взаємному пізнанню й порозумінню.

Зі старших людей Галичину відвідують у 80-их рр. Кониський, Куліш, що навіть жив тут довше в 1881—82. рр., Нечуй-Левицький, Вол. Антонович та інші.

Невдовзі ці зносини приводять до двох дуже важких для обох частин нашої землі результатів: «Тов. ім. Шевченка» перетворюється в «Наукове Тов. ім. Шевченка» (1890. р.), а на львівському університеті засновується катедра української історії (1894. р.). Обидві ці події відбулися при дуже значній участі саме Наддніпрянців — головно Кониського й Антоновича. На професора новозаложеної катедри кликало Антоновича, але він поручив на неї свого ученика — М. Грушевського. В 1894. р. оселяється молодий наддніпрянський учений в Галичині і незабаром переймає й далі веде тут діло вже розпочате.

Заслуги проф. Грушевського для Галичини теж безмірно великі. Живучи у Львові і відзначаючися незвичайною енергією та роботящістю, перейняв він зовсім природно й заслужено на себе роль посередника між Галичиною та Україною, став признаним

представником Наддніпрянщини у Львові й заступником за Галичину над Дніпром. Відтепер усякі зносини між обома частинами нашої землі відбуваються за посередництвом Грушевського, всякі справи, що обходять обидві сторони, йдуть через нього. Потім бере він велику безпосередню участь у галицькому культурному й громадському життю. Найсамперед кладе просто вікопомні заслуги на полі науковім. Тільки завдяки йому молоде Наукове Т-во ім. Шевченка стає на ноги й починає дорівнювати подібним науковим інституціям у інших народів. Кожний почин на науковім ґрунті, кожне нове підприємство Наукового Т-ва тісно вяжуться з іменем Грушевського. Вибраний зараз по приїзді до Львова редактором видань Т-ва, а незабаром і головою Т-ва Грушевський швидко робить із Т-ва правдиву українську Академію Наук, з цілим рядом наукових секцій, комісій і помічних установ. «Записки» перемінює на регулярне видавництво, яке виходить спочатку раз на чверть року, а потім правильно що два місяці. Розмір і зміст «Записок» так само швидко поширювався й кращав. Крім того почав виходити й довгий ряд інших наукових видань — «Збірників» Секцій та Комісій. Основана при Товаристві бібліотека завдяки його заходам значно зростає. Нарешті з його ініціативи утворюється при Т-ві музей, який швидко стає великою й багатою, особливо в царині археологічній і етнографічній інституцією.

І до бібліотеки і до музею припливають за Грушевського численні й цінні збірки з В. України. Вже при основанню бібліотеки прибирав для неї О. Кониський трохи книжок на Україні, пізніше по його смерті сюди поступила значна частина його власної бібліотеки, велика й незвичайно цінна бібліотека філософа Вол. Лесевича, то що. До музею придбав Грушевський прегарну збірку старосвітських килимів із В. України, збірку старого українського шкла, Ф. Вовк дарував різні предмети з своїх археологічних розкопок, а покійний К. Широцький зібрав для музею гарну колекцію посуду й взагалі гончарських виробів на Поділлю.

Цей пишний розвиток Наукового Т-ва тісно зв'язаний із професорською працею Грушевського на університеті. Грушевський бо не тільки зорганізував і згуртував коло Т-ва всі наукові сили Галичини, не тільки старався притягнути до роботи в Т-ві людей науки з Великої України, він надто виховав ще цілу школу молодих дослідників рідної історії зпосеред своїх університетських слухачів. Дбав Грушевський також і за матеріальне становище Т-ва. За нього Т-во придбало на гроші з Великої України дві великі камениці. Спершу одну коштом фундації проф. Пелехина, а незадовго перед війною й другу, сусідню за гроші Семиренка й інш. українських патріотів, зібрані заходом Грушевського.

Багато зробив Грушевський і поза наукою на полі літературнім та політичним. При його активній участі й проводі основується відома видавнича фірма «Українська Видавнича Спілка», яка видає цілий ряд гарних книжок оригінальних і перекладних. За його ж ініціативою починає видавати Наукове Т-во замість «Зорі» солідний місячник «Літературно-Науковий Вістник» (1898. р.), котрий перейняла пізніше «Українська Видавнича Спілка» (1905. р.).

Заслугою Грушевського було притягнення до Наукового Т-ва такої великої сили як Франко. Разом із Франком аж до його хори провадить Грушевський і Видавничу Спілку і «Літ. Науковий Вістник», котрий стає загально признаним всеукраїнським журналом без вузько-локальних тенденцій. В культурнім життю обох частин України відіграв «Вістник» дуже велику об'єднуючу роль і це в великій мірі заслуга головно Грушевського, котрий вів журнал аж до вибуху світової війни, гуртуючи коло нього видатні сили зпоза обох кордонів і вишукуючи для нього потрібні матеріальні засоби (дефіцити журналу покривав Семеренко).

В громадському життю Галичини має Грушевський ще й іншу заслугу. Завдяки йому повстав «Академічний Дім», бурса для незаможних студентів університету й інших шкіл, де вони за невеликою оплатою, а то й безплатно, діставали мешкання. Це було велике діло, коли взяти на увагу, що серед галицьких студентів щораз процент незаможних — синів бідних селян, як і не могли мати від батьків помочи. Гроші на «Академічний Дім» прийшли з Великої України (головно від Е. Чикаленка).

Ще ранше засновується при Науковім Товаристві «Резервовий академічний фонд», Фонд для заемоги літер. ім. Мордовця й інші, на які значні вкладки прийшли саме з В. України (на перший значну суму дав між інш. покійний етнограф М. Симонів-Номис, другий утворився з 2000 корон, які зложив Е. Чикаленко, і т. д.).

Заслугою Грушевського були й «Українські Наукові Курси», уладжені при матеріальній помочи з Великої України влітку 1904. р. Ідеєю цих університетських курсів було дати Наддніпрянцям змогу прослухати ряд наукових дисциплін із українства, недоступних у себе дома, й тим приготувати їх до практичної роботи на місці.

Незалежно від цього сповнили згадані курси іще одну ціль — зближення молоді української й галицької. Викладали на цих курсах із Наддніпрянців М. Грушевський і старий емігрант Ф. Вовк, що поза цим значно прислужився Галичині не тільки як автор численних наукових розвідок, уміщених у виданнях Наукового Т-ва ім. Шевченка, але й як перший упорядчик Музею

Т-ва. Й опісля, вернувши по 1905. р. на Україну, не забував Вовк про музей і збагачував його, як згадано вже, предметами з своїх археологічних розкопок.

Інші професори були Галичане, між якими визначався незабутній Ів. Франко.

Наукове Т-во ім. Шевченка й «Літературно-Науковий Вістник» були в дев'ятисотих роках видимими лучниками України Наддністрянської й Наддніпрянської, що тісно їх об'єднували. Крім літературних і наукових зв'язків вели вони й до зв'язків безпосередніх, особистих. На загальні збори членів Наукового Т-ва нерідко приїздили й члени з Великої України. Взагалі тепер поїздки Українців до Галичини стають звичайною річчю. Та й крім старших діячів часто перебувають тут і молодші, які задержуються тут довше, вчащають на університет, а разом беруть участь у місцевім життю, як студентської молодіжї, так і в загально-громадянському.

Вже в кінці 90-их років бачимо у Львові між інш. М. Вороного й Ю. Тобілевича. М. Вороний особливо близько увійшов у місцеве життя. Бачимо його при праці в бібліотеці Наукового Т-ва, в редакції «Зорі», нарешті в українськїм театрі. Пізнійше повстає у Львові ціла колонія молодих Українців. Здебільшого зв'язана вона з діяльністю першої політичної наддніпрянської організації — славної Р. У. П. («Революційної Української Партії»). Спочатку в Чернівцях, а потім у Львові осіли висланці Р. У. П. для провадження партійних видавництв. Згодом до них прилучилися й ті члени партії, що мусіли втікати від переслідувань, арештовань, в'язниці, то що. Так повсталася у Львові в міру розвитку революційної боротьби на Україні численна емігрантська колонія, що творила так зв. Закордонний Комітет Р. У. П. Сюди-ж наїздили з України й інші члени партії по партійну літературу.

Ця колонія молодих українських революціонерів з природи річи оберталася в крузі галицької молоді. Зпоміж членів Р. У. П., що проживали тоді в Галичині, годиться згадати: Д. Антоновича, М. Меленевського (Баска), покійну Н. Грінченківну, пізнійше С. Петлюру. Наїздом бували тут у партійних справах і інші визначні партійні діячі.

Крім Р. У. П.-істів були тут і інші молоді діячі, як от Б. Ярошевський, що стояв тоді на чолі У. С. П. Всі вони, очевидно, єдналися головнo з місцевою молоддю, як колись у 70-их роках перші українці — С. Подолинський і Тов.

З вибухом першої російської революції ця колонія розуміється, опустіла, але не на довго. Швидка реакція викликала нову еміграційну хвилю, на цей раз і численнійшу й довготривалішу.

В 1907. р. Львів стає знову осідком української революційної

еміграції, на цей раз уже й численнішої й різнороднішої. Крім українців (А. Жук, В. Щербаківський, О. Назаріїв, Д. Донцов, Л. Юркевич, М. Гаврилко та ін.) і спільчан (П. Крат, М. Меленевський) бачимо тут уже й М. Залізняка і навіть українських радикалів (В. Козловський), що оселяються тут більше-менше постійно.

В противність до еміграції зперед 1905. р., що розмірно малю цікавилася місцевими відносинами, занята переважно своєю партійною роботою, ця нова емігрантська колонія глибоко увіходить в галицьке життя. Причини ясні: надії на близький поворот до дому нема, треба влаштовуватися закордоном на довше, а для того шукати собі заробітку.

І от більшість пореволюційних емігрантів поволі знаходить собі заняття в різних галицьких інституціях, де працює не за страх, а за совість для добра нової батьківщини. Рівночасно беруть діяльну участь у громадському життю — літературному, економічному й політичному. Завдяки цьому між нею й місцевими діячами, головню молодшими, завязуються тісні взаємні відносини.

Зникає те гуртківство й відокремлення, яке характеризує давнішу еміграцію, й нові емігранти зливаються з місцевим громадянством, стають його бажаними й признаними членами. Варто тут піднести діяльну участь Василя Доманицького, що жив тоді у Закопаному, й Андрія Жука в галицько-українському кооперативному русі (Жук між іншим, був редактором кооперативних журналів — «Економіст» та «Самопоміч», йому ж належить гарна книжка про «Українську кооперацію в Галичині», видана в 1913. р.), а М. Залізняка в студентському життю. Позатим усі активно працюють на науковім та взагалі на літературнім полі як співробітники місцевих органів.

Рівночасно значно поширюються й безпосередні взаємини Великої України й Галичини. Поїздки Українців у Галичину й Галичан в Україну стають явищем звичайним. Різні національні обходи, ювілеї, похорони, то що, тут і там стягають делегатів зпо-за кордонів. Досить пригадати ювілеї Котляревського, Лисенка й Нечуя-Левицького похорони Грінченка. Лисенка, Лесі Українки й Коцюбинського — на Великій Україні, Просвітній конгрес львівської «Просвіти» в 1909. р., вистави в Стрию й Коломиї, сокільсько-січовий зїзд у Львові в 1914. р. — в Галичині.

Перед війною студентська молодь з України майже рік-річно відбувала прогульки по Галичині, брала участь у тутешніх студентських зїздах то що, і навпаки, галицька молодь обїздила Україну. Зі старших громадян бачимо в Галичині чи то незадовго перед революцією 1905—6. р., чи то по ній між іншим оцих діячів: М. Лисенка, Ів. Стешенка, Б. Грінченка, М. Міхновського, М.

Коцюбинського, Л. Жебуньова, С. Єфремова, М. Могилянського й багатьох інш.

Мусимо тут зазначити й коротке, але повне тріумфу перебування на службі в українсько-галицькому театрі М. Садовського та М. Заньковецького, що своєю грою значно оживили підупале було галицько-українське театральне життя. Познайомивши її акторів і публіку з кращими традиціями українського театру, причинилися вони не мало до поліпшення й самого театру й вироблення смаку в публіки. До речі, в історії галицького театру не рідкі були випадки участі в ньому Наддніпрянців. Здебільшого були це другорядні сили. З визначніших служив у ньому давнійше (ще в 1875. р.) М. Кропивницький. Пізнійше по нім грав тут Косиненко й ін. Нічого й додавати, що пєси наддніпрянських акторів уже здавна зайняли в галицькому театрі визначне місце. Ще в 40 і 50-их роках мин. ст. на галицькій сцені почали виставлятися, спочатку в перерібках місцевих письменників, а потім і в оригіналі наддніпрянські пєси — Котляревського, Квітки, Ст. Писаревського й ін.

Все те дуже додатно вплило на обидві сторони, зближало їх між собою й причинялося до вироблення односпільного всеукраїнського типу. Пізніші події — світова війна й революція в Росії — ще більше розвинули й поглибили ці взаємини й співробітництво. Підчас війни велику ролю по цю сторону фронту відіграла саме наддніпрянська еміграція, злучена у відомий «Союз Визволення України». Діяльність «Союза» багато причинилася до зміцнення всеукраїнської ідеї на галицькім ґрунті, до популяризації ідеї рідної державности. В «Союзі» вперше зішлися на ширшій громадській арені численні представники обох частин нашої землі. Тут Галичане переходили школу спільної співпраці з Наддніпрянцями, яка улегшила їм опісля роботу на Наддніпрянщині підчас революції.

Під проводом наддніпрянської еміграції виконали Галичане в «Союзі» велику і всесторонню роботу, але цю роботу могли зробити в таких широких розмірах тільки завдяки «Союзові». Не будь «Союза», вони не зробилиб і 1/10 цієї роботи. Далекі від місцевих котерій, чужі дрібним фамілійним інтересам, що так давалися в знаки в галицьких організаціях воєнного часу, поставили провідники «Союза» українську національну роботу на належний ґрунт, притягнувши до неї всі живіші елементи зпоміж австрійських Українців. Сміло можна сказати, що без «Союза» більшість цих елементів просто не змоглаб розвинути свою енергію, не моглаб де приложити свій талант, використати свої сили. В роботі «Союза» вперше зіткнулися галицькі Українці з наддніпрянською народною масою і це зіткнення полишило глибокий

вплив на них, на їх психологію, світогляд і навіть на їх мову, наблизивши її до наддніпрянської.

З другого боку багато зробили Наддніпрянці для Галичини й по ту сторону фронту. Не згадуючи вже про допомогу полоненим і вивезеним заложникам, треба піднести тут ту широку заповомову, й культурну роботу, яку зробили Наддніпрянці в Галичині за російської окупації, коли гр. Бобринського змінив тут Дм. Дорошенко. Діяльність ця полишила глибоке враження в широких народніх верствах Галичини, що в масі своїй вперше зрозуміли й відчували теоретичне перед тим для них поняття «Україна», почули свою близькість до неї, споріднення з нею й стали голубити надію, що доля буде ласкава й злучить їх разом із тим широким та милим серцю далеким, але таким близьким, таким рідним краєм.

А знов із розвитком революції в Україні настає для Галичан змога працювати для спільної вітчизни. І от усі вони: і полонені й вивезені з Галичини заложники й пізніше Січові Стрільці беруть дуже діяльну участь в національним і державним будівництві на Великій Україні. І навпаки у військовій і цивільній службі в Західно-Українській Республіці стрічаємо й Наддніпрянців. І хоч як дуже розійшлися згодом між собою під впливом пізніших подій і окремі люде й цілі гурти Наддністріянців і Наддніпрянців, всеж таки почуття близькості й спільности, вироблені протягом столітніх взаємин не дало цьому розбратові піти надто далеко. Навпаки, спільна гірка доля останнього часу ще тісніше звязала обидві сторони, ще більше викликала зрозуміння ваги спільної праці для спільної обом мети — добра Рідного Краю.

І от, остання й ще численніша хвиля наддніпрянської еміграції, викиненої з своєї батьківщини московським окупантом, опинившись на галицькому березі, докінчує тут тепер роботу своїх попередників. Беручи чинну й вельми позиточну участь у місцевім культурнім життю, згадаймо хочаб театр, мистецтво-маллярство й графіку, пресу, університет, ця еміграція довершує діло духового обєднання обох братів Українця знад Дніпра й Українця знад Дністра в один національний тип, тип *Civis ukraineusis*.

Така в короткім начерку участь Наддніпрянців у галицько-українському громадському й культурному життю. Як бачимо, участь ця дуже значна й маловажити її не можна. Наддністріянці не можуть і не сміють нарікати на Наддніпрянців. Їх розвиток це в великій мірі результат енергії, праці й матеріальної помочи Великої України. І як що тепер їм і доводиться часом помагати голодним і безпритульним вигнанцям з-над Дніпра, то це не жертва, не милостиня, це просто — сплата довгу...

(З Альманаху «Дніпро» 1924).

„Шедше тріє царі“ . . .

(Фрагменти спогадів).

В дитинстві, коли я ледве починала розрізняти літери, було в мене три улюблених книги.

Перша — прекрасне, оздоблене силою чудових гравюр, видання Сервантесового «Дон-Кіхота», з якого мені «росповідали образки». З того часу й поднесь Ламанчський Лицар — є моїм улюбленим героєм. Друга книга мала всього один образок, при початку: цілий ряд повернених в профіль, як на монетах, чоловічих голів, бородатих і безвусих. Само видання було повне довгих віршованих рядків, що, — мені здавалось — однаково, як і голови на образку «виглядали один з-поза одного». Була та книга для мене дуже загадковою, бо на всі мої запитання, мені відповідали старші все те саме:

— Це — не для тебе. Навіть, як і виростеш, Гомерова «Іліяда» не буде тебе цікавити.

Дуже гарні були ті книги, та ж обидві мали спільний ганч: вони належали до татової бібліотеки, тоб то можна було з них користати лише за дозволом власника — і це псувало радість, що від них можна було б мати.

За те ж третій том був цілком мій власний. В тій книзі мала бути найцікавіша казка, що її — однак — я маю прочитати аж тоді, «як виросту». Поки-ж-що мені вистачало й того образка, що був на її обкладинці: три чудові царі у пишних одягах, в золотих коронах, з повними руками дарунків і з незвичайно ласкавими, привітними обличчями. За царями йшла сила муринів, що провадили фантастичних верблюдів, красних коней; навантажених різними гарними річами: золотими й білими павичами, райськими птахами і навіть моїми улюбленими білими кріличками...

Ця таємна книжка «найчарівніших казок» була всього тільки старим, нікому непотрібним бразилійським календарем, що його забув у нас чернець-місіонер, приятель мого вуйка — священника. Що ж я вже знала про трьох царів, як вони приходять взимку з дарами, щоб поклонитись тому Ісусикові, який дає дітям подарунки на ялинку, — то ж у мене склалась уява, що царі існують на світі для роздачі людям подарунків з розказу Ісусика. Я не мала сумніву, що колись вони прийдуть і до мене і також, обдарують мене. А станеться це, «як я виросту»...

І таки дитячі мрії здійснились. Перейшло їх — казкових царів — більш, як три через мій життєвий шлях. Але ж тут згадаю

тільки про тих трьох, що від них і я дістала дарунки. Перший, як представник народу практичного, дав мені в дитинстві практичний дар: пересвідчення, як не слід вірити на-сліпо мові інших, але треба перевіряти чутки й на все мати думку власну. Була то рада така ж солідна, як соліден Гомерів вірш. Другий — в літах юности — подарував мені зустріч в дійсному житті з шляхотним лицарем, людиною взнеслого духа, однак осміяною в житті, як і лицар Ламанчський. Третій, відчиняючи мені брами свого володарства, відчинив одночасно і країну казки, що звичайно приходить з Орієнту.

Най буде ця коротка згадка і тихий привіт їхнім тіням у дні, коли беруть в руки новий календар і коли співають про «трьох царів»...

I.

Кайзер Вільгельм II-ий.

Було мені тоді десять, може навіть дев'ять літ.

Від п'ятилітнього віку, я вже перебувала «на еміграції» — в кляшторному пансіоні на Півдні Франції, самотня. Сирота по матері, що вмерла при моєму народженню, сирота й по живому батькові, що з жалю до моєї неньки, не хотів мене бачити. Лишилась я у бабуні. Бабуня ж визнала за найліпше віддати сироту до монастиря, щоб я там знайшла собі нову родину на ціле життя. Крім маминого брата, патера Євгенію, ніхто не голосився до мене й ніколи ніхто «зо світу» не відвідував мене в тихому монастирі Сіонських Сестер.

Та ж ось зненацька прийшов такий ранок в часі фєрії, коли в моє життя увійшла казка, й відчинила мені монастирську браму на шляхи «світу сього». Мене покликали до «говорні», де я побачила гарну, елегантну, молоду пані, що назвалась моєю тіточкою Інєс. Перебуваючи вже другий рік «на шлюбній подорожі» по Європі, згадала вона про сирітку, доньку сестри і, повна особистим щастям, схотіла зробити забутій дитині несподівану радість: взяти її на місяць з собою в подорож по Європі. Ласкавість тіточки була така безмежна, що вона запропонувала мені самій вибрати маршрут: поїдемо туди, в ті міста, що я колись мріяла їх побачити. Справді, було це зовсім, як у казці, коли несподівано з'являється прекрасна фея й дотиком чарівного прутика змінює звичайний гарбуз на золотий повоз, а нікому непотрібну Попелюшку на щасливу принцесу, що може всього бажати й все сповниться.

Я назвала три міста: Рим — «місто міст», що його уявляла собі таким, як воно було за часів цезарів, Бургос, де народилась

і виросла ніколи не бачена мною моя мама, та ... Аахен.

— Бо там — гробниця Карла Великого! — висвітлила я здивованій феї.

В ту добу мого життя цей муж втіляв в себе для мене все велике, героїчне й шляхотне, що могло бути в світі.

Тіточка дуже сміялась моему останньому бажанню, але ж, з огляду на його курьозність, саме до Аахена ми й поїхали найсамперед. І ця перша «освітна подорож» зробила для мене Аахен пам'ятним на все життя, бо там утворився перший «основний камінь» моєї вдачі. На тім мистичнім камені було виписано одно з правил життя:

— «Не приймай на віру те, що чуєш лише з чужого голосу. Переконайся!» Перші дні тіточка та її премилый муж пильнували кожного мого руху. Та ж, побачивши, що я намагаюсь бути розважною, швидко вирішили, що «така велика й поважна дівчина» може сама собі вільно бавитись в Елізенгартені чи роздивлятися славний Аахенський «Дом». Таки ж у Європі вже нема Маврів!

І мала «монастирка» широко користала з своєї «козацької» волі. Скільки скарбів пізнала я в старовиннім місті, скільки наслухалась чудових легенд про мого улюбленого імператора, зображення якого були на кожному місці! Там же знайшла я й інший, велецінний скарб: перших в моїм житті друзів. Була це родина старенького доктора Шустера — бездітне подружжя, що повним серцем пригріло малу сироту-чужинку. Від них, довідалась я про «місто Великого Карла» напевне більше, як знають і німецькі діти, що не живуть в Аахені. З ними ж протривала моя дружба аж до їхньої смерті, й та дружба викликала чимале здивовання милих французьких черниць, моїх виховательок.

Вертаючись до готелю з моїх блукань середньовіччям, я затримувалась в парку з политим сонцем, яснозеленими травниками. Незмінно я спинялась під велитенським, прекрасним деревом, платаном, під шапкою якого все було повно птахів і дітей. Діти грались веселими гуртками без старших. Ніхто не псував їм їхніх забав вічним батьківським «не», ніхто не нагадував про «добру поведінку», не забороняв кричати на повний голос і так само щиро й натурально сміятись.

Спочатку діти запрошували мене до своїх гуртів. Але ж монастир зробив мене дуже стриманою, аж пересадно несмілою з чужими. То ж хлопячих ігор я не вміла, а бігати широкими кроками з дівчатками — що не кажи — «на вулиці» я соромилась. Тож я тільки залюбки дивилась на розваги вільних, здорових і веселих дітлахів, і мені цього цілком вистачало: я почувала ясну радість. Чисто, як у «Синій Птиці» Метерлінка, де дітям дроворуба «ве-

село» вже з того, що вони бачуть вікном, як «багаті діти їдять тістка».

Однак день-що-день в певну годину всі гри нараз припинялись. Хлопчики й дівчатка збирались до спільного гурту, радили якусь «свою» тиху раду, а потім шикувались з боків паркової доріжки. Тільки хтось один ставав з китичкою квіток біля хреста турнікет, що був при вході в парк. Щойно це сталося, немов по знаку чарівника, поза парком біля турнікету об'являлась висока струнка постать молодого старшини з світлими вусами. Часом при нім було ще двоє старшин, часом — лише один. Хлопчик — чи дівчинка з гречним «кніксенom» — подавали прихожому свою китичку. Тоді ясновусий старшина переривав розмову з своїми попутниками, застромлював китичку за гудзик свого літнього білого «кителя», дітям салютував по військомu і, або ж ішов собі далі, або спинявся на хвилю й гладив по голівці чи по щічках того, хто підносив йому китичку.

Був то цисар Вільгельм II-й, що тоді лікував у Аахенських лазнях свою немічну руку.

В мені ця постать викликала незвичайне здивовання й імпульсовала багато думок. Я ж на власні очі бачила цисара такого простого, ласкавого, гарного й привабливого, коли ж мої добрі професорки на своїх шкільних лекціях малювали «страшного кайзера Німців» цілком іншими барвами. Як же це могло бути, коли ж — з одного боку — мої виховательки цілковито правдиві люде, а з другого — мої власні змисли говорять мені щось зовсім інше... І я щоденно приходила на ту годину до парку, щоб ще й ще подивитись на дивного мені кайзера.

І який же був мій клопіт, коли одного дня до мене підійшла по справжньому «організована депутація» з паркових дітей й звернулась з промовою по моїй адресі.

— Ти, мовляв, хоча й чужинка й з нами не граєшся, бо мабуть хвора, однак і ти належиш до нашого гурту, бо ж щоденно приходиш «до нас». А тому ми й вирішили дати й тобі змогу привітати кайзера. Ось китичка. Сьогодні її подасиш цисареві ти.

Було це для мене, як «дебют на сцені». Ба, ще більше, бо ж потім, дебютуючи на кону Петербурського імператорського театру, не мала я ані частки тієї розгубленості й того страху, що напали на мене в Аахенському парку. Руки мені враз похолоділи, мова віднялась, і, хоч ноги цілком не тримали мене на собі, все ж таки вистачило в мене сили, щоб майнути з парку, втікати, як Дафне від Фойбоса...

Другого дня я почувала себе настільки засоромленою, що обминула парк. Відчувала й те, що вчинила вчора щось недобре: мабуть образила дітей, що хотіли мені — незнайомій, випадковій

чужинці — зробити радість, яку переживали самі. Тепер мені було так соромно, що я ані не знаходила форми, якою могла б їх перепросити. Та ж я не мала часу нічого придумати або чекати, як zareагують на мою нечемність паркові діти.

Щойно я вгнулась від турнікету, з-за рогу вулички вихопилось кілька хлопчаків, а з парку вже бігла ціла отарка дівчаток. Ті й другі враз підскочили до мене, вхопили за руки, за плечі. Швидко й голосно всі разом почали мені дорікати. Я розуміла, власне, тільки з тону щебетання, що то були докори, бо ж звикла до шкільної, літературної німецької мови, якою говорили й мої приятелі — Шустери. Діти ж цокотіли швидко, вживаючи народніх слів і зворотів, яких я раніш не чувала. Тому їхні вигуки ставали все голоснішими й роздратованішими. Певне що за тим прийшлося би скоштувати й штурханця, та ж раптом весь, мною обурений, хор змовк. Біля нас стояв кайзер.

В цей день ніхто не подав йому квіточки. А чому — діти детально й без найменшої незручності чи страху один перед одним розповідали йому всю вчорашню пригоду.

— Чому ж ти не схотіла підійти до мене? — з цікавістю ласковим голосом звернувся до мене цісар.

Я зніяковила остаточно. Не могла ж йому сказати, що було мені... соромно! Бо ж сказати таке, мабуть було б ще соромніше, бо й дурніше. А Кайзер повторив своє запитання ще й додав:

— Чи ж ти не любиш свого цісаря? Звідки ти, читино?

Тоді я назвала «свій» монастир й місто, що з нього приїхала до Аахена.

— А, так ось воно що! — похитав головою Вільгельм. — Тоді обернувся до дітлахів і промовив: — Лишіть її й не гнівайтесь на неї. Але пам'ятайте, що прийде час, коли вас вітатимуть квітками там, у них вдома...

Минуло багато літ. І ще раз бачила я кайзера живого. А от тепер дивлюсь в часописах на портрет старого пана з сивою борідкою і, прочитавши, що в Доорні помер бувший цісар Вільгельм II-ий, — бачу, як милого, молодого, стрункого й ласкавого старшину з світлим вусом... Згадала і його пророчі слова, що недавно стали дійсністю... Та ж може памятаю про них не я одна. Чом би ж не згадав про них хтось з тих, що тоді, буди хлопчиком, обурився на малу чужинку, що засоромилась їхнього кайзера. Може згадав саме тоді, як переможно входив до міста, де стоїть «мій» кляштор...

II.

«Чарівний принц».

Подихом нещастя пролетіла хуртовина над Нижніми Піринеями. Одна з тих, що періодично падає всім тягаром своєї люті на Баскійське побережжя й нищить життя цілої країни. Розкидає домівки, змиває цілі селища, забірає врожаї. А що вже робить з тими рибалками, про те знає лише Nuestro Segné (Наш Господь) та Його Семиболісна Мати!

— Нова Велика Пятниця впала на світ! — витирала попередницею очі мала квітарка Рамуна, що кожного ранку приносила мені свіжі квіти. — Скільки тих людей Божих цієї ночі мали сухого на собі — хіба що тільки власні зуби! А тепер — ні хати, ні хліба... За найтеплішу юшку — сама вода з криниці...

Те зітхання дівчинки мабуть торкнулось теплим подихом байдужих серцем гостей-чужинців, що великими лавами зіздяться не так на лікування, як на забаву до Байони. Того мирного містечка, що однак, вигадало страховинну зброю — *la baïonetta* (баґнет) й всім нині відому баскійську шапочку «байону», по теперішньому — «радійовку», що її сьогодні носить цілий світ.

І от, впало одноголосне вирішення:

— Впорядковуємо добродійний базар на користь потерпілих!

Ті ж бо, хто вважає за неміч нуду свого життя, радо хапаються чужої біди, щоб зробити собі з неї забаву. Враз почали утворюватись гуртки — «серклі». Всюду обговорювали, обмірковували, обговорювали, нараджувались. Бездіяльним «хворим» раптом принесла та страшна хуртовина не менше праці, як і потерпілим. Ходити від хати до хати, запрошувати співпрацівників, збирати пожертви. І кожен — із записничком: все пишуть, пишуть, немов Байона враз перетворилась на колонію староегипетських скрибів.

На катедральній площі — в найпараднішому місці Байони почали виростати кіоски, намети, рундуки. Спішно ставилась декорація показного святкування.

Дійшла черга й на мене. Розпорядчики згадали, що я приїхала з екзотичної країни — Російської Імперії. То ж ясно: *Une princesse russe!* Для француза бо кожен, хто з широких просторів Російського царства й хто не дуже оглядається на гроші, — є «принц» або «принцеса». Винятків нема. Дарма, що в тій таємничій країні живуть найпримітивніші народи, числом, «здається 180 чи 1800»... а між ними є й такі «вірнопіддані руські», як «російський полковник» (з Ніжегородського таки полку!) Луї Бонапарт, або пенсисти Імператорського Двору — принц Сіямський

Чекрабон, чи княгиня Боргезе... Для француза — все це «des russes» й різниці між ними — жадної.

Я прийняла запрошення й призначений мені намет, де мала продавати солодощі.

— Солодощі? Які схочу?

— Річ видима. Ми будем вдячні за все!

Я послала замовлення на крам до недалекої Памплони, а в день базару стала за свій поставець. Однак не взяла на себе екзотичних «соболів та гермелінів» як належало à une princesse russe. Одяглася в чорну сукню й мантиллю — звичайну святочну, ношу Байонських жінок. Місто бо належало переважно Баскам та Еспанцям, хоч, здається, Французи про те й «не догадувались»:

— «Хто ж бо може населяти Францію, як не Французи?!»

Мої торговельні операції були дуже нескладні: не було жадної потреби відважувати, рахувати чи давати решту, або пакувати. Купуючі брали самі, що їм подобалось і «без решти» вкладали, що хотіли, до замкненої скарбонки, окованої стародавніми залізними скобами. Нагадувала та скарбонка «Сидову скриню», що її показують в Бургоському соборі.

Та ж моя мантилля мало не зіпсувала, була всю мою «комерцію». Мійська французька ноблеса погордливо опоминала «провінціялку, що явно не вміла носити паризької моди». Еспанці ж та Баски на офіційні святкування не ходять. А для гостей-чужинців у Байоні мантилля — жадна дивина. За те розкішні моделі від Ворта чи Пакена саме на цей день спроваджені з Парижу, — ті викликали захоплення.

Та ж піднесла мої шанси одна «клієнтеля»: наймолодче покоління Баскійського й еспанського населення Байони. Це були ті, що їх не дуже приязно вітали по інших крамничках. Й вони не були охочі вітатись:

— Bonjour Madame.

До мене ж ішли, як «до своєї» й вистачало в моїм наметі кинути з порога з приємним усміхом «по свійському»:

Adissiats!

Бо ж я, одягнена в чорне сеньора для тих найменчих моїх покупців була просто — tia — «тіточка», що нічим не відрізнялася від la nostra máma коли вона одягнеться до церкви в неділю.

То ж я не встигала роздавати дітям свої іхон, асукаріллї та морожені жовтки. Ясно було, коли хочу побачити золото в тій «Сидовій скрині», то мушу його покласти туди сама, з свого гамця...

Зненацька святочним натовпом перебігло, як вітер полем:

— Еспанський король!.. Приїхав з Біариццу... Альфонс XIII.
— тут!..

Дивним збігом обставин я доти ще ніколи не бачила Альфонса XIII-го. А таки ж знала його давно й досить добре.

Мій вуйко давніш, ніж став священником, був старшиною гвардії доні Марії Христини, матері дон Альфонса, й з дитячих моїх літ розповідав мені про лицарську вдачу, про виїмкову шляхотність, сміливість та просту й глибоку побожність «малого інфанта», а згодом — юного короля. І так часто закінчував свої оповідання словами:

— І знаєш: він всього на два роки старший за тебе.

Коли пізніше, вже в юнацькій віці, я зачитувалась лицарськими романами — «Казковий Чарівний Принц» — Prince Charmant мого дитинства перебірав на себе й риси героїв моїх лектур. Хоч я й тоді добре знала, що дон Альфонсо не визначається ні богатирською статуєю Сиди Кампеадора — найбільшого героя еспанської народньої легенди, ані красою непереможного Дона-Хуана. І може саме тому, мої симпатії до дон Альфонсо були серйозніші, без тіні «закоханости», що її відчують молоденькі дівчата до героїв своїх уяв.

Коли я вже стала дорослою, мій вуйко не раз нагадував мені:

— А чи вже не час би тобі помислити про представлення до королівського двору?. Мабуть була б вже пора зайняти своє місце в житті. Чи може ти й справді думаєш весь свій вік проганяти за казками, як лицар Ламанчський за коханням Дульцінеї?

Під кінець я вже й не противилась, та ж приходили якісь нові й нові перешкоди одна за одною раз-у-раз кликала мене до себе, відкривала свої шляхи й простягала свої обійми. Навіть й пізніш: тричі протягом останніх років мого проживання на вигнанні. Тоді ж я все відкладала на «потім», на «пізніше» вуйкові проекти, завжди приваблена все новими «казками життя».

Бо ж чарівна сила казки відсуває «дійсність» на-потім, аж на тоді, коли казка перестане чарувати. Еспанія ж з своїми квітучими «веґами» та померанцевниками, зі спаленими сонцем скелями, що на них твердо стояли прадавні замки, — тоді була для мене такою тверезою реальністю, її так легко досягти.

— Чи не час? — перепитувала я вуйка. — Бути представлений «чарівному принцеві моїх дитячих мрій?» — Ні, це дуже буденно. Може колись несподівано зустріну його на життєвому шляху. Тоді не родич-ґранд, а може якась циганка освідчить мене королеві. Таки ж родинні легенди вяжуть нас з Марією Паділля!..

І от, тепер, під наметом, де я, випадкова чужинка, продавала солодощі, мов крамарка на ярмарку, — сталась перша зустріч. Під мій намет вступило двоє панів. На-зовні нічим не відріжня-

лись від решти коректно-елегантного світу. Та ж, як би я не впізнала дрібніщої постати, вузького обличчя з тим «далеким» поглядом, немов би зануреним лише в його самому видний світ, що з нього не може виринути навіть і тоді, як дивиться на своє реальне довкілля?

— Як мило бачити, що й серед чужих рука еспанської жінки несе поміч в людській біді! — були перші слова, що я почула від дон-Альфонсо.

Якою ж мовою, крім еспанської, міг озватись до мене «мій» король? І тієї фразою він неначе ствердив мою приналежність до раси моїх предків, як королівський підпис стверджує декрет на титул-предикат.

Взявши солодоців, король попрохав «найліпшого в світі напою — холодної води», що я йому й подала —

— «З гарячим бажанням послужити!»

Там, надворі вже чималий натовп обступив мій намет. Забігали представники різних організацій. Люде розміщувались, чекаючи, коли король вийде, й ніхто не заходив до середини. Та ж малий, бронзовий, босий хлопчисько в камізельці з мідяними гудзиками, не дбав на жадні «етикети». Притулився щокою до одвірка й поглядом припав до солодоців. Король поманив малого, лускаючи на нього пальцям. Хлопчина, мов загипнотизований, наблизився на досяг руки до дон Альфонсо, однак не дивився на нього, лише не відривав очей від цукерок.

— Та чом же не йдеш? Може не любиш солодкого? — зажартував король.

Хлопець мовчки зітхнув:

— А де ж таки! — сказав, ніби зпросонок. — Де ж таки не любив би!

— То чому ж дивишся на них так здалеку? — лягла на збите руно чорної голівки вузька рука в сірій рукавичці.

Малий спустив личко й дивився на свої босі ніжки з рухливими, немов на руках, пальчиками.

— Чом?.. — зітхнув ще раз. — Зараз бо мене виженуть, — промовив майже пошепки й, потягшись до короля, дискретно довірився: — Я ж бо — «гурруді!» — назвав себе погордливою назвою, якою в Піренеях означають мішанців циган з не-циганами.

— Та ж це видно враз!

— Але! — погладив його король. — Може ж я тебе обороню! — й підвівши малого «гітанільо» *) до пульта, почав набирати на тацю ті солодоці, на яких спинялися хлопчикові очі.

*) Циганчука.

— Мабуть сеньора знає цю радість, — всміхнувся до мене, — коли виконуєш бажання випадково зустрінутої дитини?

— Мені здається, — відгукнулась я на дон Альфонсову думку, — це однаково, що дати дитині реальний шматочок фантастичної казки.

«Далекий» погляд немов на мить вернувся до того, йому одному, відомого світу.

— Казка! — промовив, немов висловив наймення дорогої особи. — Вона є вічною принадою на цім світі.

Гітанільо з повнісенською тацею переводив сяючі щастям очі з солодоців на короля, потім відступився на крок і повним, сильним контральто заспівав уривок жебрацького канту:

«Душі, що мають милосердя,
Зустрінуться у володарстві небесному!»

— і з цим виявом подяки, як фавн, вистрибнув з дарунком на вулицю, але ще з вулиці гукав що-сили:

Muchísimo grazie, caballero !

А з площі вже озивались перші акорди «Marcha Real» — королівського маршу: король переставав бути «неофіційним гостем». Мовчазний королівський попутник дискретно положив свій дар до моєї скарбонки. Привітливо дякуючи за освіження, дон Альфонсо на хвилю затримав погляд на моїй руці, що лежала на пульті, підвів голову й промовив:

— До побачення, сеньоро.

Я автоматично глянула на місце, якого торкнувся дон Альфонсів погляд.

— До побачення? Ага! це сказано до матусиного перстня, що був на моєму пальці! На ньому ж бо герб Медина-Челі, вирізблений на темнім сафірі, той гордий герб, що не терпить в своїй близькості жадного іншого геральдичного знаку, ані королівського.

Так, це **йому** король сказав своє «До побачення»...

Та ж на міркування не було часу: до моєї крамнички тепер кинулись чужинці, немов брали штурмом фортецю. За мить в ній не було нічого, але покупців позбутись не було можна. Довелось продавати саму чисту воду, як водонос — «Галего» на вулицях Мадриду...

Того ж таки року, довелось мені «побачитись» — і знову неофіційно — з дон Альфонсом.

Одного разу я чекала на вуйка — вже тоді священника — в Севілі. Вуйко мав клопіт: його близький приятель — парох на

провінції надумав заложити захоронку для старих, німечних жебраків. Та ж той добрий замір ніяк не міг здійснитись, бо Еспанія тієї доби була дуже захоплена новітніми віяннями «розросту поступу й культури». От же, завзято відкидалось усе, що відгонило ароматом «давніх пересудів» та «заосталістю». Мала бути не приватна добродія ініціатива відносно вбогих, але систематична охорона «соціально-слабих елементів», і т. д. Одночасно нищилось усе, в чому було суто-іспанське забарвлення релігійності. Натомість мав скрізь запанувати коли не «американізм», то принаймні «європеїзм». Поговорювали й про «дикунство» корид-боїв биків, що мали б уступитись перед «культурною забавою» — кінськими перегонами з тоталізатором. І мантилья стала «застарілим пережитком» та з'являлась хіба що на Великому Тиждні або іноді на національних святах на голові королеви та інфанта. Вкупі з Паризькими капелюшками просмоктувалась за Піренеї й французька «вільна думка», підготовляючи події, що недавно відбулися...

Тим то не тільки свіцька, а навіть духовна влада чинили перешкоди доброму пароху, що відважився на підприємство —

— «гідне часів Феліпе II-го чи доби Святої Терези з Авілі».

Коли ж мій вуйко спробував ріжних «ходів» й переконався, що шансів на успіх мало, вирішив розв'язати справу саме стародавнім, мовляв, — «класично-іспанським» способом.

— І зробиш це ти, чіка (дівчино)! — сказав мені.

— Я?

— Я ж сказав: тільки ти. Король ще в Севиллі. Ото ж, в неділю буде, як звичайно, на службі Божій в катедралі. Ти станеш на сходах костелу, поміж жебраками з проханням в руках, а коли король проходитиме повз тебе, подаси йому в руки. Тільки ж приберись як найгарніше, як найбільше бріліантів і квітів. Конати-меш бо почесну службу.

Видавалось це так просто. Але — наслідки... Мали б бути складніші. Річ в тім, що ніхто не сміє **подавати** петицій королеві в руки. Ясний закон. Можна лише **тримати в руках** написане на папері прохання. Може король помітить, змилосердиться й дігкнеться. Бо ж дотик королівської руки є знаком, що прохання, в якому нема нічого протизаконного, буде виконане. Але не в-міру сміливий прохач, що відважиться переступити закон — в тій хвилині є заарештований і до виправдання судом, мусить перебути у в'язниці. Що ж в тогочасній Еспанії суди не дуже хлопотались долею ув'язнених, — було мало охочих порушувати цей закон. Хіба що заздалегідь було умовлено заступництво вельми впливового оборонця або чужинецького посольства. Та ж я не могла ані розпитуватись, ані сперечатись, коли мій любий вуйко і він же — мій сповідник дав мені певний розказ.

І ось тієї памятної неділі не зовсім звичайного вигляду жебрачка, що аж сяяла самоцвітами, стояла між прошаками на сходах Севіллської катедрлі. І знову з вітаючого натовпу, з-за виблискуючих золотом одностроїв та вимахів рук з брилями — за тих часів народ еспанський ще любив короля, — на ту жебрачку глянули лагідні очі з далеким поглядом. Може король зауважив мій рух — виступити наперед й подати йому згорнену сувоєм петицію? У всякім разі він затримався й сам простяг руку до сувоє. Королівський погляд при цьому сковзнув по моїй руці. Несподіваний усміх торкнувся дон Альфонсових уст:

— Неначе ми вже десь зустрічались, сеньоро! Чи не допоможете оживити згадку? І чим би я міг вам послужити?

Я пригадала Байону — є зустрічі, що серце християнина їх памятає, навіть, коли памяць не записала фактів, — промовив дон Альфонсо складний, суто-еспанський комплімент, з лицарським і побожним забарвленням.

Прохання було вже в його руках.

— Прошу полагодити! — передав він адютантові перев'язаний червоно-жовтою стьошкою сувій. Підніс руку до кепі — був у військовому однострої — й відійшов серед вітань та окликів.

Я з хвилину чекала, поки відкотяться розбурхані хвилі людські, втихне метушнина та вигуки, відідуть екіпажі. Легкий дотик примусив мене повернутись. Коло мене стояла ще не стара циганка. Дивилась на мене без звичайного улесливого усміху. Глибокі зморщки зазначались їй межи брів.

— Але, ні! — затримала мій рух по гаманець. — Я не буду ворожити. Лише хотіла побачити твоє обличча. І... не розумію твоєї долі! Ось бачу над тобою щось... щось смутне... й подібне до того, що й над тим, хто щойно говорив з тобою... Подібне щось, але в чім... не розумію.

Хитаючи головою, відійшла... З поміж старих померанцевників, що ще від маврських часів стережуть Севіллський собор, зненацька долетів уривок тоді дуже улюбленої пісні «Про гітану Аврору». Чи співала її та сама циганка, що перед цим розглядала моє обличча, — не знаю. Але ж і днесь звучить та мелодія в моїй памяті:

... «Що було на подив — завтра тільки порох,
Ніщо в Севіллі, ніщо й в Тріяні»... *)

На цю Сібілу не згадала я протягом всього життя, аж поки

*) Que hoy maravilla — polan mañana,
Sera nada en Seville,
Nada en Triana.

король Альфонсо XIII-й не опинився в Чехах. Опинився емігрантом на тій землі, де так довго вже була — емігранткою я.

А емігрант — «Ніщо в Севілли, ніщо й в Тріані»...*)

III.

«Шах-ін-шах».

За моїх молодих літ дуже фантастичні мої наміри чи плани, звичайно, здійснювались вельми легко. Близькі жартома говорили, що «широкий світ стояв завжди розчинений наростіж переді мною». Від мене ніби вимагалось лише трохи витревалости та відважності. Що-правда, крім непереборної зброї людини — молодости, за тих часів я ще диспонувала більш-менш усім, чого здебільша бажає людина. І може за те не мала я того, що зовуть особистим щастям. Певніш за все, що я шукала не того, що була повинна шукати. Але ж я все таки вперто шукала долі в різних закутинах світа.

Та ж того разу, як я вирішила побувати на руїнах Персеполісу, на мій шлях валились одна за одною різної великості перепони. Нарешті, на пограничній стації — Джульфі перська влада визнала мене вельми підозрілою. І, справді, молода жінка, перодягнена в чоловічу одягу кавказького взірця, сама подорожує по орієнтальному світі... Того бо часу в Персії конкурували між собою три держави — Англія, Франція та Росія за «впливи». Скрізь було повно «офіційних» і «неофіційних» (останніх — більше!) представників та агентів. Між персами тут і там вибухали то «голодний бунт», то «релігійні непорозуміння», спротиви податковим нормам, що все зростали, а іноді вимагались і двічі нарік. То ж кожен чужинець, що не міг проказати цілком ясної потреби мандрувати по Ірану, — був підозрілий.

І, коли я переступила Перську границю, почались мої «митарства» від уряду до уряду. Таж труднощі й перепони, що до них я не була при звичаєна, розпалювали в мене бажання доказати свого. Що-правда, була й одна, вельми важлива причина. Тому я не спинилась і над тим, щоб знайти ходи до найвищого урядовця — до шахового візиря в Тегерані.

Поважний, цілком європейського вигляду старший пан дуже уважно проглянув мою невеличку постать. В чорнім бешметі та срібнокучерявій напасі я виглядала на чотирнадцятилітнього хлопчину.

*) Тріаніо. — цитан ьке передмістя в Севілли. Синоним того найупослідженішого.

— І у вас не має родини, що ви подорожуєте так, сама далекими світами? — не без співчуття питав мене голова міністрів перфектною французькою мовою. І та нота співчуття піддала мені надію. Я напружила всю свою елоквенцію, щоб перемогти останню перешкоду.

— Та ж у Персополісі — саме мертве каміння, що вже й забуло про славу давновіких людей, — неначе остерігав мене візир. — Чи ж мало в живому світі живих людей, щоб молоді жінки віддавали свій час і увагу...

Я бачила, що всі мої археологічні стремління — чужі душі старого урядовця. Спокійно й замкнено, мов двері мечеті, дивились на мене вдумливі очі міністра. В їхньому байдужому виразі я відчувала відмову. Та ж мені було вже з досвіду добре відомо, що душа орієнтальної людини глибока й лагідна, як мудрість старця, але проста й ясна, як серце дитини. І я вирішила налягти на інший аргумент, не офіційально, а цілком щиро признатись про ту іншу причину, що притягала мене до стародавніх руїн.

Вже минав рік, що я була заручена з персом, який належав до прастарого роду Ахеменідів і був прямим потомком Камбіза і Кира. Мені не ставили жадних вимог, навіть не бажали мого переходу на стару віру «Визнавачів Світла», але було конечним, щоб перед шлюбом мене «всиновили» (адоптовали) за члена роду. Бо тільки не чужинка і тільки рівна могла вступити до роду, що його історія була відома від 560-го року до Різдва Христового. Що ж я жила в атмосфері майже «планетностарої містики», в світі казок та легенд, що губились у сивому давновіку, я була захоплена тим небуденним романтизмом, незрозумілим нинішній генерації окцидентальних людей. То ж я хотіла — самітня й незнана, — як у прощі чи на відпусті, відвідати руїни Персеполісу, простудіювати на власні очі місця, де зазнав свого розквіту рід, що до нього я мала вступити. Там, як у пустині, я хотіла почути «поклик» й роздуматись, чи зможу я стати цілком іншою істотою, вийняти з себе все європейське та перетворитись на ту «Неджму», якою могла б почати нове життя.

З нерухомою спокійністю візир вислухав мою мову. Нарешті, раптом підніс нахилену, коротко-стрижену, сиву, мудру голову. В цілком молодих його очах виблискувала приязнь. В запалі своїх висвітлень я й не помітила, що з французької мови я перейшла на перську, якою тоді володіла цілком вільно. Мабуть і деякі деталі перської давновікої історії також його здивували.

— Най буде тобі, дівчино щира, подругою надія! — промовив до мене візир. — Завтра ще буде день. Почекай трохи. — І призначив другі відвідини, що про їхній час мали мене повідомити.

Це означало, що за тиждень — два, а може й за три мені щось скажуть. Мабуть — позитивне, бо ж відмова мала би бути відразу, без проволоки. Та ще не встигла я належно роздивитись Тегеран, як мені прийшло повідомлення про час авдієнції. Не послали того повідомлення на папері, але об'явився молодий військовий старшина з оливкової барви обличчам, тихим голосом і скромно спущеними додолу очима.

— В п'ятницю, в щасливий день, бо ж то день шлюбу Пророка, — най буде благословенно наймення його! — пані буде прийнята на новій авдієнції. До пані приїде спеціальний повоз, (у вимові тегеранців — «фаєтун»).

Дійсно, в п'ятницю я всідала до шикарного фаєтона. Він повіз мене незнайомими мені вулицями, не тими, що я їздила з проханням до візиря. «Мабуть, — міркувала я, на цей раз візир прийме мене «в приваті». Той ліпше: побачу, як живуть перські міністри».

Мистецька, чудової праці брама з блакитним і білим фаянсом орнаментів, по склепінню оздоблена «сталактитами» впустила мене в широкий двір з хідниками, виложеними мозаїкою, що зображала рожеві гвоздики на білому тлі, немов то був довгий тканний килим. Варта й численні вояки в такім дворіщі не були дивною: такий орієнтальний головний міністр мусив бути оточений парадом. Перед довгим колюмнадами, мене попросили вийти з екіпажа й повели через чудово управлені сади, мов казкова декорація до кватренів Омар-Кайама... Справді, довкола була орієнтальна розкіш...

Цього разу візир приймав мене, стоячи. Та ж був він не сам. Біля столу, звичайного, солідного, європейського писального столу в стилі «ампір» нерухомо сидів літній, вусатий пан з жовтавим, повним аж обресклим обличчам з важкими повіками над злегка-виряченими, сонними очима. Я звернула увагу на його незвичайно гарні руки, як у випещеної жінки. І, як у жінки, були вони оздоблені перстнями, що світили іскрами діамантів. Така ж бриліантова велика зоря сяяла на лівому боці грудей орієнтального халата. Халат був підперезаний «по козацькому», з довгими випущеними кінцями, по боках.

Я вчасно згадала, що скинути шапку було б нечемністю, й вклонилась «по чоловічому» (бо ж була не в жіночій одежі), диткувшись рукою чола і підлоги. Тим часом не знайомий мені пан почав знову ставити мені ті самі питання, на які вже раз я докладно відповідала, візиреві. Говорив тихо, як всі, добре виховані перси. Голос мав рівний, безбарвний і байдужий, а погляд, що ним дивився понаді мною, якийсь «неприсутній», немов мене не бачив. Та ж це мене не вразило: я вже була досить вправлена

в звичаї цього краю й знала, що в лице жінці дивиться або ж її чоловік, або ж людина, вельми нечемна.

Ще було дивним, що візир ті питання мені повторяв, не перекладаючи їх на іншу мову. Було досадно, що зайво марнується час на нудні формальности і я можу не встигнути сказати все потрібне, поки аудієнція триватиме. Та ж — був там такий порядок. Я ж, щоб скоротити процедуру, відповідала стисло й річево, мов «на державному іспиті». На ті мої відповіді «пан із зорею» часами притакував головою, немов мої слова його дійсно цікавили. Нарешті, недбалим рухом він простяг мені руку. Не був це рух європейської людини, швидче він нагадував римський привітальний жест, або, як сказали б ми сьогодні, — націоналістичне привітання. Тим послухання скінчилось.

Я вийшла з тієї дивної «канцелярії», не відаючи, чи моя справа виграна, чи програна. Тільки довідалась, що розмовляла я не з візирем, а з особою, ще за цього вищою — з самим «Шах-ін-Шахом» Перським. Радили мені чекати знову, бо ж якийсь наслідок розмови бути мусить.

Дійсно, другого дня прийшла і відповідь. Принесла її ціла депутація, аж спочатку я збентежилась: може й справді не так, як належало, поводитись і часом чи не заарештують мене ці численні вояки? Та ж уніформований «ага», з оливковим обличчям, в низенькій каракулевій шапочці, що мала велику золоту кокарду із зображенням лева й сонця, в глибокій поклоні подав мені на срібній, дамаскированій золотом таці шкуратяне пуделко. В нім лежав згорнений сувоя аркуш жовтого, товстого паперу. В золотом вимальованій рямці-медальоні, з проплітаних слів та орнаментів, було написано, що мені — «особистій приятельці Шах-ін-Шаха» дозволено вільно подорожувати скрізь по всій державі. Одночасно ж підданим «володаря володарів» нагадується, що мусять ставитись до мене «з пошаною й ласкавістю, як до посланої самим Шах-ін-Шахом»...

Інший урядовець у вишукано-чемних виразах спитав мене:

— На верблюді чи на коні буде бажано виконати подорож? Маю дістати з шахових стаєнь тварину по своєму вибору.

Ще інший з членів депутації переказав, що візир додає від себе кілька слів пояснення. Володар володарів схотів особисто побачити жінку, що не боїться життя, неначе муж, жінку, яка цікавиться річами, що не є парфумами й біжутерією, жінку, що має стати за дружину тому, хто походить з найславнішого перського роду, предки якого були також володарями володарів. Але ж, пояснив візир, монарх не міг говорити зі мною сам особисто, бо ж те не личить, коли жінка не належить до його «жіночого дому». От же Шах говорив з візирем, а вже візир — зі мною. На

знак же особливої ласкавості монарха було звелено показати мені те, що є найцікавіше поміж шаховими скарбами: володареву збірку ламп.

Найріжноманітніші, від глиняного каганчика — «чайничка», з якими ще перші християни ходили по катакомбах, аж до золотих, філігранних, великих ліхтарень, прикрашених дорогими самоцвітами, — перейшли ті лампи шахової колекції перед моїми очима. І дивно було бачити серед неї звичайну, фабричної праці копійчану нафтову лампку, що її можете здібати в кожному заїзді в українському містечку. Я задивилась на неї:

— Чи ж не це вона ота казкова лямпка Аладина (Алл-едина), що відкриває персонажам «Тисячі й одної ночі» чарівні скарби світа?...

ОСТАП ГРИЦАЙ:

Казка про Невольника.

Сказав Невольник до Володаря:

— Я домагався дозволу прийти перед лице твоє, щоб об'явити тобі, що жду мого визволення. Я хочу жити на волі!

Йому Володар одвітив:

— Станеться по твоєму бажанні. Сьогодні визволю тебе. Накажу отворити вязницю твою, і розкувати кайдани на тобі, повелю зготовити для тебе святкову шату та їжу — і ти вийдеш на світ. Підеш, куди захочеш, ніяка сторожа не буде нині з тобою, будеш робити, що тобі по вподобі, а ніхто спинювати тебе не сміє. — І звертаючись тут до свого Дорадника, Володар спитав:

— Невже, керманичу, чи не так зробити годить:

Я нам в день, в якому я вперше як володар на престолі?

А Віщий рік:

— Поправді, воно достойне тебе, Увінчаний, вчинити так, як кажеш. Невольникові оцьому буде повернена воля. Але чи не добре було б ще й дозволити йому, прийти на твій святковий бенкет сьогодні? Бо за те, що стільки років він карався в неволі і трудився в нас в поті чола свого, належалося б йому бути хоч один раз гостем твоїм. Адже якщо він визволений покине нашу країну, не будеш більше бачити його ніколи.

А Володар на те:

— Нехай буде за радою твоєю.

І промовив князь до Невольника:

— Так ти нині мій гість, я звелю слугам чинити волю твою.

А коли зі заходом сонця згасне день, я прошу тебе прийди перед лице моє, засісти зо мною до трапези моєї.

І схилився Невольник до ніг Володаря і цілунком доторкнув краю риз його.

А Дорадець докинув, поглянувши пильно на Володаря:

— І може ввечері ти нам розкажеш щось про те, як радувався ти оцим першим днем свободи твоєї...

Так от після того, як Невольник, розкований з пут, покинув тюрму, в якій страждав від хлопячих літ, повели його слуги в панський палац, переодягли після благовонної купелі в легкі білі шати, підвели до стола, заставленого принадними стравами, і промовили:

— Скажи нам, що то ще втішило б душу твою, а ми за волею Володаря сповнимо бажання твої.

На це молодий невольник озвався:

— Чи вільно вам, слуги добрі, показати мені, в котрому з покоїв цього терему в вас найбільше соняшнього світла і з якого найкраще видно небо? Ніколи ж ще тут я не бачив ні сонця ні небес як вольна людина, завжди тільки під оком сторожів та пригноблений важкою роботою. То й проведіть мене в отой pokій, а там сонце дуже радує душу мені.

Тоді слуги:

— Якщо сонце та небо вся радість твоя — то нащо нам водити тебе по мармурнім теремі? Ти підкріпи лиш тіло твоє, заспокоюючи по волі голод і спрагу, а ми опісля вкажемо тобі дорогу ген поза місто, в поле. Ти ж сьогодні вільний і можеш гуляти собі, де тобі наймиліше, тільки як сховається сонце і настане вечір, маєш вернути до палацу, на гостину до Володаря.

І почали вони підносити йому царських страв і служили йому.

А коли Невольник наситився і одпочив, слуги вивели його з терему, напутили на шлях у поле, і повчаючи сказали:

— До вечора в тебе, щасливий брате, часу доволі, а цей шлях веде левадами білих орхідей Княжни до найстаршого ліса нашої країни. Коли ж ти пройдеш ліс, побачиш гірські верхи, яких ще не бачило твоє око, а вийдеш на ті верховини, то станеш віч на віч з небесами. Так поспішай безпечно, а цей малий кіш з наживою нехай буде тобі одиноким тягарем у твоїй мандрівці.

І пішов у дорогу Невольник.

Але ще стрункі міртові дерева не почали кидати вечірніх тіней на землю, а смарагдові шпиці палацу ще не ізгоріли в тихих сяєвах западаючого сонця, коли тут біла постать визволеного Невольника майнула у притворах крицевих брам замку.

І вийшли йому слуги Володаря назустріч, і однявши в нього кошик ні трохи легший, ніж раніше, спитали счудовані:

— Чого ж оце так рано вертаєшся ти? Сонце ще не зайшло, день ще не погас, а ти вже з поворотом!

Адже сьогодні вільно було тобі раювати сонцем і небом, не турбуючись нічим, друже?

Та Невольник не одвітив їм на це ні словом, а зітхнув скорбно:

— Ведіть мене до Володаря.

І привели здивувані слуги того чоловіка перед Пана, поклонилися володареві і промовили:

— Оце, Всесильний, наказав ти нам сьогодні вивести його з тюрми, знявши з нього пута, і святочно приодітим посадити до трапези твоєї та чинити волю його. А коли він забажає розважити душу світом сонця і небес, ми вказали йому дорогу в укохані тобою поля біля ліса й гір, дали йому щедро харчів і веліли йому вертати аж в останню годину вечора. Та глянь — він твої дари приніс назад, вертає ще в білий день і проситься перед лице твоє.

Тут Володар сказав:

— Нехай приступить.

І підійшов Невольник до володаря і знову, як і раніш, припав до нього з поклоном.

Але Володар, підвівши його дружньо, спитав:

— Чому же ти не чинив по словам моїм? Я ж бажав, щоб ти вольною людиною оглядав світ до вечора, і аж увечері, повен радості волею твоєю, явився гостем на бенкеті моїм. А ти?

Та Невольник одповів:

— Вислухай мене, але тільки ти і Дорадник твій.

І за наказом Володаря слуги вийшли.

А тоді Невольник:

— Я прохав тебе вислухати мене, але що ж сказати тепер мені, благотворче? Бо і сам я не знаю гаразд, як його назвати те, з чим от мушу звіритися тобі: скаргою, мольбою, благословенням чи прокльоном... Не знаю, зашитнику мій... Одно тільки відаю я, що смутна стала душа в мене з цим першим днем радості моєї...

А враз керманич держави володаря спитав Невольника, повний уваги:

— Смутна? Коли ж то смуток обхопив душу тобі?

Невольник мовив:

— І цього не скажу, старче достойний... Але я порозумів славу, яку має мудрість твоя в народі, пригадавши слова твої, з якими ти спращав мене рано, сказавши, щоб я розповів тобі увечері про те, як довелось мені раювати першим днем волі моєї. Справ-

ді — всім обдарували мене нині: свободою, шатою, трапезою, прислугою і змогою насолоджуватися цвітучими весною просторами ген там, за містом, на левадах, близь ліса і синіх верхів. Усе те, чого не мала, ніколи, за чим тужила моя душа так довго в темряві тюрми — стало нечаяно зеленим чудом передімною... Бо ти, Пане, й не знаєш може, як було те життя моє досі, поки ласкаві боги воліли засісти тобі на грізному престолі батьків твоїх, і твій дорадець усеможнo прийшов до слова. Але ти бачив, якими високими мурами обведена та площа, на якій я робив присуджену мені панщину рабів: як рідко туди заглядає сонце, і яке вбоге те світло, що його воно шле в тюрми, як багацько там гострого каміння і піску, а як мало зелені... О, вір мені, — я не раз гіркими словами проклинав люту жорстокість тих злочинців, що колись то мене, сина далекої, далекої країни, запродали як раба твоїм попередникам у жертву. І чи раз то весною, коли сонце і на мій невольницький лан підкрадалось дрібними промінчиками, я, ніби потоплений в роботу, хилився вітати їх цілунками, і мовчки голубився з ними, мов з маленькими братами. А нині, знай же, нині я, замість того, щоб простягнути руки до сонця і потонути в світлі його мов птах, я — втік. Утікав я від волі моєї і радості і щастя могого... Безумно схвилюваний став я там...

— Такий схвилюваний ти став? — допитував з глибин недовіря Володар.

— Болюче, безмірно схвилюваний, Володарю... Усе ж там, на вольному світі, бентежило мене: ясність дня і зелень левад, велич ліса, верховини гір і безмір небес... Я не в силі був дивитися на них, моє око не змогло охопити нічого: все було безміром, й у всьому я потапав. Незбагнена була ясність дня і безмежна зелень поля, і не мали краю ні ліс, ні левади, ні гори, ні небо... І хоч воздух там був свіжий, мов холодна вода, він душив мене тяжче, ніж дух казарми, бо і як же дихати моїм притомленим грудям таким безконечним морем? І зразу почувся я серед того вольного світу таким хистким мов травинка, або відорваний від дерева листок, і здавалось мені, що перший подих вихру, розгуляного полем, понесе мене зі собою в непроглядну далечінь. Проклята, тричі проклята хай буде богами така нікчемна душа, як моя! І пригноблював мене й могутній ліс і велетенський здвиг гір, і блеск яскраво палаючого сонця, і я пригадав собі мимохіть моїх поневолених земляків тоді, в пропамятній боротьбі з нашими ворогами, коли вони, хоч і була зброя в їх руках, розбіглися чередою під першим наступом війська, веденого дужими полководцями. І от смуток мов смерть обхопив мене, коли я подумав, що так воно буде завжди і навіки: що всі оті поля, і ліс і гори і сонце і небо протривають непереможні своєю силою і будуть повинуватись тільки таким

могутнім, як ти, і що все тут на землі є створене тільки для тих, в душах яких нема ніякої нікчемної знесли, ніякої тривоги і ніякого отупіння... І оце плутаючися що-крок, мов закований, я крізь тьму зневіри в моєму серці почав повертати до палацу...

— До палацу хотів ти вертати, до Володаря, на бенкет? — спитав тут Віщий, вдумчиво дивлячись на Невольника, а той зворушений до глибин душі закликав:

— О, як же премудро ти питаєш, учителю! Ні, не до палацу хотів я, не до Володаря і не на бенкет, бо палац і Пан і бенкет так схвилювали б мене, як і небо і ліс і верховіття... А до тюрми тягнуло мене вертати, в кайдани, до тяжкої праці, під сторожу... Заправду, кажу тобі, Володарю мій: вели зняти з мене оці білі шати, бо не годиться їх світла краса горю моєму...

І далі Невольник говорити вже не зміг.

Та тихо стало в сяючій від золота покою князя. Так сторожко тихо, начеб і величаві стіни з холодного мармору почули слова Невольника і промишляли тим, що йому тепера відповісти.

І Володар мовчав довго. Аж в якийсь час після слів молодця він підвівся на престольному місці своєму і рік:

— Невесела стала душа моя після твоєї сповіді, молодче! І щож мені тепер тобі одвітати? Яким володарським наказом маю твій жах повернути в цілющий спокій, твій смуток в солодку радість, а горе твого життя у щастя? Я ж здійснив тобі сьогодні все, чого ти бажав собі. Невже ж не вольний ти, не запрошений гостем до стола могого?

І замовк Володар, а на чолі його повисли хмари. І сповнилися великим мовчанням хороми терему, лисніючого дорогоцінними прикрасами, таким мовчанням, начеб і мертві коринтіїські колумни, двигаючі зводи престольної комнати, зачули журливі слова і думали над тим, що годилося б сказати юнакові.

А Володар звернувся до Дорадника і з глибин болючого сумніву у своїй благородній душі, запитав у його:

— Скажи, на богів безсмертних, як присмирити нам горе оцього безталанного?

Тоді виховник володаря і його народу промовив і сказав:

— Заспокій душу твою, посланнику небес, бо нема в тебе ніякої вини за вбивчу кривду, заподіяну колись душі цієї людини. Заправду, кажу, тобі, що темрявою темряв є засліплені душі поневолених, і треба нам буде по твоїм благословенним замислам прослідити всі тюрми і всі вязниці в нашій державі за такими невинно закованими, як оцей тут, щоб не було більш отих уроженців тьми, отих нещасних, які в кайданах тужать за волею, а на

волі за кайданами, і не знають, ні що діяти в неволі, ні що почати з волею. Але і як же цим темним розпізнавати божеську істоту волі, невідому їм отак, як незбагнені єсть народів в царстві фараонів таємничі обличча подоб демонів, прислонені трикратніми серпанками у святинях Єгипту?

— Бо воля — говорив далі провідник держави, звернувшись до Невольника — це важка керма. От і сам ти згадав з докором про те, які немічні були ряди вашого народу, позбавлені Провідника, а які непереможні ті, що їх вели несхитні нічим керманичі. Але вона переважка ота керма! Вір мені, сину, що іноді рік оков не стомить людини отак, як одна година волі, що велить нам покермувати собою мудро в гущі життя. А втім — хіба ж не зазнав ти сьогодні того? Невже не почував ти, які спутані були ноги твої, хоч і не було на тобі кайданів, і які безміря були довкола тебе скрізь? Але в житті, молодий друже, все єсть безмірне і все в ньому незбагнене. Все в житті занаджує в безкрай і все розгортає бездонні прірви, думки людини і її пориви, бажання і пристрасти, її пороки, немочі і тривоги. І хто тут не мав у душі власної, нічим незрушної керми, для того все життя — одне безцільне блукання розпуттям погубних безмірів.

І кінчав Учитель у мудрості своїй:

— Во істину кажу тобі, брате, що ні судьба, ні доля не вщасливлює людини волею, ні не карає кайданами, ні боги ні володарі не в силі зробити з вольного невольника, а з раба вольної, щасливої людини. І якщо ти вернешся до твоїх земляків, то скажи їм, щоб вони за волю боролися не тільки з тими ворогами, що зі зброєю в руці наступають на вашу країну! Ти вчи їх, щоб вони боролися і з тими кайданами, що їх їм готує темрява душ, з якої не зродились ще ніколи керманичі з вогнистими душами і залізними руками до керми в безмежжах відвічного життя людини. І остерігай їх, щоб вони не слухали водно того, що про волю балакають невольники в тюрмі, раби в путах, співці й самотні віщуни снів і знаків небесних, а хай провідають ще й те, що знають про волю ті, котрі не добули її дарунком з чужих рук, а власним, завзятим зусиллям. захистивши її перед демонами безмежжа. Ти чуєш, ти розумієш мене, молодче?

Так сказав Віщий. А Володар, дружньо всміхнений, назвав Невольника по імені, взяв його за руку і обік дорогого Учителя повів ласкаво в пирову кімнату.

Бо на коринтійських стовпах уже вгасали рожеві сяєва заходячого сонця, розкішні сади княжого терему мріли жевріючим пурпуром в озарі останнього проміння, і наставав час Володареві гостини.

На квартирі.

(Стрілецький спомин).

На нашій кватирі було весело. Зимовими вечорами, коли прийдемо з фронту до хати, співали ми до пізної ночі. Пісні стрілецькі: бадьорі й багрянні, що їх мелодія тривожить і полонить, зворушує серця.

Хворий тілом наш господар наслухував уважно чарівним акордам, що так мило плили з уст молодих стрільців і підтягав з нами.

— Гей, співайте, мої хлопці! Нехай і я на старість з вами за-співаю, бо ми старі за наших літ таких пісень не чули й не знали.

— А накінець не забудьте тієї моєї любої «Розвивайся, ой, ти старий дубе...»

— О, яка ж це чудова, прегарна, оця ваша пісня!

— Вона мені, старому — каже Макасим — мов бальзамом хворобу лікує, літа відбирає... Співаю з вами, і я молодію, хоч на моїх плечах накарбувалось сімдесят і чотири... Твердих як моя долоня...

— Ти, стара, лиши пряжу та принесіть з Оленою з комори щось їм на вечерю, щоб колись, чи згадають, старого Максима в добрім пам'ятали. Бо ж хто знає, чи поживем? Я вже старий, а ви самі співаєте, що «війна війною».

Господиня з прибраною дочкою приносять із комори хліб і сало, кладуть на стіл та й просять сідати. Нас не треба двічі просити. Господар з печі дивиться на нас таї каже:

— За горівку вибачайте! Аж мемо Олену вінчати, то тоді по-пемо... Чуєш, жінко, запитайся, коли воно буде!

Господиня махнула рукою, а Олена спаленіла, немов би не чула, не відповідає...

По вечері братія дякує за вечерю. Вже далі нині не співаємо, бо «диригент» пішов спати на свою кватиру і потягнув за собою кількох добрих «басів». Ми, домашні, ще не збираємось спати... Говоримо з господарем і так, крадьком, споглядаємо на нашу Олену. Олена, кажу вам, гарна дівчина. Білолиця, струнка, з чорними косами, вона нас — бігме — тими очима вабила, впливала. (І тому то — зраджу вам — сходилася братія на нашу кватиру). Але тільки так, очима. Марно залицятися. Її серце «вир-вав» нам молодий вістун від легких гармат. Також такий кра-сунь, як оця Олена.

Його любов з Оленою почалась ось так. Кількадесять кроків в лісі перед хатою нашого господаря стояла наша батарея. Олена вже кілька разів через вікно помітила, як вістун зо своєї гармати, що стояла з краю, грімко «лускав», аж вікна дзвеніли. Ті інші, вусаті, здається, були для неї байдужі; вона лишень слідкувала, що робить Петро. І було на що дивитися і подивляти. Вона бачила, як вістун на приказ старшини щось прикручував, махав рукою, раптом згинався і нараз всі чотири гармати громом заревіли... Дула у вогні спалахнули, немов би розривались, на колесах підскочили і знову чекали...

В той мент Олена майже не дихала. Через вікно до вістуну протягали руки й тихо говорила:

— Петрусь мій! Стріляй! Стріляй!

— Бий тих, на «Посаді!»

— Чого вони лізуть?

І не диво, що Олена Петра полюбила. В її очах героєм був. А ми — що? Тільки — піхотинці. В перших днях ми рішуче за-протестували, що до нашої квартири упхався пушкар. Але відтак побачили, що це не допоможе і з тим погодились.

І так плило безжурне життя в нашій квартирі аж до кінця лютого. Одного морозного ранку дався ворог чути і то не погано: барабанним вогнем засипав село. В селі тривога! На кожному відтинку зашуміло в лісі. Кулемети відкрили вогонь!

Наша сотня негайно рушила на бойову позицію. В самім терені, між селом і лісом, ворог обстрілював наші рої. Трьох ранених з першої чоти залишилось за нами в снігу.

Наша сотня вже в окопах. Ворог наступає... Бій зачався!

Того дня «рогаті» зі значними силами пхалися під наші окопи. Зі всіх сторін підходили, мали замір окружити ліс. І двічі були відкинені. Уже вечером, третій наступ ми знову бравурно відбили і дали полякам в спину, що не спам'яталися.

Три курені кинулися на противника. Наша сотня з лівого крила, по короткім бою, кинулась в погоню. Ляшня розліталася на всі сторони, а деякі «смільчаки» здалека підносили руки й прохали: «даруйте наше жице»...

Пізнім вечором ми здобули і обсадили село П. і там таки взяли дві сотні поляків в полон, чотири легкі гармати, десять кулеметів, триста крісів та багато возів з набоями та іншим матеріалом.

Велика радість огорнула боеків.

Була це перша здобич нашої сотні на цьому відтинкові.

По цілоденному запеклому бою ми ще цілу ніч робили за селом дротяні засіки. Щойно слідуючого дня змінила нас інша сотня, що була в запасі. Вертаємо на квартири. Вісім стрільців з під-

хорунжим не стало між нами. Полягли в бою. Сумувало стрілецьтво за своїми вірними друзями. Але і раділи. Вони добре відчували, що люди під тими стріхами радіють з нами, з нашої перемоги. Чекають на нас, як на своїх рідних...

Наша «гуцулія» у вчорашньому бою не запламити своєї слави. Про це вже певно знає село, а головне наша Олена. Коли вона ще не знає, то ми їй «з'ясуємо», що не тільки її Петро... але й ми щось значимо... Все їй розкажемо... Коби якнайскорше уже бути в хаті!

В крайніх хатах квартирує перша чота, ми з другої вже також біля порогів. Входимо в хату.

Очам не віримо.

Боже, що сталося?

В білім намисті лежала Олена...

Мертва...

На її устах сяла усмішка, якої ми в неї за життя не бачили.

Плакала господиня...

Біля Олени клячав її вістун — Петро.

Клякнули й ми і молились за чисту душу нашої Олени.

— Олено, пробач!

— Прощай, що ми тобі часом докучали.

— Ми усі любили тебе.

— Смутно нам буде без тебе, Олено!

— — — — —

Олену забила ворожа куля.

Вчора, коли ворог палив з гармат в село, вона як звичайно не сиділа в хаті. Вийшла на двір. Олена бачила, як стрільна рвалися кругом і заривалися в замерзлу землю біля наших гармат.

Наші мовчали.

Пушкарі, наче б не чули, що кругом них діється. Олена того ніяк не могла зрозуміти.

— Чого вони мовчать? Чому не стріляють?

Скочила через паркан і крикнула на вістуна:

— Петре, стріляй! Бий ляхів! Чуйте ви там!.. Що ви понімали?.. Б-и-й-т-е...

Біля батареї знову впало стрільно. Петро бачив, як Олена повалилась на землю. Ворожа граната скосила її молоде життя.

Над домовиною ми обіцяли, що на її славу висиплемо високу могилу. Щоб їй легше відпочивалося. З дубовим стрілецьким хрестом.

Та не судилось нам. За кілька тижнів ми відійшли на інший фронт, в нові бої, а потім — ген — в далекі сторони, і більше не повернули на нашу квартиру...

Значення держави в житті українського народу.

Людина — істота громадська. Це значить, що вона живе в гурті, громадою, хоче жити громадно і мусить так жити, бо в інакшому разі вона не була б людиною. Всі великі людські діла були виконані гуртом і зорганізовано. Уся наша культура — це витвір громадського, зорганізованого життя. Люди, живучи одинцем, ніколи не дійшли б до такого ступня розвитку, на якому знаходяться сьогодні народи світу. Культура — це вислід боротьби нації за існування, боротьба в ім'я спільного незалежного життя.

Найліпша форма зорганізованого життя народу — це його власна, суверенна, від нікого незалежна держава. Державна організація забезпечує нації її повний і незалежний розвиток на всіх ділянках національного життя. Держава, як наявна сила, не дозволяє нікому мішатися у внутрішнє життя нації, заколочувати його чи в якийсь спосіб гамувати. Державна сила забезпечує нації тривале існування і виразно означає їй місце між народами світу, — бо в світі рахуються тільки з добре зорганізованими і здисциплінованими народами.

Одним словом, неможливо уявити собі творче, щасливе існування нації без держави. Держава — це передумова життя нації. Тому всі великі народи світа мають свої держави, завдяки яким вони ростуть і розвиваються. Ті ж народи, які не мають держав — прямують всіма своїми духовими і матеріальними силами до створення держави. Цим вони доказують невміручість потреби держави для нації і засвідчують свою волю жити окремим самостійним життям.

Що так воно є, виказує історія цілого світу. Національна культура Єгипту, Вавілону, Персії, Греції, Риму й інших повстала тільки тому, що народи, які творили ці культури, зорганізовувалися в держави. Вони вміли зорганізовуватися, вміли підпорядковуватися одній волі і виконувати збірні чини. Держави охороняли їх перед загрозою, — бо ж багато племен зникло, що не вміли боронитись зорганізовано.

Наша українська історія, може, найяскравіше виказує, що завдячуємо ми нашій державній організації. Україна, — завдяки своєму особливому положенню на межі двох світів, Сходу і Заходу, — була від найдавніших часів виставлена на сильний напір сходу — Азії — кочовничих орд. Орди безоглядно руйнували й

винищували нас. І Україна, в часах перед створенням української княжої держави, стояла перед повною руїною й загибеллю. Українці в тому часі впали в боротьбі зі степом; степ переміг. Наслідки цього були дуже важкі. Ослабло українське зорганізоване життя, впала українська культура, зменшилась наша етнографічна територія, українці помандрували як невольники — раби на торговища Сходу, Греції, Єгипту, Палестини і т. д. Сумно представлялася наша доля. Образом тієї долі може послужити народня пісня-переказ з VIII. в. після Христа, де оповідається, що обри (монгольська орда) запрягали в плуг українських жінок. Так цвітуча, весела, соняшна Україна знайшлася в ролі колонії, безоглядно використовуваної й руйнованої країни. Це все діялася тільки тому, що не було держави, не було військової сили, яка прогнала б ті ненаситні орди і забезпечила свободний розвій.

В тому часі такої сили в нас ще не було. Повстала вона в другій половині IX. віку. Гідне уваги те, що українська нація, в своєму тисячелітньому житті, переживала такі тяжкі хвилини, коли здавалося, що вже нема ніякого виходу, що вже прийшла смерть. Але власне тоді, на дні упадку, на границі смерті, **вміла наша нація** схаменутись, викресати зі себе стільки енергії, щоб двигнутися й ожити. Починалося тоді нове життя, починалася нова доба в нашій історії. Так було в IX. віці після Христа, коли то остаточно зорганізувалася українська **київська держава**, так було в XVI. віці, коли то повстало й було розвинулось **українське козацтво**. Подібно справа представлялася й на початку третьої доби нашого життя, в часі виступу Котляревського. Це свідчить про велику й дуже велику життєздатність і витривалість української нації, про її невміручість, це свідчить нарешті про те, що ми, як нація, покликані до того, щоб відіграти важливу роль на Сході Європи.

Українська держава княжих часів — це твір першорядного значіння не тільки для нас, українців, але також для східної і взагалі для цілої Європи. Повстала вона в часі, коли то на руїнах старого римського світу зарисувалися вже теперішні європейські держави — з одної сторони, а з другої сторони — на ново ожив степ: нові орди — хозарів, печенігів і інш. Повстала вона як реакція українства на тодішні політичні, культурні і господарські відносини, частинно як вплив тих відносин.

Завдяки державі українська нація вибилася на перше місце поміж усіма народами Сходу Європи. Вона відразу схопила керму життя цієї частини Європи в свої руки. Українці не тільки стримують тоді руйнуючу силу степу, але далеко посуваються в степ, накидуючи йому свою організацію і свої порядки.

Україна з ролі підрядної, малозначної, переходить до ролі **активної, зачіпної**. Українські князі не задовольняються тим, що

Київ забезпечений, але рушають в далекі походи, несуть славу української зброї аж поза Каспій, Чорне море. (Походи кн. Олега, Ігоря, Святослава Завойовника). Доля України радикально змінилася, ми з рабів, робучої сили, стали творцями свого життя, стали центром всього життя Східної Європи. Наступає буйний розвиток української культури, господарки і взагалі національного життя.

Київ в тому часі доходив до свого найбільшого розвитку: по Царгороді стає найбільшим містом Європи. (Мав тоді, цебто в XI. ст., 150.000 населення). В Україні творяться тоді великі національно-політичні і культурно-релігійні цінності (письменство, законодавство, будівництво, церковна й монаша організація, державний та громадський лад), якими ми живемо до тепер, а які лягли також в основу культури Московщини, Білорусі, Молдавії, Волощини, Семигороду, Сербії й Болгарії. В тому часі, за володіння Ярослава Мудрого, дозріває в Україні сміливий далекосяглий і багатомовний план, план сконцентрування в Києві всього культурного, релігійного й політичного життя Європи. (Ярослав Мудрий в 1040-их роках задумує підбити Царгород, перенести звідти до Києва патріархат, перебрати на себе всі ознаки цісарської влади, а тим самим з Києва зробити незалежний центр духового і політичного життя. Ходило йому про те, щоб центром був не Царгород, а Київ).

Цей буйний розріст української культури, господарки, церковного життя, ці всі переможні походи князів, всі політичні задуми наших володарів — були можливі тільки при одній — одинокій умові: **існуванні української держави**. Навіть подумати собі не можна, щоб то могло творитися без державної організації, без організуючої дисциплінуючої сили Києва, без княжої дружини.

Що представляла Україна без державної організації? — Нічого, була тільки тереном для диких герців орд, українці — товаром на ринках і т. д. Держава змінює до ґрунту це все! Найліпше відчув це український нарід тодішніх часів. В своїх піснях, переказах і легендах дав вислів своєму задоволенні, як і зайняв в них виразно позитивне становище до української держави. В цих творах, що походять з часів князя Олега, Ольги, Святослава Завойовника, Володимира Великого, Ярослава Мудрого й інших, українці представлені як борці за Правду, Добро, Світло, все що українське — світле, українці — Дажбогові внуки, а всі інші, з якими українці боролися, головнo степовики, — це представники Зла, Темряви, Хаосу, брудних підземних сил, діти тартару. Український князь — ясне сонечко, а його дружинники — світлі й добрі лицарі.

Скільки тут патріотизму, національної гордості, привязаності до рідної влади, любови до української землі! А не забуваймо, що це голос простого нашого народу! Він найкраще відчув оту зміну, що наступила в Україні, коли Київ наїжився червоними щитами. Ці щити були найкращою запорукою, що першого ліпшого дня не наскочить на українські села орда, не забере селян в ясир та не повезе їх на продаж як худобу.

Українська галицько-волинська держава відіграла в житті української нації також поважну роль. Її значіння для нас не-маловажне. Вона передусім продовжила на сто літ українську державність. Виросла і діяла вона на Західніх Українських Землях, тим самим охороняла їх від цілковитої мадяризації і полонізації. Політика галицько-волинських володарів була цікава й варта вона глибокої застанови. Коли київські князі мали до діла переважно з диким степом чи дикими північно-східніми племенами й виступали супроти них в ролі носителів культури, політичного й громадського порядку — то галицько-волинські князі були на-ражені не тільки на збройний підбій, але також і на підбій культурний. Це не те саме, що Греція зі своєю культурою, бо Греція нас не могла безпосередньо опанувати — з різних причин, — тут же власне наростала небезпека культурного опановання, за тим і правно-політичного. Галицько-волинські князі наглядно усвідомлювали собі це. Вони всіми силами протидіяли цьому. І завдяки їх політиці (політиці князя Василька, кн. Осмомисла, Романа, Короля Данила) ми сьогодні ще тримаємося за Бугом, говоримо про частинну тільки полонізацію Підляшшя, Холмщини й Лемківщини. Гребля, яку поставила галицько-волинська держава полякам і мадярам, діє й до сьогодні. Українські володарі галицько-волинської держави, так як і володарі київські, не задовольнялися тільки викиненням ворога за власні границі, а змагали до цілковитого спаралізування його. І так князь Роман прямував до розбору Польщі, а король Данило змагав до того, щоб створити собі опертя на півночі (Литва, Білорусь), як також в середній Європі (Австрія).

Галицько-волинська держава відбивала удари сусідів в той спосіб, що створила питому українцям культуру, оперту на культуру княжої доби київського періоду і тісно звязану з нею. Ця держава була заборолом українства проти напору Заходу.

Після упадку княжої держави в XIV. в. і після цілковитого розкладу національно-культурного життя в XV. в., наступає глупа ніч в нашому житті, чорна пляма в нашій історії, звана **татарським лихоліттям**. Це була найгірша хвилина в нашому збірному житті, коли дійсно заносилося на нашу загладу. З одної сторони зникає провідна верства наша — боярство, господарство підпадає

під панський вплив, приходить панщина, кріпацтво, з нашим селянством поводяться як із худобою, а з другої сторони — татари плюндрують Україну, тисячами йдуть наші брати на Крим, а звідтам далше на південь, як робоча сила, тягло. Опинилася Україна в двох вогнях: Польща зо своєю панщиною, кріпацтвом, єзуїтщиною (винародовленням) і татари з арканами, луком і вогнем) загроза фізичного винищення). Було воно так сумно, болюче! Насувається сама собою відповідь на питання: **чому?** Бо ж зникла держава, ота грізна держава Святослава, Володимира Великого, Мономаха й Романа Галицького, а тим самим зникла можливість всякого розвитку. Терпіли через те всі верстви України, а найбільше селянство, бо на нього впав головний тягар неволі: кріпацтво й татарські набіги. І недивно, що з лона селянства, при співділанні рештки наших бояр, виростає збройна караюча рука нації, яка наново змінює наше положення. Відкриваються знову можливості всебічного себевияву Української Нації. Під охороною **козацтва** наступає буйний розвиток нашого культурно-національного й релігійного життя. Повсталала ціла низка братств, шкіл, видавництв. Київ поволі став приходити до свого давнього значіння. Могиллянська Академія стає научним центром для всього православного словянства. Польська єзуїтщина стрінулася з переконливим аргументом: п'ястук — військова сила стала знову на сторожі України. Чи ж треба багато говорити про користі, які дала нам козацька держава? Знаємо всі, що козакий військовий рух і охоронюваний ним культурно-релігійний рух в наслідку довели до збройного зриву під проводом Хмельницького до створення **Української Козацької Держави**.

Історія розвитку українства в другій добі нашої історії безперечно виказує одну правду, а саме: що найвідповіднішим і найвищим оформленням життя нації є держава. Коли хто хоче в тому переконатися, хай докладно прослідить повстання і розвиток козацтва. Він побачить, що життя нації — це ріст або упадок і що ріст, де б він і з чого б він не почався, завжди доводить нарід до творення своєї держави. Бо держава — це найліпша форма життя і розвою народу. Українська козацька держава, — це одна із найсвітліших діб у нашій історії. Створена вона була поривами та змаганнями дослівно цілого народу, була впливом снаги найширших мас України. В такому змислі вона була щось окреме, без порівняння в тодішньому політичному житті Європи. Треба не забувати, що в тодішній Європі (XVII—XVIII. ст.) у політичному і господарському житті брала участь тільки мала своїм числом вища верства — шляхта, решта ж населення засуджена на безчинність й мовчанку. Панував усюди абсолютизм, панщина, кріпацтво (особливо в наших східних і західних сусідів). Одинока Укра-

їна була виняток. В ній всі українці чулися повновартними синами і громадянами своєї нації й держави. Політичне й громадське життя пульсувало повним розгоном. Знесено панщину й кріпацтво, розбудовано освіту й культуру, такщо в XVIII. віці на кожних 1000 українців припадала одна школа. А знаємо, що в XX. віці в польській державі мільйони дітей були без школи.

Так було в Україні доти, поки була держава, або хоч мала зорганізована сила. Коли держави не стало (зруйнувала її Москва), упало все, що український нарід створив і ним гордився. Упала освіта, бо чужа держава не хотіла, щоб ми були освіченіші від неї, запроваджено панщину й кріпацтво, селянство зійшло до ролі худоби, яку продавалося, програвалося в карти, мінялося цілі села за одну кімнатну собачку.

Зникло горде козацтво, zostалися тільки могили по всій Україні, одинокі свідки давньої слави.

Та давня козацька слава, туга за нею, потягнула нас знову до вершин свого життя. З'явився Тарас Шевченко, який своїм полум'яним словом запалив наші душі, вирвав з глухого отупіння, і кинув до боротьби за свою власну державу. «В своїй хаті своя правда й Сила й Воля». За цю державу боровся український нарід в 1917—20. рр.

Сьогодні ми стоїмо напередодні вирішального бою за створення Української Держави. **Самостійна Соборна Держава** — це мрія й негасима туга цілого українського народу. Наглядно про це ми переконалися в часі творення державности на Карпатській Україні. Не було українця, в якого не заворушилася б хоч маленька струнка його душі. Так буде й тоді, коли творитиметься Українська Соборна Самостійна Держава. До відбудови цієї Держави ведуть український нарід **націоналісти, під проводом полковника Андрія Мельника!**

МАКСИМ СЛИВКА:

„Ростргане Руско“

(або як урядово перетворили білорусина на українця).

До одного чеського уряду в Празі появився в урядовій справі білорусин Акімієв, емігрант з Мінської губернії.

Акімієв з підкресленою благоговійністю тихенько причинив за собою двері урядової канцелярії та поштиво уклонившись двом урядовцям, що байдууже оглянули його, проказав:

— «Поклона! Уцтіва!»

Один з урядовців, що мав поважну лисину та дуже визеркалені з тилу штани, звернувся до смиренного білорусина з коротким запитом:

— Що хчете?

Акімієв висвітлив білорусько-чеською мовою свою просьбу, після чого урядовець приступив до складання анкети прохача. На питання, що торкалися прізвища, року народження, місця народження, стану — анкета заповнювалася досить успішно. А дійшовши до питання — «якої народности?» — Акімієв коротко, але поважно відповів:

— Білорусин!

Після такої відповіді урядовець з виразом прихильности глянув на прохача та, очевидно з метою ще ближчого окреслення відповіді, сказав:

— То, значить, пан є з Врангелевої армії?

Акімієв насторожився й рішучо заперечив:

— Я білорусин. Жадної Врангелевої армії не знаю...

— Ну, йо! Алеж, коли білий рус, то, зрозуміло, належить ні до якої іншої — тільки до білої, а, значить, Врангелевої армії!

— Та ні! Промінте, я з Мінської губернії, білорус...

— Овшем, я знаю, що ви рус... Алеж армада буде, само-зрозуміло, біла!

До цієї суперечки уважно прислухався другий урядовець, який, маючи вже в подібних заплутаних справах набутий великий досвід, рішив допомогти в okreśленні народности Акімієва. Він заговорив:

— Почекай, колего! Я тобі це раз-два розлушу. При цих словах звернувся до білорусина:

— Послухайте, пане, як хочите: аби Руско било «розтрғане», чи щоб і надалі зосталося по громаді — єдине, неподільне?

Акімієв з якоюсь завзятістю кинув рішучий погляд на портрет Т. Масарика та пригадавши, очевидно, слова останнього: «Не заслуговують на назву народа ті, що не прагнуть до державної самостійности» — проговорив:

— Вже двадцять років я прагну, щоб Руско було раздельно на більші й менші куски...

— Так, колего, звернувся урядовець до свого товариша, будь певен — «то є українець!» Так йому й напиши: — Народности української!

„Б р а т и“

(Іван та Ванька).

По зовнішньому вигляду це є різні типи. Іван високий, стрункий, чорнявий, має великі карі очі, продовгуватий з горбинкою ніс, довгі, що опадають донизу, вуси та завжди чисто виголене обличчя. А Ванька низький, опецькуватий, волосся на своїй чотирьохкутній голові має руде, дряної м'якості, очі дрібненькі, цвіту живого стрібла, що як теж стрібло з великою рухливістю постійно переливаються на всі боки; під носом замість вусів у Ваньки недбало припевнені дві невеликі завжди брудні та пришмалені щіточки, а обличчя, на якому по-середині замість носа вміщений передок «гумової батьовки», не тільки викарбоване всілякими по формі ямками та рівчачками а ще й обтикане між тими вибоїнами короткою, дебелою щитиною.

Іван виховувався в Європі, Ванька — за «рекой Акой».

Іван обробляє батьківський ґрунт і тим утримує свою родину; Ванька також має досить великий кусень землі, але працювати на полі вважає для себе понижуючим... Тож господарську працю за Ваньку виконує його жінка, а він або вигрівається на сонечку, або «парьот» (цвюхкає) себе дубовими віниками у нестерпимій своїм смородом та брудом лазні. А коли це «занятіє» перестає його тішити — Ванька накладає до ящика всіляких цяцок, стьожок, портретів «святих угодників та бойових генералов» і з тим «крамом» пускається в світи на гандель.

Довго жив Іван не знаючи, що десь там за тисячу кілометрів вигрівається на сонечку такий собі Ванька, що вважає Йвана за свого «брата» та мріє побувати у нього на гостині. Ванька теж довго не насмілювався вибиратися в далеку дорогу до «брата», бо йти без краму, значилоб опинитися в дорозі без «капейкі», а знову ж — перти на собі ящик з товаром не певно, чи є попит у Йвановому краю на Ванькіни «угоднікі та генерали».

Але здійсненню Ванькіних мрій допоміг самий звичайний випадок. Проїздом на південний захід зупинився у нього старий знайомий куций Міхель. З Міхлем Ванька безтурботно й добрався до Йвана.

* * *

Глянувши досвідченим оком на Йванів маєток, Ванька міцно потер долоні, весело приговорюючи:

— О! Харош куркулік! Іш, абклася ізлішкамі-збереженіямі! Всево, відна, імеет мужік вдоволь... А от в майом безталаном хазяйствічкє (Ах, какая вопіющая несправедливість!) полное запустеніє — хоть шаром пакаті!

В цей час вийшов з хати Йван; побачивши чужого чоловіка, він намірився до нього. Але Ванька скорим кроком, розмахуючи руками, спішив до «брата».

— Здравов, братішка! Что не узнайош?

— Поваження! Хто ж ви? З яких країв?

— Ах, бедний мой касатік! Как тебе полячішкі ізуродовалі язык! Даже привітствуваться по нашому славянському — русско-християнському забил. Ну, а как ведеться хозяйствічко-господарствічко, дружок?

— Та тепер оремо в полі. Тяжка праця — воли молоді, земля пересохла.

— Что — воли. Ти імєєш воли? Ах ти буржуй! Паслушай, зачєм тебе етот фєодальний предрасудок — воли? Я тебя асвабaju от етово валового бремени. Пахать будеш трактором. Панімаєш — трактором! Легко і красиво! Трактор сам їдьот, а ти на ньом сїдїш... Вальїош в нево ведьорко води, пакрутїш механїзм і трактор аж бесїтєся та переварачїваєт землю. А зерно імєєш?

— Та маю — пшеницю, жито і взагалі, як в справному господарстві.

— І зерно давай сюда. Тебе ано їзлішнє. Сеять будеш трактором. Прї пасєву вальїош два ведьорка води і трактор цєлий день будет разбрасивать по полю селекціоннїя зерна... Да, радімий, трактор ето наша гордость — комуністїческое чудо! А как у тебя с малачком?

— Та маю дві корови, але молока дають мало.

— Малака мало. Да в етом же только ти й віноват! За ето у нас строго наказивається. Хазяїн должен імєть карови первий сорт — чтоб малако от нїх вьодрамї лілося... Но, не бойся, братішка, я тебя за ето не видам. Давай сюда свої безмолочнїя карови, а в замен палучїш карови пародїстїя, сїментальскїя...

— Так вот, галубчік, разговор канчаєм так: Накладивай на вози хлеб — в зернє, в мукє і випечений. Лажї туда курїци, яйца, сальцо і прочее свїнство... Впрягай у вози воли да карови і памагі мнє виєхать за аколїцу. А за ето я сейчас же прїшлю сюда знаменїтих учїтелей. Онї мїгом научат тебя — «Как із неаможнїка стать середняком».

Йван з острахом чухає потилицю, перепрошуючи пана:

— Почекайте, товаришу-господине, я про це все порадиюся з жінкою.

— Что? «З жінкою!» Что за контр-революція! Знаєм вашї поради — центральнїя ради! Без разговоров делай, как наказиваю!

Йван почав підмазувати віз, щоб хоч трохи улекшити своїм волам тяжку та далеку дорогу.

Лист до брата.

В Бердичові жила стара жидівська родина Кагановичів. Перший Каганович оселився там ще за часів гетьмана Хмельницького. Почав він тоді працю в рентовній галузі — корчмарській. А пізніші Кагановичі здобували собі краще життя хто чим: одні на воді «гонили спирт», або без винограду виготовляли «настоящую Малагу»; другі постачали православним християнам «позолочені» хрестики, розмальовані корогви, свічки обов'язково з «воску ярого»; треті з покалічених коней, що скуповували за безцінь, робили здорових «лошадей»... Всі такі підприємства приносили Кагановичам добрі інтереси.

Один з тих Кагановичів — Борох перед світовою війною мав двох синів — Гершка й Шльому. Борохови сини за молодих літ студіювали не тільки питання метафізичного порядку — як нпр., на воді «гонити спирт» та «делать настоящую Малагу», але й питання чисто матеріялістичні — «Комуністичний маніфест» Маркса та Енгельса та іншу філософію. По закінченні цих студій старший — Гершко увесь пірнув у «маніфест» і став поважно говорити по рускi без проізношенія; Шльомі ж «маніфест давався дуже тяжко, бо він тільки й думав, як старого коня, що кульгає на одну ногу, перетворити в молодого, здорового та баского... Тож старий Борох рішив перепровадити Шльому через границю до родичів, що жили тоді у Львові. Батько був певен, що Шльома, закінчивши європейську вихову по конячому фаху, зможе заробляти великі гроші.

По світовій війні Гершко залишив не тільки Бердичив, а й саму Малоросію, що вже не «дихала обілієм», а... тільки обрізами, й переїхав до Москви. Там чекала його велика кар'єра. За короткий час вся Московія заговорила, що Грігорій Борисовіч (так звали там Борохового Гершка) в фінансово-господарських справах має ще більший талант, ніж колишній буржуазний Вітте.

Довго жили брати на віддалі не листуючись. Аж нарешті незвичайний випадок спонукав Гершка написати братові до Львова лист. В листі Гершко писав так:

Товаришу брате!

Пишу тобі з нашої червоної столиці. Яку вагу в ній маю я — знає увесь світ! Знаєш певно про це й ти... Але що я живу тут, відчуваючи себе точнісінько так, як колись з тобою у татовому домі, в Бердичові, — про це сповіщаю тебе цим листом.

Тут зо мною живе найславніша та найкраща в світі донька моя Ревека. Тільки вона тепер уже не є Ревека, і не є Кагановичова, а є панею самого нашого сонечка ясного й живе в ще вищих

та кращих палатах ніж я. І всі наші поети оспівують тільки двох геніяльних осіб — між ними першою є моя Ревека! Так хотів наш бог для добра всіх одновірців доньки моєї...

А чи пригадуєш, як після твого майстерного забивання цвяхів у здорову ногу, — кульгаючий кінь раптом ставав баским та дужим?! На такі винаходи наш бог дав тобі всі таланти, зате до порозуміння Марксових творів ти не мав жадного мніння. А то шкода! Бо пам'ятай, кіньми далі гандлювати не будеш. Але тому, що ти знаменито вмієш підковувати та забивати цвяхи конім, тому тепер відкривається широкий шлях для твоєї фахової роботи. Тож і далі будеш, брати, підковувати тільки вже не коні, а гоїв. Робота ця не тяжка. Ти легко давав раду четвероногим, з двоногими ж гоями робота піде легко! Коли даєш на це згоду — я призначу тебе найбільшим паном всієї Галіції.

Ти знаєш, щоб прибрати до рук гоїв та зробити їх покірливими — треба не аби якого вміння! Пригадуєш, нас ще малими вчили: Щоб приручити гоїв, треба не розполохувати їх, а першим ділом обіцяти їм гори-доли й рай на землі... А коли вони піддадуться на це — тоді вже легко забивати їм цвяхи куди попало».

Покладаю на тебе всі надії й чекаю твого приїзду до Москви як найскорше.

До свіданія! Твій брат Гріша.

П. С. Пам'ятай, у нас все заведено по планітарно-комуністичному. Тож і ти по приїзді сюди, будеш уже не жид, а єврей і не Шльома, а Сімеон Борісовіч.

— ох —

Від Видавництва:

Всі три уміщені тут нариси є зі збірки сатир Максима Сливки, що не забаром появиться в Українському Видавництві «ПРО-БОЄМ» в Празі.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно 3 РМ. В цій сумі в і за „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно 3 РМ.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошури з технічного знання.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки з церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети вететнів України, тризуби, листівки, гасла, відзнаки, тощо.

Гроші засилайте виключно нашими чеками: Число konta Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ієн. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporiteľ'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.